

РЕПУБЛИКА
СРБИЈА

ПОВЕРЕНИК ЗА
ЗАШТИТУ
РАВНОПРАВНОСТИ

ПОСЕБАН ИЗВЕШТАЈ ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ О ДИСКРИМИНАЦИЈИ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

Београд, 2025. године

Сви појмови употребљени у мушком граматичком роду обухватају
мушки и женски род лица на која се односе

ИМПРЕСУМ

Издавач

Повереник за заштиту равноправности

За издавача

Бранкица Јанковић,
повереница за заштиту равноправности

Дизајн и прелом

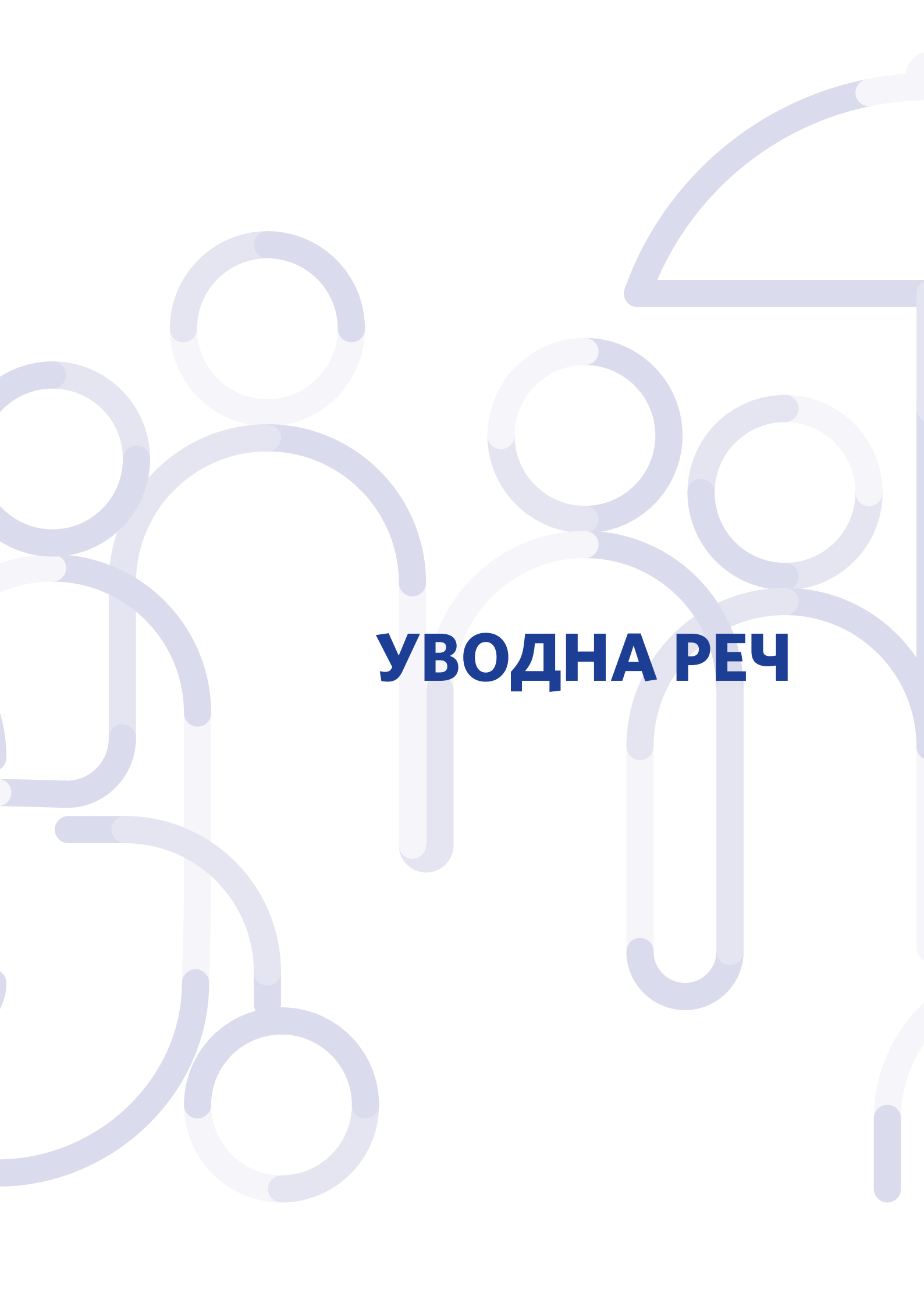
de:work

ISBN: **978-86-88851-78-7**

CIP

Ова публикација настала је као део ширег програма „Јачање права, једнакости и инклузивних акција“, који спроводи УНФПА у партнерству са УНДП и UN Women, уз подршку Партнерства УН за права особа са инвалидитетом (УНПРПД). Програм се фокусира на унапређење права особа са инвалидитетом кроз унапређен нормативни оквир, инклузивне политике и бољи приступ услугама.

Ставови изражени у овој публикацији су ставови аутора и не представљају нужно ставове УНФПА, Уједињених нација или било које од њених придружених организација.

The background features a stylized, minimalist illustration of a group of people. The figures are composed of thick, rounded lines in shades of light purple and grey, creating a sense of movement and connection. The central text is overlaid on this background.

УВОДНА РЕЧ

Уважени народни посланици и народне посланице,

Поштовани читаоци и читатељке,

Повереник за заштиту равноправности већ 15 година континуирано ради не само на заштити од дискриминације, већ и на унапређењу равноправности наших грађана и грађанки доприносећи изградњи друштва у чијим су темељима поштовање људских права, толеранција и уважавање различитости.

Право на равноправност је једно од основних људских права и услов за остваривање свих других права. У нашој досадашњој пракси инвалидитет је међу пет најчешће навођених основа у поднетим притужбама. За многе особе са инвалидитетом свакодневни изазов и даље представља приступ објектима у коме живе, али и објектима јавних служби, пре свега услугама социјалне и здравствене заштите, што је основни услов за равноправно учешће у свим сегментима живота. Поред архитектонских баријера, многи од њих се суочавају са проблемима и у погледу приступа информацијама и комуникацијама, партиципацији у политичком животу. Особе са инвалидитетом теже долазе до посла и поред мера активне политике запошљавања, а остваривање права на рад је кључно и за остваривање других права, економску самосталност, излазак из сиромаштва или ризика од сиромаштва, стварање породице. У многим деловима Републике Србије значајан број деце са инвалидитетом и даље нема потребну подршку у образовању, јер се ове мере не организују и не спроводе на истом нивоу у свим општинама и градовима. За остваривање равноправности нису довољни само закони који гарантују једнака права. Она не може бити остварена ако се не отклоне препреке, а једна од њих је и недостатак свести о потребама и правима особа са инвалидитетом, због чега смо, користећи једно од својих овлашћења из Закона о забрани дискриминације, припремили Посебан извештај о дискриминацији особа са инвалидитетом.

Подношењем овог извештаја желимо да скренемо пажњу органима јавне власти, стручној и широј јавности

на препреке и тешкоће са којима се наши грађани и грађанке са инвалидитетом суочавају приликом остваривања готово свих права, као и на неопходност улагања додатног напора да се прописи са папира претворе у праксу која омогућава пуно укључивање особа са инвалидитетом у друштвени живот.

Однос друштва према особама са инвалидитетом још увек је обележен стереотипима и предрасудама, због чега су изложени разним видовима непосредне и посредне, неретко и вишеструке дискриминације у многим областима јавног и приватног живота. Можда многи наши грађани нису свесни али дискриминација особа са инвалидитетом је свуда око нас, примера ради када не можете да уђете у аутобус градског саобраћаја, у дом здравља, биоскоп или на факултет... Особе са инвалидитетом се неретко сматрају мање вредним, неко о коме треба бринути, ко је беспомоћан, јер се често прво види инвалидитет, а не људско биће са свим својим особинама, способностима, потенцијалима и квалитетима.

У овом извештају су сагледани како поједини проблеми, тако и њихова испреплетеност и повезаност, што можда када је ова група грађана у питању, у највећој мери указује на потребу заједничког рада и сарадње различитих система и то на свим нивоима, са циљем постизања оптималних резултата. „Наше огорчење и повика на предрасуде и рђава наслеђа, имају своју пуну вредност само онда ако у исто време чинимо све што можемо да те погрешне идеје оборимо и заменимо их новим и бољим“, могла би нам ова Андрићева мисао послужити и да овај извештај о дискриминацији особа са инвалидитетом буде додатни подстрек Народној скупштини, другим државним органима и свим осталим друштвеним актерима да удруженим снагама још интензивније и ефикасније делујемо.

Локалне заједнице у којима живе су прве које треба да спрече социјалну искљученост, послодавци да увиде могућности и предности укључивања особа са инвалидитетом на тржиште рада, а ми сви као друштво морамо много више урадити на уклањању препрека како би особе са инвалидитетом биле видљиве и равноправне у приступачном окружењу које пружа подршку у образовању, здравству, култури, спорту... Особе са инвалидитетом нису беспомоћне, оне немају никакве специјалне потребе, већ своје потребе задовољавају на другачији начин, како би могле да учине више и за себе и за заједницу.

Бранкица Јанковић
Повереница за заштиту равноправности

САЖЕТАК

Дискриминација представља противправно понашање, неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање, искључивање, ограничавање или давање првенства у односу на лица или групе лица или њима блиска лица због неког њиховог стварног или претпостављеног личног својства. Дискриминација може бити усмерена према различитим лицима или групама лица, имајући у виду њихова лична својства, а може се јавити у свим областима друштвеног живота. Уколико се адекватно и правовремено не сузбија, дискриминација може озбиљно утицати на развој друштва у целини.

У нашој земљи, као и у другим европским земљама, особе са инвалидитетом су једна од најрањивијих друштвених група која је подложна свим облицима дискриминације. Распрострањеност стереотипа и предрасуда о капацитетима и способностима особа са инвалидитетом, бројност и разноврсност проблема са којима се свакодневно суочавају, уз тежак социјални и економски положај у коме се налазе, узрокује да су особе са инвалидитетом у већем ризику од дискриминације, а неретко су изложене и вишеструкој и интерсекцијској дискриминацији.

Република Србија је протеклих година изградила адекватан антидискриминациони правни оквир у области људских права и забране дискриминације, односно успоставила целовит и кохерентан систем правне заштите од дискриминације, који обухвата механизме грађанскоправне, кривичноправне и прекршajноправне заштите, као и заштиту пред Повереником за заштиту равноправности (у даљем тексту: Повереник), централним националним органом специјализованим за заштиту грађана од дискриминације и унапређивање равноправности.

Да се наше друштво суочава са бројним изазовима на плану унапређења равноправности и сузбијања дискриминације различитих друштвених група, говори пре свега пракса Повереника. У раду по притужбама грађана (2015-2024. године), имајући у виду лична својства која су као основ дискриминације наведена у притужбама по којима су вођени поступци пред Повереником, најучесталија је дискриминација по основу инвалидитета, након чега следи дискриминација на основу пола, старосног доба, здравственог стања и националне припадности.

Распрострањеност стереотипа и предрасуда о капацитетима и способностима особа са инвалидитетом, уз свеукупан социјални и економски положај у коме се налазе и отежано остваривање права услед различитих разлога, узрокује да су особе са инвалидитетом у већем ризику од дискриминације, а неретко су изложене и вишеструкој и интерсекцијској дискриминацији.

О положају особа са инвалидитетом говоре и резултати истраживања Однос грађана и грађанки према дискриминацији у Србији из 2023. године,

према којем учесници истраживања сматрају да је дискриминација најприсутнија по основу сексуалне оријентације (59%), политичког опредељења (55%), имовног стања и инвалидитета (оба по 54%). У којој мери је особама са инвалидитетом потребна подршка говоре подаци из овог истраживања према којима значајна већина од 82% испитаника верује да особе са инвалидитетом, уколико добију адекватну подршку, могу да се укључе у живот заједнице, док 80% испитаника сматра да јавни објекти и саобраћај треба да буду прилагођени особама са инвалидитетом и другим лицима која се отежано крећу.

Ради заштите и унапређења права особа са инвалидитетом Република Србија је потврдила бројне важне међународне уговоре, међу којима је, непосредно након усвајања у Уједињеним нацијама а пре него у Европској унији, потврђена Конвенција о правима особа са инвалидитетом и Опциони протокол уз Конвенцију о правима особа са инвалидитетом. Ова конвенција, која обухвата све области друштвеног живота, обавезује државе стране уговорнице да обезбеде и унапреде пуно остваривање свих људских права и основних слобода за све особе са инвалидитетом без дискриминације било које врсте. На први извештај о примени ове конвенције Комитет за права особа са инвалидитетом је у својим Закључним запажањима дао низ сугестија за унапређење равноправности особа са инвалидитетом у нашој земљи.

Поред наведених, у нашем правном систему постоји читав низ прописа значајних за остваривање равноправности особа са инвалидитетом, а односе се на различите области друштвеног живота попут социјалне и здравствене заштите, образовања, планирања и изградње, повластица у унутрашњем путничком саобраћају, професионалне рехабилитације, запошљавања и др, којима су регулисане и посебне мере за изједначавање положаја и унапређивање равноправности особа са инвалидитетом.

Како би се свеобухватно могли сагледати не само поједини проблеми са којима се суочавају особе са инвалидитетом, тако и њихова испреплетеност и повезаност, Повереник је самоиницијативно приступио изради и овог посебног извештаја. Прикупљање података и део извештаја који се односе на тржиште рада, запошљавање и разумно прилагођавање, урађени су уз подршку Популационог фонда Уједињених нација (УНФПА) у Србији, у оквиру пројекта „Јачање равноправности, права и инклузивних акција“ (Strengthening equality and rights, bolstering inclusive action), који УНФПА у Србији реализује у сарадњи са Агенцијом УН за родну равноправност и оснаживање жена (UN Women) и Програмом УН за развој (УНДП) Србија, уз финансијску подршку УН Партнерства о правима особа са инвалидитетом (УНПРПД). У извештају су наглашене одговарајуће одредбе Конвенције о правима особа са инвалидитетом

и Закључна запажања Комитета УН за права особа са инвалидитетом (ради омогућавања праћења примене ових запажања од њиховог упућивања), укрштена са појединим одговарајућим одредбама прописа из различитих области и илустративним примерима из праксе пре свега саме институције у погледу заштите права ове друштвене групе. Неоспорно је да се на унапређењу положаја особа са инвалидитетом ради дуги низ година, као и да је одређени напредак током година постигнут, али је чињеница и да постоји велики простор за даље деловање у свим системима како би се обезбедила фактичка равноправност, приступачност и партиципација особа са инвалидитетом, посебно оних из најугроженијих група, као што су деца са сметњама у развоју и/или инвалидитетом, особе са интелектуалним и психосоцијалним тешкоћама, особе на институционалном смештају, жене са инвалидитетом...

Према учесталости притужби поднетих Поверенику у појединим областима друштвеног живота, у овом извештају је детаљније обрађена дискриминација у области приступачности односно при коришћењу објеката и површина, у области рада и запошљавања, здравствене и социјалне заштите, као и у области образовања, са посебним акцентом на децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. На овај начин се, по областима, систематично, могу сагледати постојећи проблеми, али и извести релевантни закључци и препоруке за даље поступање у правцу унапређења положаја ове друштвене групе.

Посебан изазов за креирање политика заснованих на подацима, представља недостатак података о особама са инвалидитетом, њиховом броју и структури, посебно разврстаних према полу, старосном добу, материјалном статусу, односно сиромаштву, радном статусу и запошљавању, нивоу образовања, покривености услугама социјалне заштите, остваривању других права и сл, што су области којима би у наредном периоду требало посветити нарочиту пажњу. Примера ради, према званичним подацима из Пописа становништва¹ 356.404 грађана се изјаснило као особе са инвалидитетом, што представља 5,4% укупне популације. У периоду између два пописа, више од 200.000 људи мање се изјаснило као особе са инвалидитетом, а укупан број особа са инвалидитетом у нашој земљи не подудара се са проценама Светске здравствене организације према којима је око 10-15% укупне популације чине особе са инвалидитетом. Питање функционисања и социјалне укључености особа са инвалидитетом потребно је интегрисати и редовно спроводити у оквиру статистичких истраживања која спроводи Републички завод за статистику, као што су пописи

становништва, Анкета о приходима и условима живота и друга истраживања, а резултате треба редовно обрађивати и објављивати, имајући у виду да могу на најбољи начин указати на промене диспаритета између особа са инвалидитетом и популације у целини и за дефинисање индикатора који се односе на инвалидитет у свим областима деловања, а посебно у областима од кључног утицаја на њихов положај, како је наведено и у Стратегији унапређења положаја особа са инвалидитетом.

Један од доминантних проблема са којима се суочавају особе са инвалидитетом који условљава потешкоће приликом остваривања различитих права и услуга, јесте неприступачност јавних објеката и површина, отежана комуникација и приступ информацијама. Чињеница је да није обезбеђена физичка приступачност појединих објеката у којима се остварује право на здравствену заштиту и рехабилитацију, образовање, социјалну заштиту, као и других различитих услуга, попут оних које се остварују у банкама, пошти, у установама културе, спорта и др, на шта указује и велики број притужби Поверенику које се односе на овај проблем.

Пракса Повереника је показала да неретко решење проблема не захтева велика финансијска средства, већ његово препознавање и добру вољу да се проблем реши. Свест да је приступачност неопходна за функционисање сваког од нас у неком тренутку живота, као и да онемогућавање приступачности представља кршење закона и фундаменталних људских права условљава неопходност да она буде стално у врху приоритета свих надлежних државних органа.

Имајући у виду бројност и разноврсност притужби упућених Поверенику овим поводом, а у циљу унапређења положаја особа са инвалидитетом у погледу приступачности објеката, Повереник је током 2023. године Министарству грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре упутио три иницијативе које би на значајан начин допринеле решавању овог проблема. На основу једне од иницијатива Законом о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи је олакшано добијање сагласности за адаптирање улаза у стамбене зграде са више станова. Међутим, измене одговарајућих одредаба истог закона у вези садржаја пројеката приликом грађења објеката, тако да садрже доказе о поштовању стандарда приступачности као обавезан саставни елемент нису извршене, а није израђен ни системски дугорочни план на националном нивоу за отклањање архитектонских баријера и унапређење приступачности на свим објектима у јавној употреби и јавним површинама. Овим системским планом би се одредили приоритетни објекти, попут објеката које користе центри за социјални рад, здравствене, предшколске и образовне установе, фондови пензијског и инвалидског осигурања, полицијске управе и сл, одредили разумни рокови за отклањање баријера и дефинисали надлежни субјекти, средства и други

¹ Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Републички завод за статистику, доступно на интернет страници: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020901?languageCode=sr-Cyrl>

потребни елементи. Министарство није обавестило Повереника о поступању по овој иницијативи.

Поред архитектонске, неопходно је водити рачуна и о другим аспектима приступачности. Дигиталне услуге је потребно учинити приступачним, омогућити информациону и комуникациону приступачност, приступачност јавног превоза, улица и тргова... Поводом онемогућавања коришћења факсимила слепим особама, Повереник је покренуо стратешку парницу против јавног бележника по основу које је Виши суд донео пресуду да је тужени, тиме што није омогућио слепој особи потписивање исправе уз помоћ печата са угравираним потписом у складу са Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, извршио тежак облик непосредне дискриминације. Такође, након што је јавни медијски сервис разматрао могућност укидања превода информативног програма на знаковни језик, упућена препорука мера је а овај национални јавни сервис је наставио емитовање програма на начин доступан особама са инвалидитетом.

Обезбеђивање приступачности је комплексно питање коме морају бити посвећени сви друштвени субјекти, како би се различита права могла у пуној мери остваривати, попут остваривања бирачког права и учешћа у политичком животу. Након спроведеног истраживања приступачности бирачких места за особе са инвалидитетом на територији неколико градских општина, спроведен је поступак медијације-посредовања и закључен споразум о разумевању у вези будуће сарадње по овим питањима, а Републичка изборна комисија је, између осталог, донела Одлуку о процени приступачности бирачких места у Републици Србији и Приручник за обуку за рад у бирачким одборима, а сачинила је и Водич за процену приступачности бирачких места.

Следећи значајан проблем са којим се особе са инвалидитетом суочавају, а на који указује пракса Повереника, јесте дискриминација у области рада и запошљавања чему је у овом извештају посвећена посебна пажња, имајући у виду да укључивање на тржиште рада представља кључни услов већег укључивања у друштво, борбу против социјалне изолације, а често и обезбеђивања економске самосталности читаве породице. Низак ниво економске активности особа са инвалидитетом указује да на тржиште рада још нису интегрисани, иако је обавеза запошљавања особа са инвалидитетом у наш систем уведена још 2009. године, доношењем Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, када су прокламоване и почеле да се спроводе и бројне мере подстицања запошљавања и професионалне рехабилитације, омогућено стицање статуса особе са инвалидитетом и уређена процена радне способности.

Упркос реформама које имају за циљ побољшање учешћа на отвореном тржишту рада, велики број особа са инвалидитетом је и даље незапослен, иако нису доступни подаци о броју запослених особа са инвалидитетом. Према последњим објављеним подацима, укупан број особа са инвалидитетом пријављених на евиденцију Националне службе за запошљавање 2023. године је био 17.054, у све мере професионалне рехабилитације и запошљавања укључено је 8.505 особа са инвалидитетом. Од ових лица је, примера ради, у меру прилагођавање радног места укључено је свега 35 лица што представља 140% реализације плана, а што указује на потребу активнијег деловања када је у питању како планирање тако и реализација мера активне политике запошљавања, унапређење њиховог спровођења, креирање нових, као и праћење исхода и утицаја тих мера. Приликом креирања нових мера, потребно је водити рачуна о усклађености са стањем на тржишту рада, уз коришћење знања и искустава запослених у Националној служби за запошљавање.

И у извештају Државне ревизорске институције постављају се питања која се односе на начин планирања и опредељивања средстава за буџетски фонд за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом како би се у потпуности омогућила реализација потребних мера и у што већој мери омогућило укључивање особа са инвалидитетом на отворено тржиште рада.

Овај проблем посебно добија на значају ако се имају у виду последњи објављени подаци из Анкете о радној снази², према којима се стопа незапослености у континуитету смањује и да је у трећем кварталу 2024. године била 8,1%. Према истом извору, стопа незапослености у Београдском региону износи 5,9%, што је готово алармантан податак за послодавце којима су потребни радници.

Одређене промене захтева и процена радне способности и могућности запослења или одржања запослења, јер решења неретко садрже наводе о препрекама за учешће на тржишту рада, а не способностима и могућностима особе са инвалидитетом, могућностима и потребама послодаваца. Последица оваког приступа и истовремене примене одредаба Закона о раду којима је уређена могућност послодавца да запосленом - особи са инвалидитетом и запосленом са здравственим сметњама откаже уговор о раду уколико не може да обезбеди одговарајући посао, што свакако није циљ заштите ових радника. Како у пракси нису ретке ситуације да је особа након наступања инвалидности премештена на ниже радно место или отпуштена и како би на овај проблем скренуо пажњу јавности али и због утемељивања судске праксе, Повереник

2 Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=15384&a=24&s=2400?s=2400>

је водио стратешку парницу против послодавца који „нема простор да на самом почетку има запослене који имају здравствени проблем“.

За потребе израде овог извештаја и сагледавања стања на тржишту рада, руководећи се принципом „Ништа о нама без нас“, Повереник је спровео истраживање Положаја особа са инвалидитетом на тржишту рада. У овом истраживању су учествовали представници организација особа са инвалидитетом, предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и запослени у овим предузећима, а одржане су и фокус групе са послодавцима из „отворене привреде“, као и са представницима органа вештачења РФ ПИО. Резултати овог истраживања указују на значајне изазове у области образовања, односно припреме за укључивање на тржиште рада и примене асистивних технологија, као и потребу за већом подршком државе и послодавца приликом запошљавања и одржања запослења особа са инвалидитетом. Као најзначајније баријере за укључивање особа са инвалидитетом на тржиште рада у овом истраживању у највећој мери су наведене предрасуде послодавца о капацитетима особа са инвалидитетом (92%), недовољна приступачност радних места (46%) и недостатак одговарајућих квалификација особа са инвалидитетом (46%).

И пракса Повереника потврђује да су присутни стереотипи и предрасуде о капацитетима и продуктивности особа са инвалидитетом, што им у знатној мери отежава запошљавање, због чега је потребно предузимати бројне активности на овом плану, уз оснаживање особа са инвалидитетом, али и послодавца да на тржиште рада укључе што већи број ових лица. Повереник активно дуги низ година организује семинаре и тренинге са послодавцима, указује на потребу прихватања различитости и толеранције на радном месту, појашњава појам и облике дискриминације, као и механизме заштите, али пружа и конкретне позитивне примере из праксе. Још 2017. године креирали смо приручник Кодекс равноправности - Смернице за израду кодекса антидискриминационе политике послодавца у Србији као својеврсни алат и помоћ послодавцима у циљу вођења инклузивне и антидискриминационе политике запошљавања и вођења каријере у компанијама. Овај приручник је 2024. измењен и допуњен, пре свега због динамичних промена на тржишту рада као и у нормативној сфери, а обновљена је и мрежа Партнерство за равноправност преко које укључени послодавци потписивањем повеће размењују искуства, сагледавају могућности и тиме утичу на већу продуктивност радника и већу ефикасност пословања.

Посебан проблем и недоумице на који указује пословна заједница односи се на разумно прилагођавање радног места и/или послова, а на

овај проблем је указао и Комитет за права особа са инвалидитетом у својим Закључним запажањима на Извештај о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом Републике Србије. Разумевајући проблем, након свеобухватне анализе доступних материјала, Повереник је сачинио прегледно Упутство за предузимање активности у вези разумног прилагођавања радног места/послова, које садржи бројне примере који послодавцима могу ефикасно послужити у пракси. Ово упутство је, заједно са кратким прегледом Кодекса равноправности и примерима друштвено одговорног пословања нарочито када су у питању особе са инвалидитетом, дато у прилогу овог извештаја, у делу Подршка инклузивној пословној политици на радном месту.

Од непосредног утицаја на укључивање на тржиште рада је адекватно образовање, односно квалификације особа са инвалидитетом. Уколико се, кроз образовање и стручно усавршавање, особе са инвалидитетом адекватно не припреме за тржиште рада, не само да се неће допринети њиховом економском оснаживању, већ ће бити унапред опредељени на рад на пословима који су по правилу слабије плаћени и са неповољнијим условима рада, или ће остати ван тржишта рада, што ће их оставити или водити у друштвену изолацију и сиромаштво. Резултати истраживања које је Повереник реализовао поводом израде овог извештаја показују да међу учесницима истраживања већина сматра да и редовне и специјалне школе недовољно припремају особе са инвалидитетом за рад. Већина анкетираних сматра да специјалне школе имају бољу припрему за запошљавање од редовних школа (23% у односу на 8%), што су резултати који заврђују већу пажњу и додатно истраживање.

Развој инклузивног образовања које подржава развој сваког детета и омогућава му да оствари пуни потенцијал, утиче и на спречавање дискриминације, нетрпељивости и нетолеранције. Када одрастају и образују се у инклузивним срединама, у групи вршњака, у атмосфери која негује различитости, деца којој је потребна додатна подршка постају прилагодљивија, постижу боље резултате, док се истовремено смањује њихова стигматизација.

Иако је инклузивно образовање у наш систем уведено пре 15 година, и даље у пракси постоје бројни проблеми, од сагледавања стања и капацитета деце, до њиховог адекватног укључивања у образовни процес. Бројни су примери различитих проблема у вези са сачињавањем и радом по ИОП, у одељењима се налази више од прописаног броја деце која се школују по ИОП, садржаји пријемних испита нису прилагођени деци са инвалидитетом, школски објекти су неприступачни у већем броју случајева, питање је и одговарајућих уџбеника, обезбеђивања потребних услуга пре свега личног пратиоца, недостатка јавног превоза, неадекватне исхране и др. Сви проблеми у пракси неоспорно наводе на потребу континуираног рада на

доследној имплементацији инклузивног образовања, потребу за реализацијом одговарајућих обука како са наставним особљем тако и са другим актерима у заједници и са родитељима, бољег коришћења искуства и капацитета школа за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, и свакако за обезбеђивањем доступности адекватних услуга подршке и континуитета у њиховом пружању. Повереник је претходних година два пута свим локалним самоуправама упутио препоруке мера указујући да деци са инвалидитетом није обезбеђена неопходна услуга личног пратиоца, као и да није довољно да услуга буде прописана актом јединице локалне самоуправе, већ да буде и практично обезбеђена кроз финансијска средства за њену реализацију у континуитету током године. Ове препоруке су значајно унапредиле стање, али проблема и даље има. О незадовољеним потребама и тешкоћама приликом реализације инклузивног образовања говори и чињеница да је у области образовања прописима предвиђена услуга педагошког асистента, која још увек уопште није заживела.

Када је у питању образовање, неопходно да сви нивои образовања буду у пуној мери доступни особама са инвалидитетом. Повереник је указивао високим школама и факултетима на потребу за изменама и допунама стандарда у вези простора и опреме, односно организационих и материјалних средства високошколских установа и уграђивања прописаних стандарда приступачности у стандарде неопходне за квалитетно извођење свих облика наставе, омогућавања информационе и комуникационе приступачности, обезбеђивања прилагођених уџбеника, учила и помоћних наставних средстава, односно одговарајућих помагала асистивне технологије, а упућена је и препорука мера свим јединицама локалне самоуправе да приликом расписивања студентских и ученичких стипендија предвиде посебне критеријуме (афирмативне мере) за ученике и студенте са инвалидитетом. Нажалост, многи од проблема на које смо указали и даље постоје.

Када је у питању равноправно остваривање права на образовање, од пресудног значаја су и пружање услуга других система, пре свега социјалне и здравствене заштите, јер без активне сарадње ових система не може да се очекује пун ефекат инклузивног образовања.

У домену социјалне заштите, већ дуже време се разматра потреба рада на изменама и допунама или доношења потпуно новог Закона о социјалној заштити. Такође се указује и на потребу усвајања новог стратешког документа који се односи на развој социјалне заштите, као кључног за уређивање будућих праваца деловања у овој области, посебно имајући у виду да је важење претходне стратегије истекло још 2009. године. Припрема и доношење ових прописа траје веома дуго, а иако је Закон о социјалној заштити усвојен још 2011. године, неке области су још увек неуређене подзаконским актима па тако већина

саветодавно-терапијских и социо-едукативних услуга још увек није уређена, нити су дефинисани стандарди за њихово спровођење, иако је та врста подршке од виталног значаја за стабилност и унапређење квалитета живота значајног броја грађана међу којима су и особе са инвалидитетом.

Почетком 2022. године, након неколико година израде, усвојена је Стратегија деинституционализације и развоја услуга социјалне заштите у заједници за период 2022–2026. године³, у којој је између осталог наведено да су, иако је Република Србија формално опредељења за успостављање процеса деинституционализације, у пракси постигнути одређени резултати када је у питању корисничка група деца и млади, док када је реч о особама са интелектуалним и менталним тешкоћама резултати нису задовољавајући. Број ових лица у установама за смештај годинама је практично непромењен, а излазак из установа је ретка појава, пре свега због тога што су поједине услуге у заједници које подржавају останак у природном окружењу недовољно развијене.

Према подацима из извештаја Републичког завода за социјалну заштиту⁴, број корисника у установама за смештај одраслих и старих са инвалидитетом и другим тешкоћама је годинама на приближно истом нивоу, а услуга домског смештаја и даље доминира у односу на остале услуге које закон обезбеђује за особе са инвалидитетом.

Услуге социјалне заштите се не обезбеђују у складу са потребама особа са инвалидитетом, у континуитету и на територији читаве земље. Тако се, на пример, услуге подршке за самосталан живот корисника обезбеђују у укупно 27 општина и градова у 2021. години (2018. у 29). Најчешћа услуга у овој групи је персонална асистенција која се у 2021. години пружала у само 18 локалних самоуправа. Недостатак ових и других алтернативних услуга доводи до тога да појединци немају могућности за самосталан живот, због чега су приморани да постану корисници домског смештаја, или да мимо сопствене воље из установе не могу да изађу дуги низ година.

Сагледавајући положај у којем се налазе особе са инвалидитетом у институцијама, али и неоспору потребу за услугама и ограниченост њиховог пружања, Повереник годинама у својим редовним годишњим извештајима даје препоруке за унапређење управо у овој области, и то тако да надлежни органи обезбеде потребне услуге за особе са инвалидитетом у континуитету, уз наставак

3 „Службени гласник РС”, број 12/2022

4 Извештај о раду установа социјалне заштите, Републички завод за социјалну заштиту, доступно на: <https://www.zavodsz.gov.rs/sr/izve%C5%A1ta-ji-iz-sistema/>

процеса деинституционализације и већи број услуга у заједници, али и мултисекторски приступ овом проблему и сарадњу различитих система, како би се могао постићи напредак.

Проблем је и што због недостатка система организованих услуга постоји велики број неформалних неговатеља, који су најчешће жене, што их додатно оптерећује, онемогућава укључивање на тржиште рада, ствара економску зависност и продубљује родну неједнакост. У смислу наведеног неопходно је приликом измена закона размотрити начине финансирања и уједначавања пружања услуга социјалне заштите на читавој територији земље у складу са потребама становништва.

Имајући у виду стратешку опредељеност државе за деинституционализацију, потребно је водити рачуна и о капацитетима система социјалне заштите, који треба да одговори на бројне изазове који се пред њега постављају. Несагледавање потреба целокупног система социјалне заштите и системског уређивања ове области за последицу може имати слабљење капацитета установа, додатно оптерећење и „сагоревање“ запослених, као и немогућност унапређења њиховог рада. Овај систем треба да одговори на свакодневне захтеве и добро мапира потребе грађана, благовремено активира све облике подршке и помоћи, уз истовремени рад на јачању контролних механизма и праћења и оцјене квалитета услуга социјалне заштите, што је од кључног значаја за унапређење положаја особа са инвалидитетом. Ово су разлози због којих годинама указујемо да је потребно квантитативно и квалитативно ојачати капацитете, пре свега социјалне, здравствене, дечије заштите, али и других служби које раде на заштити социоекономски угрожених група и група које су у већем ризику од дискриминације, ојачати инспекцијске органе и повећати број инспекцијских надзора у овим областима, преиспитати постојеће нормативе кадрова и успоставити критеријуме засноване на реалним потребама ових служби.

Особе са инвалидитетом су корисници и других права на материјалну помоћ, која су усмерена на смањење сиромаштва и социјалне искључености. Потребно је преиспитати услове за остваривање права на новчану социјалну помоћ који треба да буду такви да ниједно лице или породица не остану без овог права у ситуацији када су угрожени до те мере да не могу да обезбеде своју егзистенцију и минималне стандарде које сваки човек треба да има, и у том смислу је потребно релаксирање имовинских услова који се узимају у обзир приликом остваривања права на новчану социјалну помоћ.

Уз услуге социјалне заштите, као посебан проблем се издваја и обезбеђивање адекватне, доступне и приступачне здравствене заштите.

Пракса Повереника показује да се дискриминација по основу здравственог стања сваке године налази у врху личних својстава због којих грађани подносе притужбе. Такође, овај основ дискриминације се неретко наводи у комбинацији са још неким личним својством - инвалидитетом, старосним добом, родним идентитетом или полом, због чега се у оваквим случајевима ради о вишеструкој дискриминацији. Дискриминација особа са инвалидитетом се у овој области манифестује на различите начине - од неприступачности установа здравствене заштите и несензибилисаности медицинског особља за рад са особама са инвалидитетом, до онемогућавања коришћења услуга, немогућност заказивања прегледа и интервенција, одласка на рехабилитацију као и примање одговарајуће терапије на терет буџета.

Обезбеђивање приступачности установа здравствене заштите често је један од основних предуслова да особе са инвалидитетом уживају право на здравствену заштиту у пуном обиму и када су у питању услуге које пружају установе секундарне и терцијалне заштите. Посебно је осетљиво питање приступачности када се у тим установама смештају деца са инвалидитетом, на дечијим одељењима. Потребно је водити рачуна и о бањским лечилиштима, с обзиром да одговарајући стандарди приступачности нису обезбеђени у довољном обиму. Овим поводом, упутили смо препоруку мера здравственим установама специјализованим за рехабилитацију, препоручујући им да предузму све потребне мере и активности у циљу обезбеђивања приступачности објекта који користе и услуга које пружају у овим објектима како би се обезбедило да особе са инвалидитетом, посебно оне које за кретање користе колица могу самостално да бораве и равноправно са другима користе терапијске услуге. Неприступачност бањских лечилишта има нарочиту тежину у смислу ускраћивања или отежавања коришћења ове врсте здравствених услуга за особе са инвалидитетом.

У овој области проблем је и недовољна доступност информација, посебно недостатак информација у прилагођеним форматима, недовољна приступачност услуга због недовољних техничких капацитета, недовољне информисаности медицинског особља о инвалидитету, као и због неадекватне и неприлагођене комуникације са лекарима и медицинским особљем. Од посебног значаја у овој области сензибилисаност, знање и капацитети медицинског особља за вршење услуга особама са инвалидитетом, што захтева реализацију различитих обука и континуирану сензибилизацију.

Са изазовима и баријерама у погледу остваривања здравствене заштите посебно се суочавају жене са инвалидитетом. Осим предрасуда и стереотипа који су присутни према њима и у оквиру здравственог система, многе здравствене установе немају хидрауличне гинеколошке столице, што отежава, а

у неким случајевима и онемогућава гинеколошки преглед, а присутне су и предрасуде у погледу трудноће и рађања жена са инвалидитетом. Посебно је неповољан положај жена са инвалидитетом које су лишене пословне способности и оних које су у резиденцијалним установама, јер одлуке у вези са својим репродуктивним здрављем не доносе самостално, већ то у њихово име чине старатељи.

Специјалне болнице за психијатријске болести започеле су процес деинституционализације, тако да је искоришћеност постеља у константном паду од 2012. године. Међутим, треба имати у виду да један од изазова у процесу деинституционализације особа са инвалидитетом из здравствених установа и психијатријских болница представља то што многе особе немају где да оду, с обзиром да немају породице или породице нису у могућности да се о њима брину, а алтернативни видови подршке, који би укључивали и становање, нису развијени. У овај процес је неопходно укључити најпре кориснике и њихову мрежу друштвене подршке, али и организације цивилног друштва, независне институције, посебно Национални превентивни механизам и друге релевантне актере, како би процес деинституционализације могао да тече.

Наведени проблеми потврђују неопходност јачања веза и координације у раду, односно интерсекторски приступ у погледу услуга здравствене и социјалне заштите, посебно у збрињавању особа са менталним и интелектуалним потешкоћама у установама или заједници.

За особе са инвалидитетом је од великог значаја право на медицинско техничка помагала, јер се уз помоћ ових помагала олакшава вршење основних животних функција. Обезбеђивање ефикаснијих терапија, лекова, материјала и помагала новије генерације на терет Републичког фонда за здравствено осигурање, посебно за особе са инвалидитетом, старије, особе које се лече дијализом, које болују од ретких или системских болести је годинама уназад у фокусу рада Повереника. Важно је напоменути да Републички фонд за здравствено осигурање у великом броју случајева поступа по иницијативама и препорукама Повереника, што је довело до проширења листе лекова, помагала и терапија на терет средстава фонда.

У вези са остваривањем овог права нису ретки ни случајеви неправилне или неједнаке примене законских прописа од стране појединих органа. Тако је Повереник упутио препоруку мера Министарству здравља у погледу рада лекарских комисија које, у поступку издавања лекарских уверења о телесној и душевној способности за управљање моторним возилом нису имале уједначену праксу и процедуре приликом издавања лекарских уверења особама са инвалидитетом. Такође, а у циљу унапређења положаја деце и ученика са незаразним хроничним или ретким болестима, Повереник је упутио иницијативу Министарству здравља за доношење

процедура о поступању са овом децом током боравка у предшколским установама и школама, са циљем боље подршке, добре контроле болести и спречавања настанка компликација.

Особе оболеле од деменције, као посебног облика инвалидитета се такође суочавају са различитим проблемима о којима је потребно посебно водити рачуна. Према подацима са последњег Пописа становништва, 22% становништва у Србији припада старосној групи 65+, а тренд брзог старења се убрзава. Јасно је да ће се број ових особа у будућности повећавати, а самим тим ће се усложњавати и проблеми због неодговарајућег одговора институција система, недовољних капацитета и броја обучених медицинских радника.

Имајући у виду велику здравствену кризу 2020. године изазвану вирусом Ковид-19, у овом извештају је укратко указано и на неопходност обезбеђења приступа редовним здравственим услугама и терапијама, прегледима и психолошкој подршци током криза, као и на потребу за јасним и ефикасним процедурама пружања услуга из области здравствене заштите у оваквим ситуацијама. Већ у првим данима здравствене кризе, бројни органи и организације широм света, међу којима и Повереник, посебну пажњу су посветили положају угрожених група становништва у условима ванредних ситуација, међу којима су, као најугроженије препознате старије особе и особе са инвалидитетом. Посебно је тежак положај био особа са инвалидитетом смештених у институције, које су биле изложене већем ризику од оболевања, са ограниченом помоћи коју пружа недовољан број запослених, без могућности примања посета (које су биле забрањене ефективно више од 140 дана), уз ограничење или забрану слободе кретања.

Повереник је током кризе свим надлежним органима у континуитету указивао и на различите начине хитно интервенисао у вези проблема са којима се лица суочавају у поступку остваривања различитих услуга, потребу за обезбеђивањем услуга и током кризе, поједностављивања и убрзања процедура за њихово остваривање, значај издавања дозвола за кретање особа са аутизмом и њихових родитеља и старатеља у време трајања забране кретања и др.

ПРЕПОРУКЕ

Питање функционисања и социјалне укључености особа са инвалидитетом интегрисати и редовно спроводити у оквиру статистичких истраживања која спроводи Републички завод за статистику, као што су пописи становништва, Анкета о приходима и условима живота и друга истраживања, како би се креирале политике засноване на подацима.

Потребно је да надлежна министарства (за рад и запошљавање и за област образовања) учине доступним податке разврстане по различитим критеријумима о запослености и укључености у образовни процес.

У појединим областима друштвеног живота у којима је дискриминација најучесталија, издвајамо следеће препоруке:

1. ОБЛАСТ ПРИСТУПАЧНОСТИ:

- Интензивирати рад на остваривању принципа универзалног дизајна у свим областима ради обезбеђивања архитектонске, информационе и комуникационе приступачности (сви органи и организације на свим нивоима);
- изградити системски дугорочни план на националном нивоу за отклањање архитектонских баријера и унапређење приступачности на свим објектима у јавној употреби и јавним површинама (Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре);
- изменити одговарајуће одредбе Закона о планирању и изградњи које се односе на садржај и обавезне елементе главног пројекта, односно пројекта за грађевинску дозволу и/или пројекта за извођење и предвиди обавезу у складу са којом ће ови пројекти као обавезан елемент садржавати и Елаборат о поштовању стандарда приступачности (Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре);
- сагледати приступачност постојећих дигиталних услуга и интензивирати рад на обезбеђивању приступачности свих услуга свим друштвеним групама поједностављивањем процедура, приступачним информисањем, едукацијама и на друге погодне начине (Канцеларија за информационе технологије и електронску управу, министарства у оквиру свог делокруга послова);
- омогућити коришћење печата који садржи податке о личном идентитету или печата са угравираним потписом – факсимила у свим правним пословима особама са инвалидитетом које имају трајне последице телесног или сензорног оштећења или болести, изменом Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом ради, односно усклађивањем других прописа са овим законом, попут прописа о оверавању потписа, рукописа и преписа, меници, јавном бележничтву (надлежна министарства, Удружење банака, Народна банка, Удружење јавних бележника, други органи);
- обезбедити приступачност свих врста јавног превоза (Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, јединице локалне самоуправе);
- омогућити информациону и комуникациону приступачност емитовањем информативног

и што већег броја других програма на начин доступан особама са инвалидитетом (национални јавни сервис, други сервис са националном покривеношћу, остали ТВ кабловски оператери);

- обезбедити приступачност изборног процеса обезбеђивањем приступачности бирачких места и изборног материјала (Републичка изборна комисија, градске изборне комисије).

2. ОБЛАСТ РАДА И ЗАПОШЉАВАЊА:

- унапређивати спровођење постојећих и креирати нове мере подстицања запошљавања и мере професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом водећи рачуна о карактеристикама тржишта рада на нивоу локалних заједница, пратити исходе и утицај тих мера на положај особа са инвалидитетом на тржишту рада, пратити њихове ефекте и резултате објављивати (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Национална служба за запошљавање, други органи и организације);
- креирати и редовно спроводити одговарајуће обуке и едукације за послодавце, посебно на деконструкцији стереотипа и предрасуда о способностима и капацитетима особа са инвалидитетом, као и обавези и начинима разумног прилагођавања радних места/ послова. Предузимати активности оснаживања особа са инвалидитетом у вези са укључивањем на тржиште рада, у складу са потребама тржишта рада (Национална служба за запошљавање, у сарадњи са другим органима и организацијама);
- сагледати понуду и потражњу на тржишту рада нарочито у погледу лица одговарајућих недостајућих образовних профила (попут медицинских, наставних, васпитних, неговатељских и др), у сарадњи са образовањем креирати одговарајуће подстицајне мере за њихово школовање, обуку и запошљавање, ради обезбеђивања подршке потребне особама са инвалидитетом (Национална служба за запошљавање, јединице локалне самоуправе, образовне институције);
- доследно спроводити и пратити спровођење обавезе запошљавања особа са инвалидитетом, уз подстицање свих послодаваца, укључујући буџетске кориснике, да запошљавају особе са инвалидитетом (Пореска управа, сви органи и организације, послодавци);
- преиспитати последице примене одредбе члана 102. Закона о раду у погледу проглашавања вишком запослених особа са инвалидитетом и здравственим проблемима уколико послодавац не може да обезбеди одговарајући посао и извршити одговарајуће измене прописа ради контроле спровођења активности у вези са разумним

прилагођавањем радног места и/или послова (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);

- донети подзаконски акт о радном ангажовању особа са инвалидитетом, просторно техничким условима, стручној оспособљености запослених и других услова за рад радног центра (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);
- обезбедити довољан број одговарајућих стручњака који врше процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења, уз креирање и континуирано спровођење адекватних обука ових стручњака (РФПИО, Национална служба за запошљавање);
- у решењима о процени радне способности и могућности запослења или одржања запослења прецизније навести описе способности и капацитета лица у односу на конкретне послове и радне задатке које обавља или које би могло да обавља у складу са социјалним моделом инвалидности (орган вештачења РФПИО, Национална служба за запошљавање).

3. ОБЛАСТ ОБРАЗОВАЊА:

- законски дефинисати појам и права детета у складу са одредбама Конвенције о правима детета (Министарство за бригу о породици и демографију);
- регулисати поступак и начин вештачења инвалидитета код деце, као и њихово праћење током одрастања (РФПИО);
- унапредити правни оквир којим је уређено питање лишења пословне способности и старатељства над пунолетним особама уз омогућавање самосталног одлучивања и истицања способности особа са инвалидитетом (Министарство за бригу о породици и демографију);
- повећати број развојних саветовалишта и учинити их доступним деци на територији Републике (Министарство здравља, јединице локалне самоуправе);
- унапредити доступност редовног образовног система за децу са инвалидитетом, децу са потешкоћама у развоју и децу на институционалном смештају и укључити наставно особље у специјализоване програме обука (Министарство просвете, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, други органи и организације);
- успоставити континуирану сарадњу и ефикасну координацију система образовања са системом здравствене и социјалне заштите. Унапредити сарадњу редовног и система који је усмерен на образовање искључиво деце са инвалидитетом и

потешкоћама у развоју ради унапређења ефикасности пружања стручне подршке (Министарство просвете, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, образовне институције, други органи и организације);

- обезбедити кредите и стипендије, као и предност при укључивању у образовни процес на свим нивоима - доступност и обухват афирмативним мерама подршке у складу са потребама деце са инвалидитетом (Министарство просвете уз сарадњу са другим актерима, јединице локалне самоуправе, високошколске установе);
- омогућити приоритетно уписивање деце са инвалидитетом и сметњама у развоју у предшколске установе у складу са прописима, повећати број предшколских установа или васпитних група у предшколском установама и обезбедити одговарајуће кадровске капацитете за пружање додатне подршке (Министарство просвете, јединице локалне самоуправе, предшколске установе);
- побољшати приступачност образовних установа, наставити активан рад на дигитализацију образовању и обезбеђивању доступности информационих и комуникационих технологија свим ученицима са инвалидитетом (Министарство просвете, јединице локалне самоуправе, образовне установе);
- обезбеђивати услугу лични пратилац у складу са потребама у континуитету, као и других услуга подршке родитељима и породици током школовања и непосредно након завршеног школовања, са посебним акцентом на унапређењу мера подршке деци са инвалидитетом из рањивих група - нпр. деца у институцијама, деца из ромских насеља, деца из једнородитељских породица (Министарство просвете, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, јединице локалне самоуправе);
- изменити класификацију делатности ради омогућавања ангажовања педагошких асистената за подршку ученицима са сметњама у развоју (Министарство просвете);
- спроводити програме наставе и учења у циљу неговања вредности и промовисања културе толеранције, разумевања и уважавања различитости, родне равноправности, међугенерацijske солидарности и недискриминације различитих друштвених група. Унапредити компетенције наставног особља и других стручњака који раде са децом у образовању о препознавању и реаговању на дискриминацију, функционисању система за превенцију и заштиту од насиља у школама, као и о правима детета (Министарство просвете, образовне институције, други органи и организације).

4. ОБЛАСТ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ:

- изменити и допунити постојећи или донети нов Закон о социјалној заштити, у оквиру кога је потребно и преиспитати обухват и висину материјалних давања (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);
- на основу анализе целокупног стања и потребе становништва израдити стратешки документ и одговарајуће акционе планове који се односе на развој социјалне заштите у Републици Србији (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);
- подзаконским актима уредити све области које до сада нису уређене, посебно утврдити стандарде за пружање међусекторских услуга здравствене и социјалне заштите доношењем одговарајуће подзаконског акта (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, други органи);
- изменити Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, у циљу прилагођавања постојећих услуга или стандардизовања нових циљаних услуга социјалне заштите (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);
- у Акционом плану за спровођење Стратегије активног и здравог старења у Републици Србији предвидети активности које се односе на старије особе са инвалидитетом (Министарство за бригу о породици и демографију);
- процес деинституционализације спроводити уз обезбеђивање развоја постојећих као и нових потребних услуга за самосталан живот у заједници у континуитету (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, установе социјалне заштите, јединице локалне самоуправе);
- квантитативно и квалитативно ојачати капацитете социјалне и дечије заштите, ојачати инспекцијске органе и повећати број инспекцијских надзора у овим областима. Преиспитати постојеће нормативе кадрова и успоставити критеријуме засноване на реалним потребама ових служби (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, установе социјалне заштите, јединице локалне самоуправе);
- пружити подршку неформалним неговатељима сагледавањем њихових потреба, увођењем услуга подршке, обука за обављање послова, умрежавања и др. (Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, Министарство за бригу о породици и демографију, јединице локалне самоуправе);
- развијати међусекторску сарадњу на свим нивоима између система социјалне заштите и система здравствене заштите, образовања, запошљавања,

органа локалне самоуправе, организација цивилног друштва и др. (надлежна министарства, јединице локалне самоуправе, органи и организације).

5. ОБЛАСТ ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ И ВАНРЕДНИХ СИТУАЦИЈА:

- унапредити доступност и приступачност услуга здравствене заштите, укључујући услуге менталног здравља, на читавој територији свим корисницима, обезбеђивањем одговарајућих приступачних просторних капацитета, опреме и потребног броја здравствених радника (Министарство здравља, РФЗО, јединице локалне самоуправе и територијалне аутономије);
- спроводити редовне потребне едукације и сензибилизације здравственог особља о поштовању људских права у пружању услуга здравствене заштите особама са инвалидитетом (Министарство здравља, РФЗО, јединице локалне самоуправе и територијалне аутономије);
- поједноставити процедуре за остваривање права, подизати ниво информисаности и знања особа са инвалидитетом о правима и услугама здравствене заштите и заштите права пацијената (Министарство здравља, РФЗО, јединице локалне самоуправе и територијалне аутономије);
- наставити рад на обезбеђивању ефикаснијих терапија, лекова, материјала и помагала новије генерације на терет РФЗО (Министарство здравља, РФЗО);
- обезбедити поштовање права особа са инвалидитетом, а посебно жена са инвалидитетом, безбедно окружење, адекватан и хуман третман у вези са репродуктивним здрављем и током трудноће и порођаја, у складу прописима и савременим стручним стандардима у здравственим установама (Министарство здравља, гинеколошко-акушерске установе, здравствена инспекција);
- установити међусекторско радно тело ради унапређења сарадње између система здравствене и система социјалне заштите и креирања међусекторских услуга (Министарство здравља, Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања);
- установити прецизне и примењиве процедуре за поступање у кризним догађајима, засноване на резултатима анализе одговора надлежних органа на здравствену кризу изазвану вирусом Ковид-19, уз укључивање стручњака из различитих области, представника рањивих друштвених група попут особа са инвалидитетом, њихових организација и институција за заштиту људских права (надлежни органи у сарадњи).

The background features a large, stylized orange umbrella in the upper left corner. Below and around it are several stylized orange figures, some appearing to be holding hands or standing in a group, creating a sense of community and support. The entire scene is rendered in a simple, line-art style with a warm orange color palette.

О ПОВЕРЕНИКУ ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ

Повереник за заштиту равноправности (у даљем тексту: Повереник) је самосталан и независан инокосни државни орган, установљен Законом о забрани дискриминације⁵, са широким кругом законских овлашћења која га чине централним националним органом специјализованим за заштиту грађана од дискриминације и унапређивање равноправности. Основни постулати и кључне претпоставке за успешно остваривање законом прописаних надлежности институције Повереника представљају самосталност и независност у обављању послова утврђених законом.

Према чл. 33. Закона о забрани дискриминације, Повереник је надлежан да прима и разматра притужбе због дискриминације, даје мишљења и препоруке у конкретним случајевима дискриминације и изриче законом утврђене мере. Поред тога, овлашћен је да подноси тужбе за заштиту од дискриминације, као и прекршајне и кривичне пријаве. Такође, Повереник је дужан да лицу које сматра да је претрпело дискриминацију пружа информације и саветује га непристрасно и независно о остваривању права и заштити од дискриминације, а овлашћен је да препоручи и медијацију ако оцени да се она може применити.

У оквиру делатности на унапређивању равноправности, Повереник је овлашћен да упозорава јавност на најчешће, типичне и тешке случајеве дискриминације, да прати спровођење закона и других прописа, иницира доношење или измену прописа и даје мишљење о одредбама нацрта закона и других прописа у циљу унапређења равноправности и заштите од дискриминације, као и да органима јавне власти и другим лицима упућује препоруке мера за остваривање равноправности и заштите од дискриминације.

Такође, Повереник успоставља и одржава сарадњу са органима јавне власти и организацијама на територији Републике Србије, регионалним, односно међународним и другим телима, органима и организацијама надлежним за остваривање

равноправности и заштите од дискриминације, а овлашћен је и да организује, односно спроводи независна истраживања из области унапређења равноправности и заштите од дискриминације, објављује стручне публикације, обавештења и информације из области унапређења равноправности и заштите од дискриминације, као и да обавља и друге послове у складу са законом.

Повереник подноси редован годишњи извештај Народној скупштини о стању у области заштите равноправности, а самоиницијативно или на захтев Народне скупштине подноси и посебан извештај.

Поред редовних годишњих извештаја, Повереник је до сада поднео Народној скупштини седам посебних извештаја – о приступачности пословних зграда државних органа особама са инвалидитетом, о дискриминацији особа са инвалидитетом, два извештаја о дискриминацији деце, дискриминацији жена и дискриминацији у области рада и запошљавања и дискриминацији старијих грађана. Овај извештај је осми посебан извештај Повереника у ком поново указујемо на стање у погледу дискриминације особа са инвалидитетом, осврћући се нарочито на обавезе које произилазе из Конвенције о правима особа са инвалидитетом 15 година након њеног потврђивања у нашој земљи, уз посебан фокус на дискриминацију на тржишту рада и обавезу разумног прилагођавања радних места/послова у складу са капацитетима особа са инвалидитетом.

Једна од основних надлежности Повереника јесте поступање по притужбама због дискриминације особа или групе особа које повезује исто лично својство. Поступак пред Повереником за заштиту равноправности покреће се подношењем притужбе, коју може да поднесе свако - физичка и правна лица, групе лица, као и организације које се баве заштитом људских права. У поступку по притужбама Повереник даје мишљење да ли је дошло до дискриминације, препоруке о начину отклањања повреде права и примењује законом утврђене мере за случај да дискриминатор не поступи по препоруци.

Свако ко сматра да је дискриминисан може поднети притужбу Поверенику, а ради лакшег обраћања, сачињен је образац на 14 језика и писама, као и образац притужбе прилагођен деци. Сви обрасци притужби се у електронском облику налазе на:

<https://ravnopravnost.gov.rs/diskriminacija/prituzba-zbog-diskriminacije/>

Са циљем што шире едукације и информисања стручне и шире јавности, пре свега ради превентивног деловања, Повереник објављује различите публикације, водиче, приручнике, зборнике, извештаје и сл, попут: Препознај и пријави дискриминацију, Приручник за ситуационо тестирање дискриминације, Приручник за спровођење антидискриминационих прописа – како препознати случајеве дискриминације пред органима јавне власти, Право на наследство – једнако за све – Водич кроз право на наслеђивање, Приручник за новинаре и новинарке – Борба за равноправност, Приручник о жалбеним механизмима, Дискриминација ЛБГТИ особа на тржишту рада, Смернице за стратешке парнице...

Све публикације Повереника доступне су у електронском облику на: <https://ravnopravnost.gov.rs/izvestaji-i-publikacije/publikacije/>

A stylized, light purple line-art illustration serves as the background. It features a large umbrella at the top, with a vertical pole extending downwards. Below the pole, there are several simplified human figures, some appearing to be holding the pole. The overall style is minimalist and modern.

РАЗЛОЗИ ЗА ИЗРАДУ ИЗВЕШТАЈА

Пракса Повереника, као и бројна домаћа и међународна истраживања и извештаји указују да је дискриминација по основу инвалидитета присутна свуда у свету, укључујући и Европску унију. Исто важи и за Републику Србију јер се наше друштво и даље суочава са бројним изазовима на плану унапређења равноправности и сузбијања дискриминације. Као и у другим европским земљама, особе са инвалидитетом су једна од најрањивијих друштвених група која је изложена свим облицима дискриминације.

Према званичним подацима, на основу резултата последњег Пописа становништва⁶, 356.404 грађана се изјаснило као особе са инвалидитетом, што представља 5,4% укупне популације. Од овог броја 58% чине жене, а најбројнија старосна група особа са инвалидитетом је са 65 и више година живота. Подаци о инвалидитету добијени су на основу одговора испитаника на питања о томе да ли имају потешкоће у обављању свакодневних активности због проблема са видом (и поред употребе наочара), слухом (и поред употребе слушног апарата), ходом или пењањем степеницама, памћењем и концентрацијом, самосталношћу при одевању, исхрани и одржавању личне хигијене и комуникацијом. На свако од ових питања особа је могла да се изјасни да нема потешкоћа, има мало потешкоћа, има много потешкоћа, односно да је потпуно онемогућена у обављању свакодневних активности, а на питање о инвалидитету могла је и да не одговори. Приликом прикупљања података о инвалидитету коришћен је социјални модел према коме особа може сматрати да, и поред постојања одређеног здравственог проблема, нема потешкоћа у обављању свакодневних активности код куће, у школи или на послу – пре свега захваљујући подршци околине или коришћењу одговарајућих помагала. То другим речима значи да се број од 356.404 особе није у потпуности реалан него одражава број особа које себе доживљају као особе са инвалидитетом.

6 Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године, Републички завод за статистику, доступно на интернет страници: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020901?languageCode=sr-Cyrl>

Особе које нису желеле да одговоре ни на једно од постављених питања и особе за које подаци нису прикупљени, укључене су у број особа чији је статус инвалидитета непознат, а њих је укупно 109.343 (међу којима је више мушкараца - 58.475 мушкараца и 50.868 жена).⁷

Највеће учешће особа са инвалидитетом у укупном становништву забележено је у општинама: Црна Трава (14%), Пландиште (13,6%), Гаџин Хан (10,4%) и Сврљиг (10%), док је најмање учешће забележено у општинама: Прешево (1,1%), Тутин (1,9%), Нови Пазар (2,1%) и Бујановац (2,4%). Како је наведено у Саопштењу Републичког завода за статистику, удео особа са инвалидитетом у општинама/градовима у којима постоје установе за њихов трајни смештај може бити повећан, што је посебно изражено у општинама са малим бројем становника. Овако велике разлике по појединим општинама завређују додатну посебну анализу ради сагледавања разлога неуједначености података.

У контингенту особа са инвалидитетом, највише особа има проблем са ходом (60%), док је најмањи удео особа које имају проблеме везане за комуникацију (12,8%).

Према резултатима претходног Пописа становништва⁸, 571.780 грађана се сматрало особама са инвалидитетом и то је у односу на укупну популацију представљало око 8% (7,96%). Међутим, уколико се томе дода 119.482 грађана којима је статус инвалидитета био непознат, што представља додатних 1,66% укупне популације, добија се податак који се подудара са проценама Светске здравствене организације према којима је око 10-15% укупне популације чине особе са инвалидитетом. Наиме, процене ове организације се често узимају као релевантан извор информација у овом погледу, јер се формирају на бази посматрања инвалидитета као интеракције између здравственог стања и ограничења везаних за животне активности и друштвену укљученост.

Чињеница је да је за 11 година, између два пописа, „нестало“ 215.376 особа са инвалидитетом. Док се укупно становништво смањило за 6,9%, број особа са инвалидитетом смањен је више од трећине. О конкретним узроцима оваквих разлика нема сагласности, али свакако треба имати у виду да је промењена методологија која је примењена у ова два пописа.

7 Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20231201-invaliditet/?a=0&s=0102>

8 Попис становништва, домаћинства и станова спроведен 2011. Године, Особе са инвалидитеом у Србији, Милан М Марковић, Београд 2014, доступно на: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Invaliditet.pdf>

Како би се сагледао број особа са инвалидитетом, неопходно је користити и друге изворе. Тако, према подацима Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање⁹ из маја 2024. године, 230.798 лица су корисници инвалидске пензије, 13.761 лице је корисник новчане накнаде за помоћ и негу другог лица по основу права из пензијског и инвалидског осигурања, 38.994 лица су корисници права на новчане накнаде за телесно оштећење. Још 5.024 лица прима накнаде по другим основима у вези са инвалидитетом, а 758 накнада се исплаћује за децу са инвалидитетом. Уколико би се овом броју додао и податак о броју корисника права на помоћ и негу другог лица на основу прописа из области социјалне заштите, добио би се податак који је приближан или сличан броју лица која су се, кроз Попис становништва, изјаснила као особе са инвалидитетом.

Особе са инвалидитетом су и у Републици Србији, као и у ЕУ, једна од најугроженијих група становништва што се тиче стопе сиромаштва, као и ризика од сиромаштва. Као најважнији фактори ризика од сиромаштва код нас су препознати: радни статус, образовање, бројчаност домаћинства, локација пребивалишта и број деце.¹⁰ Стопа запослености особа са инвалидитетом је пре доношења Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом (2009) износила 13,3%, стопа незапослености 26,9%, док је стопа неактивности 69%.¹¹

Према резултатима Анкете о потрошњи приходима и условима живота¹² у 2022. години стопа ризика од сиромаштва целокупне популације износила је 20%, и у односу на 2021. годину нижа је за 1,2 процентна поена. Стопа ризика од сиромаштва или социјалне искључености износила је 28,1%, и у односу на 2021. годину нижа је за 0,3 п. п. Међутим, подаци о сиромаштву особа са инвалидитетом, као ни прецизни подаци о броју особа са инвалидитетом нису доступни.

За поуздано сагледавање стања и креирање политика заснованих на подацима, посебан изазов представља недостатак података о особама са инвалидитетом, њиховом броју и структури, посебно разврстаних према полу, старосном добу, сиромаштву, радном статусу, остваривању различитих права и сл.

9 Доступно на: <https://www.pio.rs/sites/default/files/Statistike/Bilten/2024/Statisticki%20bilten%20maj2024.pdf>

10 Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2020. до 2024. године

11 Извор: Анкета о животном стандарду, последњи пут рађена 2007, Републички завод за статистику

12 СИЛК анкета, Републички завод за статистику, 2022, доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=13838&a=01&s=0102?s=0102>

Питање функционисања и социјалне укључености особа са инвалидитетом је неопходно интегрисати и редовно спроводити у оквиру статистичких истраживања која спроводи Републички завод за статистику, као што су пописи становништва, Анкета о приходима и условима живота и друга истраживања, а резултате редовно обрађивати и објављивати.

Потребно је и радити на повећању доступности других извора података (попут података о запослености или укључености у образовни процес) и њиховог разврставања по различитим критеријумима, умрежавање тих података и креирање одговарајућих доступних база.

Иако је у нашој земљи успостављен солидан нормативни оквир за остваривање и заштиту права на равноправност особа са инвалидитетом, друштвени положај ове групе грађана и даље је у многим аспектима неповољан. И Комитет за права особа са инвалидитетом је, након разматрања Иницијалног извештаја Републике Србије на примену ове конвенције, у својим Закључним запажањима дао низ препорука за заштиту и унапређење положаја особа са инвалидитетом у наредном извештајном периоду. Како је у најскоријем периоду потребно Комитету предати нови извештај о примени ове конвенције, а ради праћења помака који су у међувремену постигнути, одговарајуће одредбе ће бити наведене у деловима овог извештаја који се односе на конкретне области друштвеног живота, а њихова примена заједно са препорукама Комитета за права особа са инвалидитетом, ће бити сагледана у односу случајеве из праксе Повереника и сагледавање стања, како би се и на овај начин указало на могућа и потребна даља поступања ради унапређења стања и остваривања свих права особа са инвалидитетом у пуном обиму.

Дискриминација на основу инвалидитета је према пракси Повереника годинама међу првих пет основа дискриминације, а конкретан редослед зависи од године до године, и условљен је различитим околностима (примера ради доношење појединих прописа, посвећеност организација цивилног друштва појединим питањима, попут сагледавања приступачности нарочито бирачких места и изборног материјала и броју притужби поднетих по том основу и сл). Распрострањеност стереотипа и предрасуда о капацитетима и способностима особа са инвалидитетом, бројност и разноврсност проблема са којима се свакодневно суочавају, уз социјални и економски положај у коме се налазе, узрокује да су особе са инвалидитетом у већем ризику од дискриминације, а неретко су изложене и вишеструкој и интерсекцијској дискриминацији.

О положају особа са инвалидитетом говоре и резултати истраживања Однос грађана и грађанки према дискриминацији у Србији, које је Повереник

спровео током 2023. године (трећег истраживања које је спроведено по истој методологији, а укупно седмог оваквог истраживања Повереника). Тако већина испитаника (70%) перципира да је дискриминација присутна у Републици Србији, што је податак скоро потпуно идентичан са податком добијеним у истраживању спроведеном 2019. године када је 69% испитаника сматрало да је дискриминација у потпуности или углавном присутна. Учесници овог истраживања сматрају да је дискриминација најприсутнија по основу следећих личних својстава: сексуална оријентација (59%), политичко опредељење (55%), имовно стање и инвалидитет (оба по 54%). Према резултатима оваквог истраживања из 2019. године испитаници су сматрали да су групе које су највише дискриминисане: особе са интелектуалним потешкоћама и менталним сметњама, сиромашни, Роми, особе са телесним или сензорним инвалидитетом и старији.

Када је реч о областима друштвеног живота, према резултатима истраживања из 2023. године, испитаници су се изјаснили да је дискриминација најприсутнија у области рада и запошљавања, образовања, здравствене и социјалне заштите. У области рада и запошљавања испитаници наводе жене (68%), Роме (67%), особе са инвалидитетом (62%) и сиромашне особе (57%) као најдискриминисаније, док су у области образовања као најдискриминисанији наведени Роми, (49%), сиромашне особе (45%) и особе са инвалидитетом (35%).

Значајна већина од 82% испитаника верује да особе са инвалидитетом, уколико добију адекватну подршку, могу да се укључе у живот заједнице. Такође, 80% сматра да јавни објекти и саобраћај треба да буду прилагођени особама са инвалидитетом и другим лицима која се отежано крећу. Ипак, у одређеној мери је присутно неповерење у способност особа са инвалидитетом да буду продуктивне на послу, па петина испитаника (21%) сматра да су особе са инвалидитетом мање продуктивне на радном месту, а четвртина (24%) испитаних верује да особе са инвалидитетом не би требало да раде одговорне послове. Иако постоји релативно висок степен свести о правима особа са инвалидитетом, још увек велики број испитаника сматра да је за њих, уколико не могу да брину о себи, живот у специјализованим институцијама бољи од пружања подршке у локалној заједници - чак 40%.

Као институције којима би најпре пријавили дискриминацију испитаници наводе Повереника за заштиту равноправности (35%) и полицију (35%), а значајно ређе остале институције.

На основу добијених резултата истраживања дате су препоруке које се односе на јачање институционалних механизма, пре свих Повереника, али и континуирано праћење и истраживање дискриминације, њене

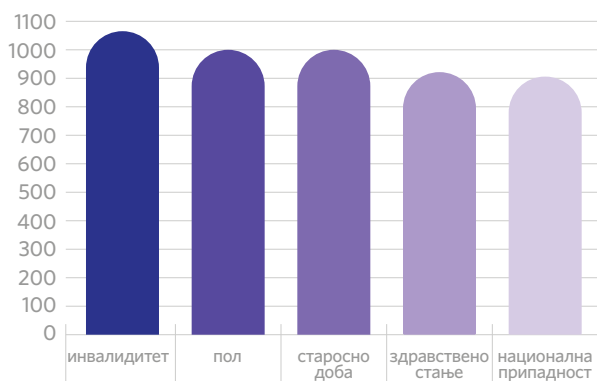
учесталости у областима јавног живота у којима се јавља и група које су у повећаном ризику од дискриминације. Примера ради, у области рада и запошљавања потребно је увести адекватне посебне мере којима ће се обезбедити веће учешће група које су у већем ризику од дискриминације на тржишту рада, док је у области образовања потребно развијати културу толеранције и равноправности.

Овакво стање потврђују и ставови особа са инвалидитетом и њихових представника. На радионици на којој су представљени резултати Ситуационе анализе о положају особа са инвалидитетом у Србији¹³, изнета су искуства бројних организација цивилног друштва, и наведено да, примера ради, највише стручно саветодавно тело Владе Републике Србије - Савет за права особа са инвалидитетом, међу члановима којих је укупно 26, има само седам представника организација особа са инвалидитетом, извештаји овог тела нису јавно доступни, а реализоване активности и препоруке су нејасне. Кључне ствари које су представници особа са инвалидитетом истакли на овој радионици односе се на разочарење због непрепознавања и непоштовања њихових права, што особе са инвалидитетом чини готово невидљивима, али и на недостатак поверења у институције. На радионици су наведени и проблеми архитектонске и комуникацијске приступачности, недовољних и неразвијених услуга у заједници, (де)институционализације, неприлагођене здравствене заштите и рехабилитације, сексуалног и репродуктивног здравља и права жена и девојчица са инвалидитетом, инклузивног образовања, приступа раду и запошљавању, као и одлучивања уз подршку. Као посебан проблем истакнута је процена инвалидности, а не потреба, која би требало да је индивидуализована и у складу са специфичним активностима и баријерама са којима се особа суочава, да је мултидисциплинарна и препознаје сталне промене и животне околности и да варира кроз време. Такође је истакнуто да је неопходно да особе са инвалидитетом буду укључене у процесе одлучивања и да се поштује њихова воља, да се не поступа по медицинском моделу и негује кориснички приступ.

Када се посматра пракса Повереника у периоду 2015-2024. године у раду по притужбама грађана, имајући у виду лична својства која су као основ дискриминације наведена у поднетим притужбама по којима су вођени поступци (поред многих других врста обраћања), највише притужби по којима су формиран предмет за вођење поступака, поднето је управо због дискриминације по основу инвалидитета (1113), пола (1044), старосног доба (1024), здравственог стања (890) и националне припадности (868), након чега следе друга лична својства у мањем броју, као што се види на графикону испод.

13 Више на: <https://izkrugavojvodina.org/2023/07/03/iz-kruga-vojvodina-na-validaciji-rezultata-situacione-analize/>

ПРВИХ ПЕТ ОСНОВА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ ПО УЧЕСТАЧЛОСТИ ПОДНЕТИХ ПРИТУЖБИ (2015-2024) ПО КОЈИМА СУ ВОЂЕНИ ПОСТУПЦИ

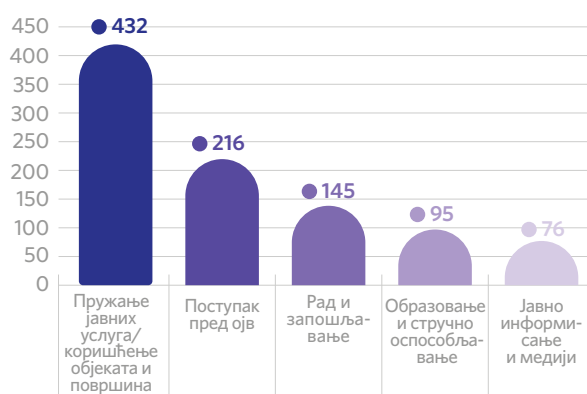

Статистички приказ у графикону дат је искључиво на основу броја поднетих притужби по којима је вођен поступак за заштиту од дискриминације. Поверенику се, иначе, обраћа много више како појединаца, тако и организација цивилног друштва (током године просечно више хиљада обраћања због различитих врста повреда права, потреба за саветима, пружањем помоћи или информисањем у вези са остваривањем различитих права и/или услуга). На основу сваког обраћања пружају се детаљне информације о начину и поступку остваривања права, могућности покретања поступка пред Повереником, судског или другог поступка, као и других могућности деловања, како би сви у потпуности били упознати на који начин могу да остваре и заштите своја права у складу са законом. Број поднетих притужби је мањи у односу на укупан број обраћања, имајући у виду да се у појединим случајевима упућују препоруке мера за остваривање равноправности, иницијативе за измену прописа или Повереник реагује на други адекватан начин. Такође, нису ретке ни ситуације да подносиоци притужби, након покретања поступка пред Повереником и предузетих активности лица против којих је поднета притужба, одустану од даљег вођења поступка јер су отклоњене последице дискриминаторног поступања. Ови случајеви указују да често нема намере да се изврши дискриминација, него је дискриминаторно поступање последица непознавања или неразумевања прописа. Нису ретке ни ситуације да лице одустане од притужбе јер је након упућивања притужбе на изјашњење поступање промењено и проблем решен, што се најчешће дешава у области рада и запошљавања. Примера ради запослени је након захтева за одговор на притужбу, враћен и распоређен на одговарајуће радно место сагласно својој радној способности.

Када се посматрају притужбе по којима су вођени поступци, највећи број притужби због дискриминације на основу инвалидитета у периоду 2015-2024. године поднет је због дискриминације приликом пружања јавних услуга или при коришћењу објеката и површина (432), затим у поступку пред органима јавне власти

(216), у области рада и запошљавања (145), области образовања и стручног усавршавања (95), здравствене и социјалне заштите (76), док је у осталим областима, попут јавног информисања и медија и јавна сфере/општа јавност, поднет мањи број притужби. Како се притужбе у поступку пред органима јавне власти у највећем броју случајева односе на остваривање различитих права, ова област није посебно обухваћена овим извештајем, него су илустративни примери дати у оквиру обрађених области (попут остваривања права на личног пратиоца, проширења позитивне листе лекова и помагала и сл.).

БРОЈ ПРИТУЖБИ НА ОСНОВУ ИНВАЛИДИТЕТА ПРЕМА ОБЛАСТИМА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ (2015-2024)

Међу проблемима са којима се суочавају особе са инвалидитетом се издвајају неприступачност јавних објеката и површина, отежана комуникација и приступ информацијама, потешкоће приликом остваривања различитих права и услуга, пре свега социјалне и здравствене заштите, док су особе са интелектуалним тешкоћама и даље изложене ризику да буду лишене пословне способности због чега су често смештене у установе социјалне заштите. Упркос реформама које имају за циљ побољшање учешћа на отвореном тржишту рада, велики број особа са инвалидитетом је и даље незапослен, што доводи у питање и могућност самосталног живота. Имајући у виду овакво стање, неопходно је предузети низ корака како би се обезбедила фактичка равноправност, приступачност и партипација, посебно оних из најугроженијих група, као што су деца са сметњама у развоју и/или инвалидитетом, особе са интелектуалним и психосоцијалним тешкоћама, особе на институционалном смештају, жене са инвалидитетом...

Већ дужи низ година највише притужби Поверенику је упућено због неприступачности различитих објеката. С обзиром да је приступачност, како архитектонска тако и информациона и комуникациона, један од основних предуслова за равноправно учешће особа са инвалидитетом у свим областима друштвеног

живота, Повереник, поред поступања у конкретним случајевима, у континуитету упозорава на неопходност остваривања принципа универзалног дизајна кроз редовне и посебне извештаје, упућује иницијативе и препоруке мера за остваривање равноправности, даје саопштења и упозорења, али и на свим стручним скуповима и конференцијама указује на потребу решавања овог проблема који се не односи само на особе са инвалидитетом, него и на друге групе становништва које се отежано крећу, попут старијих грађана, лица која имају здравствених проблема, мајке са децом у колицима и др. Приступачност је од посебног интереса када су у питању јавни објекти, имајући у виду да несметано кретање и информисаност омогућава остваривање права свих грађана у пуном обиму.

Пракса Повереника у поступању по притужбама које се односе на приступачност је показала да неретко решење проблема не захтева велика финансијска средства, него препознавање проблема и добру вољу да се проблем реши, због чега је неопходно изградити свест да је приступачност неопходна за функционисање сваког појединачно у неком тренутку живота, као и да онемогућавање приступачности представља кршење закона и фундаменталних људских права.

Пуну приступачност свих објеката и површина није једноставно достићи, али је неопходно да она буде стално у врху приоритета надлежних државних органа и да објекти у јавној употреби буду што пре приступачни, нарочито установе здравствене и социјалне заштите, образовне институције, судови, али и установе културе, као што су, између осталих, биоскопи, музеји, галерије и позоришта. Имајући у виду да се константно ради на уклањању препрека адаптацијом или реновирањем објеката, важне су и све друге активности које органи јавне власти предузимају на овом плану. Годинама се ради на унапређењу приступачности, али су и даље резултати далеко од задовољавајућих, имајући у виду „лошу стартну позицију“ и огроман број неприступачних објеката.

Изазови са којима се суочавају особе са инвалидитетом, нарочито деца и млади, односе се на остваривање права на образовање. Развој инклузивног образовања које подржава развој сваког детета и омогућава му да оствари свој пуни потенцијал, утиче и на спречавање дискриминације, нетрпељивости и нетолеранције. Када одрастају и образују се у инклузивним срединама, у групи разноврсних вршњака, у атмосфери која негује различитости, деца којој је потребна додатна подршка постају прилагодљивија, постижу боље резултате, док се истовремено смањује њихова стигматизација. За реализацију инклузивног образовања, поред приступачности објеката, од великог значаја је доступност адекватних услуга подршке и континуитет у њиховом пружању.

Кроз образовање и стручно усавршавање особе са инвалидитетом треба да се адекватно припреме за тржиште рада, јер уколико се то не обезбеди, не само да се неће допринети њиховом економском оснаживању, већ ће бити унапред опредељени за рад на пословима који су по правилу слабије плаћени и са неповољнијим условима рада, или ће остати ван тржишта рада, што ће их оставити или водити у сиромаштво.

Низак ниво економске активности особа са инвалидитетом указује да на тржишту рада још нису довољно интегрисани, што представља значајан губитак за друштво, а нижа стопа запослености особа са инвалидитетом од оне која је забележена за општу популацију је последица бројних проблема везаних за особе са инвалидитетом, који поред ограничених могућности за запошљавање и недовољних могућности за професионално напредовање, обухватају и проблеме у вези са стереотипима и предрасудама о капацитетима особа са инвалидитетом, проценом радне способности, распоређивањем на одговарајућа радна места, разумним прилагођавањем радних места/ послова, недостатком мобилности, приступачности, броја и обухвата различитим услугама и др.

Повереник је претходних година предузео низ активности у циљу скретања пажње надлежних на дискриминацију у области рада и запошљавања, и посебно како би унапредио стање у овој области. Тако су, примера ради, сви инспектори рада обухваћени обукама о појму и облицима дискриминације као и механизмима заштите, а тренинге су имали и бројни представници послодаваца, Националне службе за запошљавање, синдикалних организација... Израдили смо и 2019. године Народној скупштини предали Посебан извештај о дискриминацији у области рада и запошљавања, а израђене су и друге бројне публикације и брошуре. Према пракси Повереника заштита због неједнаког третмана се тражи у различитим фазама запошљавања и рада - од расписивања конкурса, приликом селекције и одабира кандидата у процесу запошљавања, до евалуације учинка рада, развоја каријере, могућности за напредовање у радном окружењу, до престанка радног односа и разлога који га условљавају, а дискриминација на тржишту рада се манифестује према свим групама грађана, али је најучесталија према женама (како у односу на пол, тако и у односу на брачни и породични статус), према особама са инвалидитетом, према млађим али и према старијим радницима, према лицима која имају здравствених проблема и др... Сагласно пракси и потребама, Повереник је израдио и Смернице за израду кодекса антидискриминационе политике у Србији – Кодекс равноправности, како бисмо послодавцима олакшали процес израде интерних докумената за примену инклузивних политика и начела равноправности у пословању.

Са циљем што бољег сагледавања стања за потребе израде овог извештаја, али и њиховог укључивања у процес израде овог извештаја у складу са принципом „Ништа о нама без нас“, Повереник је реализовао истраживање Положај особа са инвалидитетом на тржишту рада, чији резултати указују на проблеме са којима се суочавају особе са инвалидитетом приликом запошљавања али и приликом одржања запослења, о чему ће бити више речи у одговарајућим деловима овог извештаја. Како је, међутим, међу главним налазима овог истраживања истакнута потреба за развојем смерница за послодавце о могућностима радног ангажовања и прилагођавања радних места/послова, Повереник је израдио и Упутство за предузимање активности у вези са разумним прилагођавањем радних места/послова.

Током година Повереник је такође примио и велики број притужби поводом остваривања права на услугу личног пратиоца, имајућу у виду да се ова услуга не обезбеђује равномерно у свим локалним самоуправама, да се на њу чека или да се уопште не организује иако постоји потреба. Након сагледавања стања у погледу обезбеђивања ове услуге, пратећи потребе грађана и неопходност решавања проблема са којима се суочавају, Повереник је, претходних година два пута свим локалним самоуправама упутио препоруке мера за остваривање равноправности и заштиту од дискриминације, указујући да и даље има примера да деци са инвалидитетом није обезбеђена ова неопходна услуга, као и да није довољно да услуга буде прописана актом јединице локалне самоуправе, већ да буде и практично обезбеђена, обезбеђивањем финансијских средстава за њену реализацију, и то у континуитету током године.

Поред ове, ни друге услуге социјалне заштите које су неопходне се не обезбеђују у складу са потребама особа са инвалидитетом, у континуитету и на територији читаве земље. Потребно је имати у виду да је за доследно спровођење процеса деинституционализације неопходан предуслов развој услуга за самосталан живот у заједници. Недостатак ових услуга доводи до тога да појединци немају могућности за самосталан живот у заједници, због чега су приморани да постану корисници домског смештаја, или да због недостатка услуга, мимо сопствене воље, из установе не могу да изађу дуги низ година.

Посебно комплексан проблем представља и обезбеђивање адекватне, доступне и приступачне здравствене заштите, уз набавку одговарајуће опреме и сензибилизацију особља за рад са особама са инвалидитетом, уз обезбеђивање лекова и помагала новије генерације на терет средстава Републичког фонда за здравствено осигурање, како би се обезбедила здравствена заштита и одговарајућа рехабилитација у складу са потребама особа са инвалидитетом.

О конкретним запажањима из праксе Повереника биће више речи у одговарајућим деловима овог извештаја који се односе на поједине области друштвеног живота, кроз представљање правног оквира, сагледавање проблема са којима се особе са инвалидитетом суочавају и давање препорука за унапређење стања. Потребно је имати у виду да је положај особа са инвалидитетом изузетно комплексан, те је немогуће у оквиру једног извештаја сагледати у потпуности све области, због чега ћемо се у овом извештају у већој мери фокусирати на одређене проблеме који пре свега проистичу из праксе институције а који се односе на дискриминацију особа са инвалидитетом приликом пружања јавних услуга или при коришћењу објеката и површина (приступачност), у области образовања, социјалне и здравствене заштите, као и остваривања права на рад, као кључне области за квалитет живота особа са инвалидитетом.

У овом извештају се, поред указивања на поједине проблеме произашле из праксе институције, дају и препоруке за унапређење стања у наведеним обрађеним областима. Унапређење равноправности у друштву, посебно када се посматра положај друштвених група које су у већем ризику од дискриминације, попут особа са инвалидитетом, може бити остварено само заједничким радом свих релевантних актера – органа државне управе, територијалне аутономије и локалне самоуправе, јавног сектора (систем образовања и васпитања, систем здравствене заштите, систем социјалне заштите, безбедности и др.), правосуђа, цивилног друштва, медија и појединаца. На ову чињеницу Повереник годинама указује кроз своје редовне годишње извештаје о стању у области заштите равноправности. Сви поменути актери имају обавезу да обезбеде поштовање начела једнакости, спрече неједнак третман и пруже заштиту од дискриминације. Обим и врста подршке и помоћи коју институције појединих система спроводе зависе од надлежности тих институција, дефинисаних одговарајућим прописима, као и од организационих капацитета, људских и финансијских ресурса којима институције располажу, на шта такође у континуитету указујемо.

Све наведено је, у најкраћем, условило потребу да дискриминација особа са инвалидитетом буде тема овог, осмог по реду посебног извештаја који Повереник подноси Народној скупштини Републике Србије, а другог посебног извештаја чија је тема дискриминација особа са инвалидитетом, имајући у виду да је Повереник 2013. године, Народној скупштини поднео први Посебан извештај о дискриминацији особа са инвалидитетом у Србији¹⁴.

14 Доступно на: <https://ravnopravnost.gov.rs/posebni-iz-vestaji/>

Када се усредсредите на нечију неједнакост, превидећете његове способности, лепоту и јединственост. Када научите да људе прихватите и волите онакве какви јесу, подсвесно учите да и себе безусловно волите.

- Ivonne Pierre

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ПОЛОЖАЈ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ НА ТРЖИШТУ РАДА

За потребе израде овог извештаја и детаљнијег сагледавања стања, идентификовања главних изазова, праксе и могућности за унапређење процеса професионалне рехабилитације и интеграције особа са инвалидитетом на тржиште рада, нарочито из њиховог угла, уз подршку УНФПА, током августа и септембра 2024. године спроведено је истраживање Положај особа са инвалидитетом на тржишту рада. У делу истраживања које је реализовано кроз структурирани упитник су учествовали представници предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом (13) и запослених особа са инвалидитетом у овим предузећима (200), као и удружења особа са инвалидитетом (64) и чланова тих удружења (100), а одржане су и фокус групе са послодавцима из тзв. отворене привреде и представницима органа вештачења РФ ПИО. Већина постављених питања кроз анкетни део истраживања је била иста за све учеснике, а поједина питања су се разликовала пре свега у зависности од радног статуса особа са инвалидитетом учесника истраживања. Постављана су и различита питања представницима предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и представницима удружења особа са инвалидитетом, како би се ставови и потребе особа са инвалидитетом сагледали из различитих перспектива. Без обзира на ову чињеницу, добијени резултати су у великој мери подударни, али ће ради боље прегледности бити представљени одвојено.

Резултати дела овог истраживања спроведеног са представницима предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и запослених особа са инвалидитетом у овим предузећима указују на значајне изазове у области образовања, односно припреме за укључивање на тржиште рада и примене асистивних технологија као и потребу за већом подршком државе и послодаваца приликом запошљавања и одржања запослења особа са инвалидитетом. У предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом која су учествовала у овом истраживању, укупан број запослених се креће од шест до 104 по предузећу, а проценат запослених особа са инвалидитетом се креће од 55% до 100% (у просеку износи 74%). Међу запосленим особама са инвалидитетом, удео особа које се запошљавају под посебним условима се креће од 3% до 83%, а у просеку износи 18%, што указује да ова предузећа успевају да интегришу особе са инвалидитетом у радни процес. Такође, већина ових предузећа запошљава две или три особе на позицији стручних лица за радно оспособљавање и професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом, а у просеку је запослено или ангажовано једно стручно лице за радно оспособљавање и професионалну рехабилитацију на 14 особа са инвалидитетом. Активности професионалне рехабилитације у овим предузећима су углавном

фокусиране на радно оспособљавање које спроводи 67% анкетираних предузећа, док се програми за стицање и унапређење радних и социјалних вештина спровode у 33% случајева. Међутим, доквалификација и преквалификација се не спровode ни у једном од анкетираних предузећа, што може ограничити могућности за професионални развој особа са инвалидитетом и њихову адаптацију на промене на тржишту рада.

Асистивне технологије наводи да обезбеђује 33% анкетираних предузећа, и то 22% прилагођене мишеве и прилагођене тастатуре, 11% софтвере за читање са екрана, слушне апарате и системе за појачавање звука, док 22% представника предузећа користи друга прилагођена у виду прилагођених машина за рад. Значајно већи број предузећа обезбеђује неку врсту разумног прилагођавања радног места, што најчешће укључује прераспodelу задатака међу запосленима тако да су прилагођени способностима одређене особе (85%), обезбеђивање прилагођених машина и алата (69%) и чешће паузе (69%). Мање заступљена прилагођавања су флексибилно радно време, рад од куће и скраћено радно време. Као главни разлог за прераспodelу задатака наводе се максимално искоришћавање потенцијала запослених особа са инвалидитетом и остваривање њиховог доприноса, што је врста адаптације коју је могуће спровести у било којој радној средини, укључујући отворено тржиште рада. Осим организационих, и физичке адаптације радног простора, као што су прилагођени радни столови, тоалет средства, паркинг и рампе, значајно олакшавају приступ и ефикасно обављање посла, наведено је у истраживању, као и изградња инклузивне културе, укључујући стварање позитивне радне атмосфере, што доприноси бољој интеграцији и мотивацији запослених. Као што је један од учесника истраживања истакао: „Најбитније да сваки запослени осети да је битна карика у ланцу и да се осети поштованим и да се вреднује његов рад.”

Резултати истраживања о перцепцији припремљености особа са инвалидитетом кроз образовни систем указују да и редовне школе и специјалне школе недовољно припремају особе са инвалидитетом за рад (и за редовни образовни систем и за специјалне школе 46% испитаних сматра да недовољно припремају особе са инвалидитетом за рад и запошљавање). Да редовне школе добро припремају особе са инвалидитетом за запошљавање сматра тек 8% испитаних, док 23% сматра да их за запошљавање добро припремају специјалне школе. Ово указује на потребу за додатним сагледавањем и унапређењем образовног система.

Као најзначајније баријере за укључивање особа са инвалидитетом на тржиште рада у овом истраживању наведене су предрасуде послодаваца о капацитетима особа са инвалидитетом (92%), недовољна приступачност радних места (46%) и

недостатак одговарајућих квалификација особа са инвалидитетом (46%). Недостатак радног искуства је као препреку навело 31% испитаника, док 15% као баријеру наводи недовољну подршку државе за запошљавање особа са инвалидитетом, а по 8% наводи недовољну подршку послодавцима за прилагођавање радних места и страх особа са инвалидитетом од губитка бенефиција. Ови подаци указују на дубоко укоренење стереотипа и проблеме који ограничавају могућности запошљавања особа са инвалидитетом у отвореној привреди.

У овом истраживању је систем процене радне способности оцењен као добар од стране 62% испитаника, док га 38% сматра лошим. Ова подељена мишљења сугеришу да иако систем функционише за одређени број испитаних, постоје могућности за унапређења а као посебно изазовне аспекте процене радне способности наводи се јасноћа и разумљивост резултата и могућност њиховог коришћења у циљу прилагођавања радног места и послова, односно важност индивидуализованог приступа који узима у обзир специфичне способности и ограничења сваког кандидата. Овакве резултате илуструје и цитат једног од испитаних: „Приликом процене радне способности кандидата јасно и детаљно описати врсту инвалидитета и способности кандидата за послове које ће моћи да обављају.”

Слични резултати су добијени и на фокус групи са представницима предузећа из тзв. отворене привреде. Учесници ове фокус групе су навели постојање различите заступљености особа са инвалидитетом међу запосленима у својим компанијама, као и потешкоће да обезбеде радна места у мери коју прописује закон, посебно у производним делатностима, јер послови често захтевају физичку снагу, а има и безбедносних ризика. Као значајну баријеру сви послодавци учесници фокус групе су навели недовољно поклапање компетенција особа са инвалидитетом са потребама послодаваца, што илуструје навод: „Тешко нам је да нађемо особе са адекватним компетенцијама.”

Учесници ове фокус групе су предложили низ конструктивних мера за унапређење запошљавања особа са инвалидитетом, које се могу сврстати у четири главне категорије: унапређење образовања и обуке особа са инвалидитетом, боља сарадња послодаваца и комисија за процену радне способности, едукација и подизање свести послодаваца о потреби запошљавању особа са инвалидитетом и развој смерница за послодавце о могућностима радног ангажовања и прилагођавања радних места.

Резултати дела овог истраживања спроведеног са представницима удружења особа са инвалидитетом и члановима тих удружења су указали и да 57% анкетираних удружења сматра да су особе са

инвалидитетом углавном искључене из многих аспеката друштвеног живота, као и да додатних 40% сматра да су особе са инвалидитеом углавном укључене али да наилазе на различите препреке.

Као неравноправан положај особа са инвалидитетом на тржишту рада види 68% анкетираних удружења а 17% сматра да је потпуно неравноправан. Главни изазови за равноправно укључивање особа са инвалидитетом на тржиште рада анкетираних удружења виде у: предрасудама послодаваца (66%), неприступачним радним местима (48%), недостатку одговарајућег образовања и обука (46%), као и неусклађености потребних вештина особа са инвалидитетом са потребама тржишта рада (43%). Побољшању положаја особа са инвалидитетом на тржишту рада највише би, према мишљењу анкетираних удружења, допринело: боља едукација послодаваца о потребама особа са инвалидитетом (45%), боља припрема особа са инвалидитетом за тржиште рада током образовања (42%), већа доступност услуга у заједници, нпр. персонална асистенција (40%), унапређење приступачности радних места (34%), развој услуга подршке на радном месту (34%).

Када су у питању стандарди приступачности радних места, 52% анкетираних удружења наводи да је делимично упознато, док је 31% анкетираних навело да врло добро познаје стандарде приступачности, што је податак који би било потребно искористити од стране послодаваца и ова удружења консултовати приликом вршења законске обавезе обезбеђивања разумног прилагођавања радног места/послова особама са инвалидитетом.

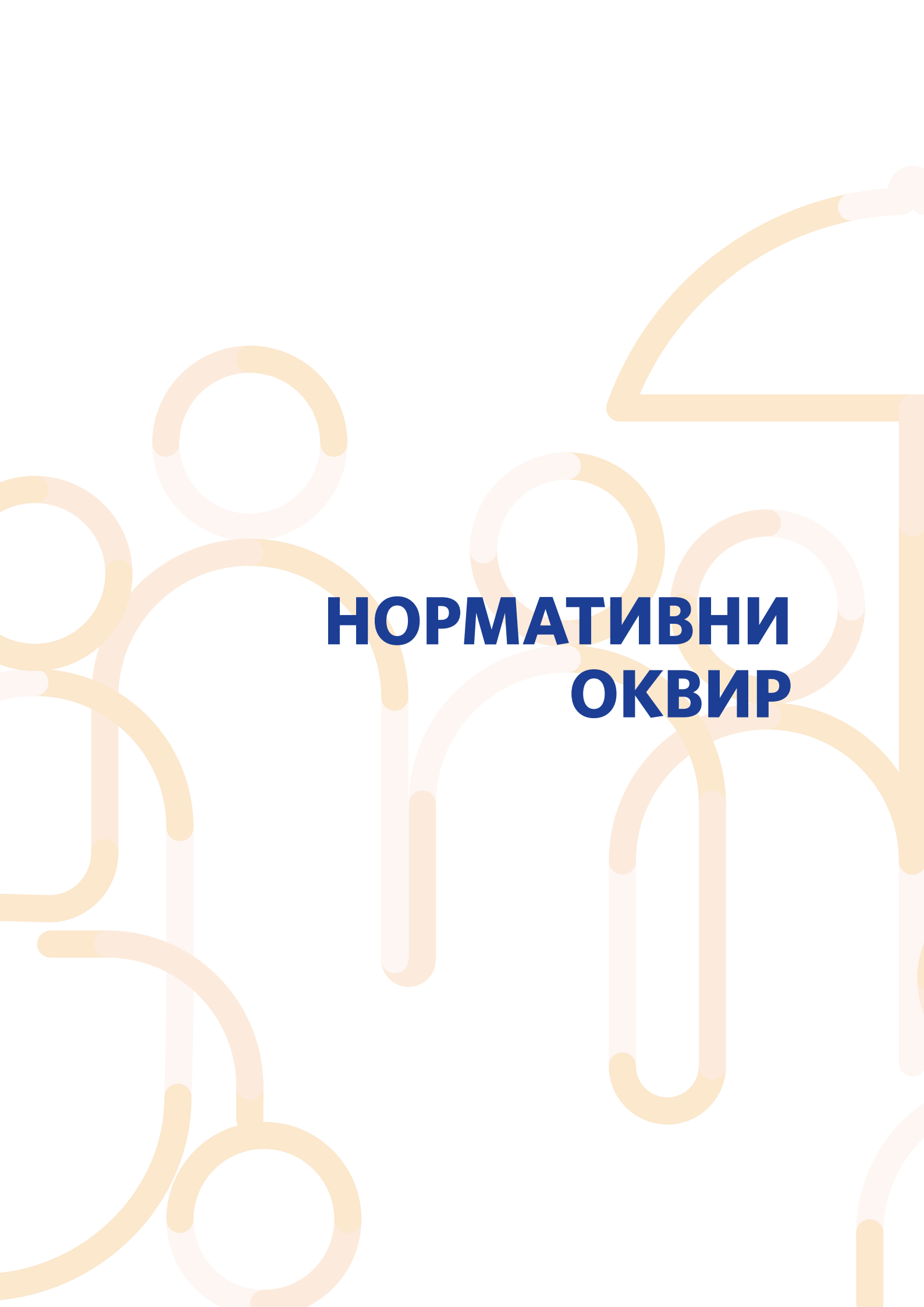
Више од половине анкетираних удружења (52%) сматра да су за побољшање квалитета живота и равноправног учешћа у друштву особа са инвалидитетом најважније доступније услуге социјалне заштите и подршке за самостални живот у заједници, 48% сматра да су потребне веће могућности за запошљавање, док 43% издваја веће учешће у доношењу одлука које се тичу особа са инвалидитетом.

О потребама за услугама илустративно говори изјава особе са инвалидитетом, учесника истраживања: „Неопходно је континуирано пружање услуга за особе са инвалидитетом током 12 месеци годишње и развијање нових.” „Да свака локална самоуправа има ОБАВЕЗУ да особама са инвалидитетом по завршетку средње школе омогући коришћење дневног боравка, клуба, предах смештај или неки други вид подршке - а не да они од 19. године постају невидљиви за систем и да буду брига ИСКЉУЧИВО своје породице.”

Када је у питању приступачност, анкетираних особа са инвалидитетом су навеле да највеће проблеме имају

са физичким баријерама (71%), неприлагођеним јавним превозом (41%), неразумевањем запослених у јавним службама (39%), недостатком прилагођених информација (30%) и недостатком асистивних технологија (27%). Ови резултати указују на неопходност континуираног рада на свим облицима приступачности (архитектонска, информациона и комуникациона), односно примени универзалног дизајна.

Као најважније за побољшање квалитета живота и равноправног учешћа у друштву, анкетирани особе са инвалидитетом су навеле: боља приступачност физичког окружења (52%), веће могућности за запошљавање (50%), веће прихватање у друштву (34%), финансијска подршка и бенефиције (34%), веће учешће у доношењу одлука које се тичу особа са инвалидитетом (25%), боље образовне могућности (23%), унапређење здравствене заштите (20%). Ови одговори практично указују на области у којима је потребно учинити додатне напоре како би се унапредио положај особа са инвалидитетом.

НОРМАТИВНИ ОКВИР

Особе са инвалидитетом - особе са урођеном или стеченом физичком, сензорном, интелектуалном или емоционалном онеспособљеношћу које услед друштвених или других препрека немају могућности или имају ограничене могућности да се укључе у активности друштва на истом нивоу са другима, без обзира на то да ли могу да остварују поменуте активности уз употребу техничких помагала или служби подршке (чл. 3. ст. 1. тач. 1. Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом).

У овом делу извештаја у најкраћем је представљен национални и међународни правни оквир остваривања и заштите равноправности који је од нарочито значаја за положај особа са инвалидитетом, односно, представљени су најважнији национални и међународни прописи који се односе на забрану дискриминације и остваривање равноправности особа са инвалидитетом, а посебан осврт је дат на институт пословне способности, који има велики значај на положај особа са инвалидитетом.

НАЦИОНАЛНИ ПРАВНИ И СТРАТЕШКИ ОКВИР

У Републици Србији је дискриминација забрањена **Уставом Републике Србије**¹⁵, који у чл. 21. прописује да су пред Уставом и законом сви су једнаки, да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације, да је забрањена свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета. Поред тога, Устав утврђује да се не сматрају дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима.

Забрана дискриминације особа са инвалидитетом детаљно је разрађена Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом и Законом о забрани дискриминације којима се регулише равноправан положај особа са инвалидитетом.

Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом¹⁶ је први антидискриминациони закон у Србији, којим се регулише општи режим заштите од дискриминације на основу инвалидитета, посебни случајеви дискриминације, поступак заштите, мере које се предузимају ради подстицања равноправности и социјалне укључености особа са инвалидитетом, као и судска заштита.

Дискриминаторно поступање и дискриминација, у складу са овим законом, означавају свако прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства) у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а које се заснива на инвалидности или разлозима у вези са њом¹⁷. У складу са чланом 4. овог закона органи јавне власти дужни су да особама са инвалидитетом обезбеде уживање права и слобода без дискриминације. Овим законом су, поред опште забране дискриминације, уређени и посебни случајеви дискриминације у поступцима пред органима јавне власти, у вези са удружењима, са пружањем услуга и коришћењем објеката и површина, у вези са здравственим услугама, са васпитањем и образовањем, запошљавањем и радним односом, превозом, брачним и породичним односима као и дискриминација удружења особа са инвалидитетом. Овим законом су регулисане и мере за подстицање равноправности особа са инвалидитетом кроз подстицање оснивања служби подршке за особе са инвалидитетом, стварање приступачног окружења, обезбеђивање приступа информацијама, мере за обезбеђивање равноправности пред органима јавне власти, у области васпитања и образовања, обезбеђивање учешћа у културном, спортском и верском животу заједнице, као и активности усмерене ка стварању једнаких могућности. Законом се уређује посебни парнични поступак за заштиту од дискриминације због инвалидности, имајући у виду да у време доношења овог закона институција која се бави заштитом од дискриминације још увек није била правно уређена и формирана.

Законом о забрани дискриминације¹⁸ је установљен целовит и свеобухватан систем заштите од дискриминације, уређена општа забрана дискриминације, облици и случајеви дискриминације, поступци заштите и установљен Повереник за заштиту равноправности (у даљем тексту: Повереник) као независни државни орган надлежан за заштиту од дискриминације и унапређење равноправности.

15 „Службени гласник РС“, број 98/06

16 „Службени гласник РС“, бр. 33/06 и 13/16

17 Члан 3.

18 „Службени гласник РС“, бр. 22/09 и 52/21

Овим законом уређен је положај и улога Повереника, његове надлежности, поступак заштите и друга питања неопходна за рад институције.

Дискриминација, односно дискриминаторно поступање, у складу са чланом 2. Закона о забрани дискриминације, подразумева свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лица или групе, као и на чланове њихових породица или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима.

Одредбом чл. 26. овог закона забрањена је дискриминација особа са инвалидитетом, која постоји ако се поступа противно начелу поштовања једнаких права и слобода особа са инвалидитетом у политичком, економском, културном и другим аспектима јавног, професионалног, приватног и породичног живота.

Битно је нагласити да је чланом 14. овог закона уређено да се не сматрају дискриминацијом посебне мере уведене ради постизања пуне равноправности, заштите и напретка лица, односно групе лица која се налазе у неједнаком положају. Ове посебне мере се примењују док се не постигне циљ због којег су прописане. Истим чланом је утврђено да су послодавци дужни да предузму одговарајуће мере ако је то потребно у конкретном случају у циљу обезбеђивања приступа, разумно прилагођеног радног места, учешћа, стручног усавршавања и напредовања у послу запослених који се налазе у неравноправном положају у односу на друге запослене, а нарочито особа са инвалидитетом, припадника националних мањина, жена, мушкараца, особа другачије сексуалне оријентације, родног идентитета, старијих особа и других, осим ако би ове мере представљале несразмеран терет за послодавца. Не сматра се да је терет несразмеран ако је умањен примереним мерама јавних политика у области рада и запошљавања.

Истим чланом је уређена обавеза органа јавне власти да приликом припреме новог прописа или јавне политике од значаја за остваривање права социоекономски угрожених лица или група лица

доноси процену утицаја прописа или политике у којој процењује њихову усаглашеност са начелом једнакости. Процена утицаја, која има велики значај за сагледавање ефеката које прописи треба да имају на поједине друштвене групе, нарочито садржи:

- 1) свеобухватан опис стања у области која је предмет регулисања са посебним освртом на социоекономски угрожена лица и групе лица;
- 2) процену неопходности и сразмерности намераваних измена прописа са аспекта поштовања начела једнакости и права социоекономски угрожених лица и група лица;
- 3) процену ризика за права, обавезе и на закону засноване интересе лица и група лица.

Од значаја за изједначавање могућности и остваривање равноправности особа са инвалидитетом су **Закон о кретању уз помоћ пса водича**¹⁹ и **Закон о употреби знаковног језика**²⁰ којима се обезбеђује остваривање Уставом зајемчених основних начела која се односе на уживање људских права, а нарочито на забрану дискриминације и увођење посебних мера ради постизања пуне равноправности особа са инвалидитетом са осталим грађанима. Законом о кретању уз помоћ пса водича се уређује право особа са инвалидитетом на кретање уз помоћ пса водича у свим средствима јавног превоза, у свим објектима у јавној употреби и у радном простору. На тај начин се особама које се крећу уз помоћ пса водича омогућава изједначавање могућности, приступачност и омогућавање остваривања права у складу са њиховим потребама. Ефекти овог закона треба да омогуће и отклањање предрасуда о особама са инвалидитетом уопште, унапређење свести грађана о различитим начинима испуњења потреба, а самим тим и смањење дискриминације особа са инвалидитетом у друштву. Са друге стране, Законом о употреби знаковног језика постиже се изједначавање могућности, приступачност и омогућавање остваривања различитих права глувих особа, а примена овог закона треба да омогући не само право на учење знаковног језика и право на употребу услуге тумача за знаковни језик, него и да унапреди мере за подстицање примене и употребе знаковног језика кроз информисање и образовање на знаковном језику и друга питања од значаја за употребу знаковног језика.

Поред наведених, остваривање равноправности гарантовано је и низом других прописа, у различитим областима. Тако се **Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом**²¹ односи на побољшање положаја,

19 „Службени гласник РС”, број 29/2015

20 „Службени гласник РС”, број 38/15

21 Службени гласник РС”, бр. 36/09, 32/13 и 14/22-др.закон

економску независност кроз рад и запошљавање, професионалу рехабилитацију и забрану дискриминације особа са инвалидитетом. Овај закон заснива се на начелима: поштовања људских права и достојанства особа са инвалидитетом; укључености особа са инвалидитетом у све сфере друштвеног живота на равноправној основи - у складу са професионалним способностима; подстицања запослености особа са инвалидитетом на одговарајућим радним местима и у одговарајућим условима рада; забране дискриминације особа са инвалидитетом, у складу са законом; једнаких права и обавеза; родне равноправности особа са инвалидитетом. Имајући у виду да су циљеви овог прописа сагледавање потенцијала и утврђивање могућности особа са инвалидитетом, законом су регулисани: подстицаји за запошљавање, процена радних способности, професионална рехабилитација, обавеза запошљавања особа са инвалидитетом, услови за оснивање и обављање делатности предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и друга питања од значаја за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом. Овај пропис као и други везани за запошљавање, одржање запослења и напредовање у каријери особа са инвалидитетом, биће детаљније обрађени у делу овог извештаја који се односи на дискриминацију особа са инвалидитетом у области рада и запошљавања.

Чињеница је да су права особа са инвалидитеом у нашој земљи уграђена у читав низ прописа, као и да је правни оквир у погледу њиховог положаја у великој мери заокружен. Међутим и даље је потребно правни оквир унапређивати имајући у виду потребу измене појединих прописа или доношење нових. Тако, још увек нису усвојени прописи за спровођење Закона о правима корисника услуга привременог смештаја у социјалној заштити из 2021. године.

Поједини прописи који садрже антидискриминационе одредбе и који су значајни за остваривање права особа са инвалидитетом, а односе се на различите области попут социјалне и здравствене заштите, образовања, планирања и изградње, повластица у унутрашњем путничком саобраћају и др, ће бити детаљније обрађени у деловима овог извештаја који се односе на дискриминацију у конкретним областима.

Имајући у виду неоспоран утицај који пословна способност има на положај особа са инвалидитетом уопште, у наставку је укратко дат правни оквир овог института.

Влада Републике Србије донела је низ стратешких докумената и акционих планова којима је створен шири оквир за доношење и ефикаснију примену антидискриминационих прописа, односно, утврђени су циљеви и приоритети антидискриминационог

деловања у појединим областима. Међу најважнијим стратегијама у овој области свакако је **Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2025. до 2030. године**²², која је донета са циљем унапређења положаја особа са инвалидитетом у циљу пуног уживања свих права и равноправног живота у заједници, кроз укључивање у све области друштвеног живота на једнакој основи уз пуно поштовање личног достојанства, независности, слободе избора и индивидуалности. Овом стратегијом су дефинисани посебни циљеви, мере и активности које треба да допринесу остварењу наведеног општег циља, кроз: 1) унапређење система социјалне заштите за особе са инвалидитетом; 2) обезбеђено потпуно уживање пословне способности, права на породични и партнерски живот особама са инвалидитетом и 3) равноправно учешће особа са инвалидитетом у свим сегментима у животу заједнице. Уз овај стратешки документ, усвојен је и Акциони план за спровођење Стратегије унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2025. до 2030. године, у периоду од 2025. до 2027. године који предвиђа низ активности ради повећања друштвене инклузије особа са инвалидитетом у свим областима друштвеног живота.

У току израде овог извештаја Стратегија унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2025. до 2030. године и пратећи акциони план још нису били усвојени, у тексту самог извештаја се у више наврата позива на претходни стратешки документ, односно Стратегију унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2020. до 2024. године²³. Међутим, таква обрада је сасвим комплетна посебно имајући у виду, како је и у новоусвојеној стратегији наведено, да из резултата спроведене ex-post анализе претходне стратегије произилази да нису у потпуности реализовани сви утврђени приоритети, због чега су новим стратешким документом обухваћени и ти делимично остварени или неостварени приоритети из претходне. Ex-post анализа је указала да и даље постоје дугорочне потребе особа са инвалидитетом које нису задовољене, као и да је потребан континуитет деловања како би се у потпуности реализовали циљеви и мере препознати у претходној стратегији.

Поред тога, потребно је поменути и Стратегију превенције и заштите од дискриминације за период од 2022. до 2030. године²⁴ као и бројна друга стратешка документа и акционе планове који се односе на различите области, попут деинституционализације и развоја услуга социјалне

22 „Службени гласник РС”, број 6/2025

23 „Службени гласник РС”, број 44/20

24 „Службени гласник РС”, број 12/22

заштите у заједници, активног и здравог старења, родне равноправности, спречавања и сузбијања насиља над женама у породици и партнерским односима, развоја образовања, запошљавања, јавног здравља, младих и др.

МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ОКВИР

Република Србија је потврдила бројне важне међународне уговоре који штите и промовишу права особа са инвалидитетом, попут Повеље Уједињених нација (1945), Универзалне декларације о људским правима (1948) и осам од девет основних међународних уговора о људским правима који су од утицаја и на положај особа са инвалидитетом, као што су: Међународни пакт о грађанским и политичким правима са факултативним протоколима, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације, Конвенција против тортуре и других окрутних, нехуманих и понижавајућих казни и поступака и Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена.

У Републици Србији је, непосредно након усвајања у Уједињеним нацијама а пре него у Европској унији, донет **Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом**²⁵ и **Закон о потврђивању Опционог протокола уз Конвенцију о правима особа са инвалидитетом**²⁶. Конвенција о правима особа са инвалидитетом (у даљем тексту: Конвенција) је заснована на потреби обезбеђивања и унапређења остваривања свих људских права и основних слобода за све особе са инвалидитетом без дискриминације било које врсте. Од држава потписница ове конвенције се захтева да штите и бране сва људска права и основне слободе особа са инвалидитетом. Конвенција обухвата: једнакост и забрану дискриминације; положај жена и деце са инвалидитетом; подизање свести; приступачност; ризичне ситуације и хуманитарне катастрофе; равноправност пред законом; приступ правди; одсуство злостављања и експлоатације; слободу кретања, мишљења и изражавања; самосталан живот; поштовање приватности, дома и породице; образовање; здравље; рад и запошљавање; услове живота и социјалну заштиту; учешће у политичком, јавном, културном животу и др.

У складу са чланом 2. Закона о заштитнику грађана²⁷ заштитник грађана обавља послове националног независног механизма за праћење спровођења

Конвенције о правима особа са инвалидитетом, међутим, према Извештају заштитника грађана за 2023. годину, ова служба још увек није отпочела са обављањем предвиђених послова, него се тек припрема одржавањем консултативних састанака, креирањем индикатора за праћење спровођења Конвенције, одржавањем обука и сл.

Дискриминација по основу инвалидитета, у складу са чланом 2. Конвенције, подразумева сваку разлику, искључивање или ограничење на основу инвалидитета, што има за циљ или ефекат нарушења или поништења признавања, уживања или вршења, равноправно са другима, свих људских права и основних слобода у политичкој, економској, друштвеној, културној, цивилној или било којој другој области. Она обухвата и све облике дискриминације, укључујући ускраћивање разумног прилагођавања.

Имајући у виду да се свака држава потписница Конвенције прихватила обавезу да ће обезбедити и унапредити пуно остваривање свих људских права и основних слобода за све особе са инвалидитетом без дискриминације било које врсте по основу инвалидитета у свим областима друштвеног живота, одређени чланови Конвенције ће бити наведени у деловима овог извештаја који се односи на поједине области друштвеног живота у којима је дискриминација најизраженија имајући у виду праксу Повереника.

Комитет за права особа са инвалидитетом усвојио је више општих коментара, који су веома битни за разумевање и спровођење одредаба Конвенције који треба да помогну у тумачењу и примени њених кључних одредаба самим особама са инвалидитетом и њиховим репрезентативним организацијама, државама потписницама, међународним организацијама, цивилном друштву, институцијама за људска права, научним радницима и другим лицима. Општи коментари Комитета за права особа са инвалидитетом:

1) **Општи коментар број 1 (2014) на члан 12: Једнако признање пред законом**, што је основни општи принцип заштите људских права, који је регулисан одредбама члана 12. Конвенције, фокусиран на области у којима је особама са инвалидитетом обично ускраћивано право (нпр. лишавање пословне способности);

2) **Општи коментар број 2 (2014) на члан 9: Приступачност**, као предуслов за самосталан живот и пуно и равноправно учешће особа са инвалидитетом у друштву. Без приступа физичком окружењу, превозу, информацијама и комуникацијама, укључујући информационо комуникационе технологије и

25 „Службени гласник РС – Међународни уговори“, број 42/09

26 „Службени гласник РС – Међународни уговори“, број 42/09

27 „Службени гласник РС“, број 105/21

системе и друге услуге и погодности отворене за или намењене јавности, особе са инвалидитетом не би имале једнаке могућности за учешће у друштву у којем живе.

3) Општи коментар број 3 (2016) на члан 6: Жене и девојчице са инвалидитетом, које се суочавају са препрекама у многим областима живота, а које узрокују вишеструке и укрштене облике дискриминације, посебно у односу на равноправан приступ образовању, економским могућностима, социјалној интеракцији, правди и равноправности пред законом, учешће у политици и контролу над сопственим животом (нпр. у вези са здравственом заштитом, сексуалним и репродуктивним здрављем и др).

4) Општи коментар број 4 (2016) на члан 24: Право на инклузивно образовање, које је признато као право на образовање без дискриминације, под равноправним условима, од кључног значаја за постизање квалитета у образовању за све ученике, као и за развој инклузивних, мирољубивих и правичних друштава.

5) Општи коментар број 5 (2017) на члан 19: Самосталан живот и укључивање у заједницу, имајући у виду да је особама са инвалидитетом кроз историју ускраћиван лични и индивидуални избор, да се претпостављало да су неспособни за самосталан живот у заједници. Подршка није доступна, инфраструктура заједнице није универзално дизајнирана, средства се улажу у институције уместо у развој могућности за особе са инвалидитетом што доводи до напуштања, или зависности од породице, институционализације, изолације и сегрегације.

6) Општи коментар број 6 (2018) на члан 5: Равноправност и недискриминација, са циљем појашњења обавеза држава потписница у вези са недискриминацијом и равноправношћу, уз изражавање забринутости јер закони и политике држава потписница и даље приступају инвалидитету преко медицинског модела, упркос некомпатибилности тог модела са конвенцијом, што онемогућава препознавање особа са инвалидитетом као субјекте и носиоце права. Напори држава потписница за превазилажење баријера у ставовима према инвалидитету нису довољни, а примери обухватају трајне и понижавајуће стереотипе и стигматизацију, као и предрасуде према особама са инвалидитетом као терета за друштво. Општи коментар афирмише идеју инклузивне једнакости и прецизира појмове директне и индиректне дискриминације, разумних прилагођавања, дискриминације на основу повезаности са особом са инвалидитетом, узнемиравања, вишеструке и интерсекционалне дискриминације.

7) Општи коментар број 7 (2018) о учешћу особа са инвалидитетом, укључујући и децу са инвалидитетом, преко њихових представничких организација, у

спровођење и праћење Конвенције о правима особа са инвалидитетом. Активно, ефективно и информисано учешће свих у одлукама које утичу на њихов живот и права у складу је са приступом заснованом на људским правима у процесима јавног одлучивања и обезбеђује добро управљање и друштвену одговорност. Конвенција признаје учешће и као општу обавезу и као међусекторско питање, тако што прописује обавезу држава потписница да блиско консултују и активно укључују особе са инвалидитетом, као и учешће особа са инвалидитетом у процесу праћења примене правила.

8) Општи коментар број 8 (2022) на члан 27: Рад и запошљавање, као основно право, неопходно за остваривање других људских права, које је неодојиви део људског достојанства. Конвенција утврђује принципе и стандарде права особа са инвалидитетом на рад и запошљавање, и пружа основу државама чланицама да испуне своје обавезе у оквиру Циљева одрживог развоја, посебно циља 8.5 о постизању пуног и продуктивног запошљавања и достојанственог рада за све, укључујући особе са инвалидитетом, као и једнаке плате за рад једнаке вредности до 2030. године.

Имајући у виду значај ове Конвенције, Агенција ЕУ за основна права је издала водич „Примена УН Конвенције о правима особа са инвалидитетом“²⁸ који има за циљ да подржи националне оквире за праћење примене или побољшање индикатора за процену напретка имплементације Конвенције о правима особа са инвалидитетом на националном нивоу. Индикатори нису само скуп мерила, него су инструменти у превођењу глобално договорених стандарда у конкретну правну политику и представљају практичне кораке ка остваривању основних права, са мерљивим подацима и информацијама, због чега могу добро да послуже свим релевантним актерима, посебно приликом креирања и имплементације политика у појединим државама.

На 15. заседању Комитета за права особа са инвалидитетом, априла 2016. године у Женеви, државна делегација Републике Србије је представила Иницијални извештај о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом. Након претходног разматрања Иницијалног извештаја и одговора на додатна питања, као и интерактивног дијалога са делегацијом на поменутом заседању, Комитет је усвојио Закључна запажања са препорукама Републици Србији за заштиту и унапређење положаја особа са инвалидитетом у наредном

28 Implementing the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, FRA - European Union Agency for Fundamental Rights, 2023, доступно на интернет страници: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2023-uncrpd-human-rights-indicators_en.pdf

извештајном периоду²⁹. У складу са самим Закључним запажањима, Република Србија је у обавези да у наредном периоду првенствено усмери пажњу на спровођење ових запажања и конкретних препорука Комитета за права особа са инвалидитетом. Имајући у виду наведено, због важности Конвенције и утицаја њене доследне примене на положај особа са инвалидитетом, одговарајуће одредбе ће бити наведене у деловима овог извештаја који се односе на конкретне области друштвеног живота, а њихова примена заједно са препорукама Комитета за права особа са инвалидитетом, ће бити сагледана у односу случајеве из праксе Повереника и сагледавање стања, како би се и на овај начин указало на могућа и потребна даља поступања ради унапређења стања и остваривања свих права особа са инвалидитетом у пуном обиму.

Агенда одрживог развоја УН до 2030. године³⁰ представља универзални позив на деловање ради искорењивања сиромаштва, социјалну инклузију и заштиту животне средине. Циљеви одрживог развоја, познати и као глобални циљеви, препознају да борба против сиромаштва подразумева економски раст и индустријализацију, уз остварење бројних друштвених потреба укључујући здравље, образовање, социјалну заштиту, родну равноправност и друге. Агенда 2030, са својих 17 циљева, има утицај на положај особа са инвалидитетом, превасходно кроз следеће циљеве:

- Циљ 4: Квалитетно образовање: Мера 4.5 - уклонити родне диспаритете у образовању и осигурати једнак приступ свим нивоима образовања и стручног оспособљавања за угрожене, укључујући особе са инвалидитетом, аутохтоно становништво и децу у угроженим ситуацијама;
- Циљ 8: Достојанствен рад и економски раст: Мера 8.5 - постићи пуну и продуктивну запосленост и пристојан рад за све жене и мушкарце, укључујући младе људе и особе са инвалидитетом и једнаку плату за рад једнаке вредности;
- Циљ 10: Смањење неједнакости: Мера 10.2 - оснажити и промовисати социјално, економско и политичко укључивање свих, без обзира на старост, пол, инвалидитет, расу, етничку припадност, порекло, веру или економски или други статус;
- Одрживи градови и заједнице: Мера 11.2 - обезбедити приступ безбедним, приступачним

и одрживим транспортним системима за све, побољшавајући безбедност на путевима, посебно ширењем јавног превоза, са посебном пажњом на потребе оних у угроженим ситуацијама, жена, деце, особа са инвалидитетом и старијих лица. Омогућити универзални приступ безбедним, инклузивним и приступачним зеленим и јавним површинама, посебно за жене и децу, старија лица и особе са инвалидитетом.

Поред наведених, од значаја за положај особа са инвалидитетом, посебно у процесу европских интеграција, имају и одговарајуће директиве и друга документа Европске уније. Тако је од значаја **Директива 2000/78/ЕС** којом се успоставља општи оквир за једнак третман при запошљавању и занимању, са циљем да се осигура да особе одређене религије или уверења, инвалидитета, старости или сексуалне оријентације не трпе дискриминацију и да уживају једнак третман на радном месту. **Директива 2000/43/ЕС**, позната и као Директива о расној равноправности, је правни акт Европске уније који има за циљ борбу против дискриминације на основу расног или етничког порекла, којим се спроводи принцип једнаког третмана.

Република Србија је и чланица Савета Европе, те су за ову област од значаја и регионални документи о људским правима, посебно **Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода**³¹ која је од изузетног значаја за положај особа са инвалидитетом и којом се уређује и забрана дискриминације, а Протоколом број 12 право на недискриминацију признато је за остваривање свих права гарантованих националним законодавствима држава потписница. Такође, 2009. године ратификована је **Ревидирана европска социјална повеља**³² која је основни документ Савета Европе у области радних и социјалних права. Република Србија је преузела велики број одредаба Ревидиране европске социјалне повеље, што је сврстава у ред држава које су у врху лествице по броју одредаба које су прихваћене инструментом о ратификацији. Поред тога, потребно је поменути и друга важна документа Савета Европе, попут Препоруке о кохерентној политици за особе са инвалидитетом.

Велики значај има и **Стратегија о правима особа са инвалидитетом за период 2021-2030**³³ Европске

29 Закључна запажања Комитета за права особа са инвалидитетом на Иницијални извештај Републике Србије о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, доступно на интернет страници: https://minijmpdd.gov.rs/sektori/ljudska-prava/medjunarodni-ugovori/konvencija-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom-crpd/?_rstr_nocache=r-str659669a134e7a9ed

30 Доступно на: <https://unstats.un.org/sdgs/>

31 „Сл. лист СЦГ - Међународни уговори”, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 - испр. и „Сл. гласник РС - Међународни уговори”, бр. 12/2010 и 10/2015)

32 „Службени лист СЦГ - Међународни уговори”, бр. 9/03, 5/05 и 7/05-исправка и „Службени гласник РС - Међународни уговори”, број 12/10

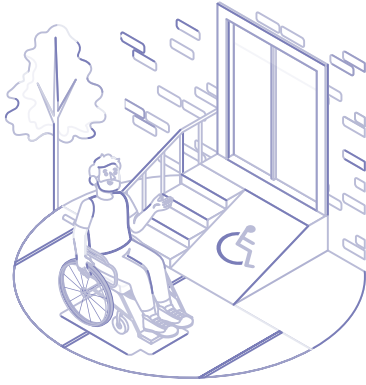
33 Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030, European Commission, 2021, доступно на интернет страници: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_810

комисије из 2021. године која поставља кључне иницијативе око три главне теме:

- Особе са инвалидитетом имају исто право као и други грађани, а Европска комисија ће до краја 2023. године предложити европску инвалидску карту за све земље ЕУ која ће олакшати међусобно признавање статуса инвалидности између држава чланица, помажући особама са инвалидитетом да уживају своје право на слободно кретање. Комисија ће такође блиско сарађивати са државама чланицама како би осигурала учешће особа са инвалидитетом у изборном процесу 2023. године.
- Особе са инвалидитетом имају право да живе самостално и да бирају где и са ким желе да живе. Да би подржала самосталан живот и инклузију у заједници, Комисија ће развити смернице и покренути иницијативу за унапређење социјалних услуга за особе са инвалидитетом.
- Недискриминација и једнаке могућности - Стратегија има за циљ да заштити особе са инвалидитетом од било ког облика дискриминације и насиља и да обезбеди једнаке могућности и приступ правди, образовању, култури, спорту и туризму, свим здравственим услугама и запошљавању.

Са друге стране, и велики број конвенција Међународне организације рада од утицаја су на положај особа са инвалидитетом, попут: Конвенције о професионалној рехабилитацији и запошљавању инвалида (број 159), Конвенције број 111 која се односи на дискриминацију у погледу запошљавања и занимања и Конвенције број 142 о професионалној оријентацији и стручном оспособљавању у развоју људских ресурса.

**ДИСКРИМИНАЦИЈА
ОСОБА СА
ИНВАЛИДИТЕТОМ
ПРИЛИКОМ
ПРУЖАЊА ЈАВНИХ
УСЛУГА ИЛИ ПРИ
КОРИШЋЕЊУ
ОБЈЕКТА И
ПОВРШИНА**

ЧЛАН 9. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ПРИСТУПАЧНОСТ

1. У циљу омоћавања самосталног живота и пуног учешћа особа са инвалидитетом у свим сферама живота, државе стране уговорнице ће предузети одговарајуће мере да особама са инвалидитетом обезбеде приступ, равноправно са другима, физичком окружењу, превозу, информацијама и комуникацијама, укључујући информационе и комуникационе технологије и системе, као и другим погодностима и услугама које су отворене односно које стоје на располагању јавности, како у урбаним тако и у руралним срединама. Те мере, које укључују идентификовање и уклањање препрека и баријера за приступ, односиће се, између осталог, и на:

(а) зграде, путеве, превозна средства и друге погодности у затвореном и на отвореном простору, укључујући школе, стамбене објекте, здравствене објекте и радна места;

(б) информације, комуникације и друге услуге, укључујући и електронске услуге и хитне службе.

2. Државе стране уговорнице ће такође предузети одговарајуће мере:

(а) да утврде, промовишу и прате примену минималних стандарда и смерница за приступачност објеката и услуга које су отворене односно које стоје на располагању јавности;

(б) да обезбеде да приватна правна лица која пружају услуге и погодности отворене или на располагању јавности воде рачуна о свим аспектима њихове приступачности особама са инвалидитетом;

(ц) да обезбеде обуку носилаца о проблемима приступачности с којима се суочавају особе са инвалидитетом;

(д) да се у зградама и другим објектима отвореним за јавност обезбеде ознаке на Брајевом писму и на начин да се лако читају и разумеју;

(е) да се пруже облици непосредне помоћи и посредници, укључујући водиче, читаче и стручне тумаче за језик знакова, како би се олакшао приступ зградама и другим објектима отвореним за јавност;

(ф) да подстичу друге одговарајуће облике помоћи и подршке особама са инвалидитетом како би им се обезбедио приступ информацијама;

(г) да подстичу приступ особа са инвалидитетом новим информационим и комуникационим технологијама и системима, укључујући интернет;

(х) да подстичу благовремену израду, развој, производњу и дистрибуцију доступних информационих и комуникационих технологија и система, како би постали доступни уз минималне трошкове.

Комитет за права особа са инвалидитетом Уједињених нација је у својим Закључним запажањима на Иницијални извештај Републике Србије о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом изразио забринутост због непостојања националне стратегије обезбеђивања приступачности и законских прописа који би садржали делотворне санкције за непоштовање прописа, због ниског степена могућности приступа јавним објектима, институцијама и услугама, укључујући услуге електронских медија. Из ових разлога, Комитет је препоручио да се развије свеобухватан план за обезбеђивање приступачности уз ефикасан надзор и мапу пута која ће поставити полазне тачке за уклањање постојећих препрека; промоцију универзалног дизајна³⁴ за све зграде, јавне сервисе и јавни транспорт, приступачност информација и медија посебно електронских, у складу са Општом препоруком број 2. Комитет је такође препоручио да држава чланица одреди довољно средстава за надзирање спровођења стандарда приступачности, уз подршку ажуриране националне базе података на својој територији; утврди делотворне санкције због неспровођења овог стандарда; повећа титловање и превођење на знаковни језик у медијима; као и да укључи организације особа са инвалидитетом у овај процес.

Приступачност је у нашој земљи регулисана са више прописа, у различитим областима. Тако Закон о планирању и изградњи³⁵ утврђује да се објекти високоградње јавне и пословне намене, стамбене и стамбено-пословне зграде морају пројектовати и

34 Види члан 2. Конвенције о правима особа са инвалидитетом

35 „Службени гласник РС”, бр. 72/09, 81/09 – испр, 64/10 – одлука УС, 24/11, 121/12, 42/13 – одлука УС, 50/13 – одлука УС, 98/13 – одлука УС, 132/14 и 145/14, 83/18, 31/19, 37/19 – др. закон, 9/20, 52/2021 и 62/23

градити тако да особама са инвалидитетом, деци и старим особама омогућавају несметан приступ, кретање, боравак и рад. Извођење радова на уклањању препрека за особе са инвалидитетом врши се на основу решења којим се одобрава извођење тих радова које издаје орган надлежан за издавање грађевинске дозволе.

Правилником о техничким стандардима планирања, пројектовања и изградње објеката, којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом, деци и старим особама³⁶ су прописани стандарди којима се ближе дефинишу обавезне техничке мере и услови пројектовања, планирања и изградње објеката. Приступачност се односи на зграде јавне и пословне намене, као и на све друге објекте за јавну употребу, попут улица, тргова, паркова и др, као и на стамбене и стамбено пословне зграде са десет и више станова. У смислу овог правилника, приступачност се односи на планирање нових објеката и простора, пројектовање и изградњу и доградњу нових објеката, као и на реконструкцију и адаптацију постојећих објеката, када је то могуће у техничком смислу. Објекти за јавну употребу, у смислу овог правилника су: банке, болнице, домови здравља, домови за старе, објекти културе, објекти за потребе државних органа, органа територијалне аутономије и локалне самоуправе, пословни објекти, поште, рехабилитациони центри, саобраћајни терминали, спортски и рекреативни објекти, угоститељски објекти, хотели, хостели, школе и други објекти. Имајући у виду наведено, одредбе овог правилника је потребно имати у виду и када се ради о приступачности пословних простора и у случајевима обезбеђивања разумног прилагођавања пословног простора особама које се отежано крећу или за кретање користе инвалидска колица, као и у случају особа са инвалидитетом са сензорним оштећењима (слепих и слабовидих, глувих).

СЛИКОВНИ ПРИКАЗ ОЗНАКА ПРИСТУПАЧНОСТИ, УСЛОВА УПОТРЕБЕ ПОМАГАЛА И ОБАВЕЗНИХ ЕЛЕМЕНАТА ПРИСТУПАЧНОСТИ³⁷

Иако су овакви прописи у примени већ дужи низ година, пракса Повереника говори да је највећи број притужби због дискриминације особа са инвалидитетом поднет управо у области обезбеђивања приступачности, због дискриминације приликом пружања јавних услуга, односно при коришћењу објеката и површина. Сложеност проблема са којима се особе са инвалидитетом суочавају у свакодневном животу се мултипликује због неприступачности јавних објеката и површина, отежане комуникације и приступа информацијама, што узрокује посебне потешкоће или чак онемогућава остваривање различитих права и услуга. С обзиром да је приступачност, како архитектонска тако и информациона и комуникациона, један од основних предуслова за равноправно учешће особа са инвалидитетом у свим областима друштвеног живота, Повереник, поред поступања у конкретним случајевима, у континуитету упозорава на неопходност остваривања принципа универзалног дизајна кроз редовне и посебне извештаје, упућује иницијативе и препоруке мера за остваривање равноправности, даје саопштења и упозорења, али и на свим стручним скуповима и конференцијама указује на потребу решавања овог проблема који се не односи само на особе са инвалидитетом, него и на друге групе становништва које се отежано крећу, попут старијих грађана, лица која имају здравствених проблема, родитеља са малом или децом у колицима и др.

Члан 2. Конвенције:

„Универзални дизајн“ означава дизајн производа, окружења, програма и услуга које користе сви, у највећој могућој мери, без потребе прилагођавања или специјалног дизајнирања. „Универзални дизајн“ не искључује помоћна средства за одређене групе особа са инвалидитетом тамо где је то потребно.

³⁶ „Службени гласник РС”, број 22/15

³⁷ Правилник о техничким стандардима планирања, пројектовања и изградње објеката, којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом, деци и старим особама

Архитектонска приступачност је од нарочитог значаја без обзира о којим објектима се ради, међутим, када су у питању јавни објекти има посебан значај, имајући у виду да несметано кретање омогућава остваривање права свих грађана у пуном обиму. Сви смо сведоци да, без обзира на постојање законске обавезе, није обезбеђена приступачност појединих објеката у којима се остварује право на здравствену заштиту и рехабилитацију, образовање, социјалну заштиту, као и других различитих услуга, попут оних које се остварују у банкама, пошти, али и у установама културе и спорта. У даљем тексту ћемо навести само неке од примера из праксе Повереника.

Повереник је поступао по притужби удружења грађана против дома здравља због указивања на неприступачност спратова за особе са инвалидитетом. Повереник је донео мишљење да су повређене одредбе Закона о забрани дискриминације, јер дом здравља није обезбедио приступачност одређеним здравственим услугама као што су услуге стоматолошке и гинеколошке службе које се налазе на спрату у тој здравственој установи. Дом здравља је обавестио Повереника у погледу поступања по препорукама из мишљења да уградња рампе није могућа из техничких разлога, али да се у циљу обезбеђивања приступачности разматра могућност постављања алтернативних метода у виду подизне рампе којим би се омогућило савладавање висинских разлика.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/767-22-utvrdjena-diskriminacija-na-osnovu-invaliditeta-kao-licnog-svoystva/>

У поступку по притужби против опште болнице због неприступачности дечијег одељења, Повереник је утврдио повреду права и болници препоручио да обезбеди тоалетна колица за одржавање личне хигијене пацијената са инвалидитетом, као и да до обезбеђивања пуне приступачности, било новим распоредом унутар објекта или на други начин, организује рад и предузме све потребне мере у циљу обезбеђивања приступачности овог одељења. Болница је обавестила Повереника да је у оквиру објективних могућности поступила по Мишљењу Повереника.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/695-21-misljenje-po-prituzbi-protiv-opste-bolnice-zbog-diskriminacije-po-osnovu-invaliditeta/>

Пракса Повереника у поступању по притужбама које се односе на приступачност је показала да неретко решење проблема не захтева велика финансијска

средства, него препознавање проблема и добру вољу да се проблем реши, због чега је неопходно изградити свест да је приступачност свима важна, а у једном тренутку живота и неопходна, али и изнад свега, да онемогућавање приступачности представља кршење закона. У неким случајевима је могуће новим распоредом ординација или на други начин организовати рад, идентификовајући баријера које ометају или отежавају приступ услугама, како би се оне могле на најефикаснији начин уклонити. Наиме, у неким случајевима приступачност се бар делимично или привремено може постићи и прерасподелом радног времена или другачијом организацијом радног простора, на шта Повереник указује у конкретним случајевима. Имајући у виду регулативу у овој области, као и обавезу омогућавања приступачности пре свега простора за јавне намене, неопходно је проактивно деловање, а недостатак средстава, непознавање могућности и/или надлежности не смеју бити оправдање.

Чињеница је да поједине јавне службе предузимају одговарајуће мере тек након дате препоруке Повереника, говори у прилог овој тези, односно да је приступачност могуће обезбедити, али да се о томе понекад не води рачуна без обзира на финансијска средства. Тешко је разумљиво да здравствене установе и бање, а посебно рехабилитациони центри, не буду приступачни, јер је ова врста услуге најбитнија управо за људе са здравственим тешкоћама и инвалидитетом. Приступачне бање поред тога што доприносе побољшању и унапређењу квалитета живота особа са инвалидитетом, утичу и на развој места у којем се оваква услуга пружа. Тако је, примера ради, у конкретном случају из праксе Повереника, у изјашњењу бањског хотела наведено да управа није унапред обавештена да ће у хотелу боравити особа са инвалидитетом, јер би тој особи био обезбеђен смештај у приземљу, да је хотел категорисан са две звезде, па да према прописима није потребно да има лифт. У току поступка је утврђено да је улаз

у хотел неприступачан, као и да се просторије са различитим садржајима (рецепција, шанк бар, ресторан, базен, тв сала, сала за вежбање) налазе у приземљу, али на различитим нивоима, тако да је неопходно савладати неколико степеника да би се прешло из једне просторије у другу, због чега је Повереник донео мишљење да је пропуштањем да обезбеди приступачне улазе у хотел и просторије у којима се пружају услуге, извршен акт дискриминације и препоручено је да се предузме све неопходне мере у циљу обезбеђивања приступачности.

Кроз дугогодишњу сарадњу Повереника са великим бројем организација особа са инвалидитетом и Националном организацијом особа са инвалидитетом Србије (НООИС) се, заједничким деловањем, сагледавају и решавају различити проблеми са којима се сусрећу особе са инвалидитетом у свакодневном животу. Кроз ову сарадњу је, поред осталог, указано на неприступачност низа објеката у јавној употреби, на основу чега је Повереник је упутио више појединачних препорука мера ради отклањања постојећих физичких баријера које онемогућавају особама са инвалидитетом које се отежано крећу да користе те објекте. Тако су упућене препоруке мера за обезбеђивање приступачности полицијских управа, школа, Пореске управе, јавних предузећа и др. Потребно је посебно нагласити да је Повереник примио већи број притужби поводом неприступачности установа културе као важног аспекта живота, попут Градске библиотеке у Крагујевцу, Задужбине Илије М. Коларца у Београду, низа музеја и биоскопа.

Организације цивилног друштва поднеле су притужбу против гимназије и навеле да се у просторије школе може ући само коришћењем степеница које представљају трајну и несавладиву архитектонску препреку за ученике и друге особе које се крећу уз

помоћ колица. У прилогу притужбе достављена је и фотографија главног улаза у зграду гимназије. У току поступка је утврђено да гимназија поред главног улаза има и улаз из дворишта школе који је приступачан особама са инвалидитетом које користе колица, као и да тај улаз води директно у просторије школе. Због тога је Повереник дао мишљење да гимназија није повредила одредбе Закона о забрани дискриминације и Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, али је упућена препорука мера овој гимназији да предузме мере и активности којим ће унапредити постојеће стандарде приступачности.

Школа је обавестила Повереника да се обратила јавном предузећу за урбанизам за стручно мишљење како би се избегле архитектонске баријере и омогућила несметана комуникација лица са инвалидитетом у свим деловима и спратности објекта.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/1213-18-prituzba-ocd-protiv-gimnazije-l-zbog-diskriminacije-na-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-obrazovanja-cir/>

У пракси институције је било више случајева притужби због неприступачности улаза у одређене филијале пословних банака, као и шалтера у пословним просторијама који су постављени превише високо, тако да особе које користе колица не могу несметано да добију банкарску услугу. Такође, притужбе су се односиле и на банкомате који су неприступачни посебно за особе које користе колица и особе оштећеног вида, с обзиром да су контролне табле банкомата постављене превисоко, те особе које користе колица не могу да их користе, а банкомати нису опремљени звучним апаратом чија је улога да даје обавештења о операцији која је у току, што их чини неприступачним особама са оштећењем вида. Треба имати у виду да је један од основних елемената приступачности управо приступачност услуга и производа, што значи да сви грађани, без икаквих разлика, могу да користе све услуге. Уколико само један од елемената приступачности није адекватан, особа са инвалидитетом неће моћи самостално да функционише. Стога, пословне банке, као и друге јавне службе, у циљу остваривања инклузије особа са инвалидитетом, имају обавезу да обезбеде приступачно окружење односно адекватан приступ својим просторијама, услугама и банкоматима особама са инвалидитетом како би самостално и без потешкоћа могле да користе банкарске услуге, као и остали грађани. Овим поводом упућена препорука мера за остваривање равноправности свим пословним банкама у Србији (30 банака), да предузму све неопходне мере и активности како би обезбедила да особе са инвалидитетом на равноправној основи могу да користе све банкарске услуге, што укључује несметан приступ пословним просторијама банке, шалтерима, пултовима и

банкоматима. Већина банака одговорила је да ће поступити у складу са препоруком.³⁸

Како се Поверенику грађани у континуитету обраћају указујући на неприступачност различитих објеката у јавној употреби (задравствене, образовне, као и установе социјалне заштите, установе културе, судови, полицијске станице, објекти које користе јединице локалне самоуправе и сл), свим јединицама локалне самоуправе је упућена препорука мера да предузму све мере из своје надлежности како би се приликом издавања грађевинских и употребних дозвола осигурала доследна примена прописа и норматива чији су саставни део технички стандарди планирања, пројектовања и изградње објеката којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом које за кретање користе колица или се отежано крећу због свог здравственог стања, година старости или из других разлога.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/982-24-preporuka-mera-lokalnim-samoupravama-povodom-izdavanja-gradjevinских-i-upotrebniх-dozvola-uz-pos-tovanje-standarda-pristupacnosti/>

Пуно укључивање особа са инвалидитетом у све аспекте друштвеног подразумева различита деловања. Једна од активности коју Повереник годинама у континуитету реализује, у сарадњи са Спортским Савезом особа са инвалидитетом Београда, је трка Равноправно до циља, која се одржава у оквиру Београдског маратона, са циљем да се особама са инвалидитетом пружи подршка за учешће у овој и другим спортским манифестацијама. И на овај начин се указује на могућности и капацитете особа са инвалидитетом, а истовремено утиче на разбијање постојећих предрасуда. Примера ради, параолимпијци

38 Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/preporuka-mera-za-ostvarivanje-ravnopravnosti-a-banci-u-oblasti-pruzanja-usluga-osobama-sa-invaliditetom/>

из Србије су на Параолимпијским играма у Паризу 2024. године освојили шест медаља (једну златну, три сребрне и две бронзане) а исти број медаља су освојили и у Токију 2021. године.

Борислава Перић, стонотенисерка, параолимпијка, промотерка равноправности на промо-постеру кампање Повереника

Чињеница је да се константно ради на уклањању препрека адаптацијом или реновирањем објеката, али су резултати и даље далеко од задовољавајућих, имајући у виду „лошу стартну позицију“ и огроман број неприступачних објеката. С' обзиром на бројност и разноврсност притужби упућених овим поводом, Повереник је током 2023. године упутио надлежном министарству три иницијативе које би на значајан начин допринеле унапређењу приступачности објеката.

Повереник је Министарству грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре упутио иницијативу за измену члана 135. став 8. Закона о планирању и изградњи у вези са олакшавањем извођења радова на грађевинском земљишту или објекту који је у власништву више лица а у вези са обезбеђивањем несметаног приступа особама са инвалидитетом, деци и старијима.

Законом о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи од 27. јула 2023. године је прихваћена иницијатива Повереника и, између осталог, прописано да: „У случају извођења радова на уклањању препрека за особе са инвалидитетом, деци и старим особама, не доставља се оверена сагласност сувласника, односно власника посебних делова зграде, већ се као доказ доставља одлука стамбене заједнице у складу са прописом којим се уређује становање и одржавање зграда.“ На овај начин је олакшано добијање сагласности за адаптирање улаза у стамбене зграде са више станова.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/02-23-inicijativa-za-izmenu-zakona-o-planiranju-i-izgradnji/>

Истом министарству је упућена и иницијатива за допуна Нацрта закона о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи тако да се измене и одговарајуће одредбе закона које се односе на садржај и обавезне елементе главног пројекта, односно пројекта за грађевинску дозволи и/или пројекта за извођење и предвиди обавеза у складу са којом ће ови пројекти, односно одговарајући пројекат, садржавати доказе о поштовању стандарда приступачности кроз Елаборат о поштовању стандарда приступачности као обавезан саставни део пројекта. По овој иницијативи још увек није поступљено.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/186-23-inicijativa-za-dopunu-nacrta-zakona-o-planiranju-i-izgradnji/>

Поред тога, истом министарству упућена је иницијатива за израду системског дугорочног плана на националном нивоу за отклањање архитектонских баријера и унапређење приступачности на свим објектима у јавној употреби и јавним површинама. Овим системским планом би било неопходно одредити објекте у јавној употреби код којих би отклањање архитектонских баријера морало имати приоритет и чија би приступачност у што краћем року требала бити постигнута због задовољења потреба грађана за остваривањем различитих права и услуга, попут центара за социјални рад, здравствених, предшколских и образовних установа, фондова пензијског и инвалидског осигурања и сл. Системски план отклањања архитектонских баријера и унапређења приступачности би такође требало да садржи крајње оптималне рокове, који нужно не морају бити кратки него разумни у односу на актуелно стање, истовремено водећи рачуна и руководећи се интересима грађана којима приступачност представља препреку за остваривање различитих права. За реализацију свих активности на обезбеђивању приступачности јавних објеката и површина потребно је прецизно дефинисати надлежне субјекте, сарадњу са јединицама локалне самоуправе и другим субјектима (попут органа надлежних за заштиту споменика културе, стручњака из одговарајућих области, организација цивилног друштва и сл.) чије деловање и међусобна сарадња могу бити од утицаја на реализацију конкретних активности. Министарство није обавестило Повереника о поступању по овој иницијативи.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/186-23-inicijativa-za-izradu-sistemskog-plana-za-otklanjanje-arhitektonskih-barijera/>

Једна од карактеристика савремених услова живота, које карактерише брз развој техничких, технолошких и научних достигнућа, условљава и дигитализацију

све већег броја услуга. Тако је у процесу реформе јавне управе, један од приоритета Владе Србије фокусиран на побољшање услуга јавне управе и поједностављивање административних процедура за остваривање различитих права, у оквиру кога се развија портал Е-управа, а све више државних органа осавременује и поједностављује своје услуге за грађане и привреду.

Приступачност дигиталних услуга свим друштвеним групама од кључног је значаја у савременом друштву које се све више ослања на технологију. Дигитализација је променила начин на који људи приступају информацијама, услугама и међусобно комуницирају. Међутим, како би се обезбедила инклузивност и једнака права за све, веома је важно да дигиталне услуге буду доступне свим корисницима, без обзира на њихове физичке, сензорне или когнитивне способности, старосну доб, социјално-економски статус или неко друго лично својство.

Један од разлога зашто је приступачност дигиталних услуга битна јесте смањење дигиталног јаза. Многе групе које се налазе у повећаном ризику од дискриминације, укључујући особе са инвалидитетом, старије особе и становништво из руралних средина, често се суочавају с препрекама при коришћењу дигиталних платформи због недостатка прилагођених опција. Омогућавање приступа овим групама не само да им даје већу аутономију, већ им отвара нове могућности за образовање, запошљавање и социјалну интеграцију. Такође, приступачност дигиталних услуга доприноси иновацијама и побољшава укупно корисничко искуство. Дизајнирање технологија које узимају у обзир разноврсне потребе корисника често резултује функционалнијим и ефикаснијим решењима за све. У том смислу је и приликом креирања ових дигиталних садржаја, потребно водити рачуна о универзалном дизајну и различитим корисницима, на шта у континуитету указујемо.

Предлог за оцену уставности Закона о поступку уписа у катастар непокретности и катастар инфраструктуре („Службени гласник РС”, бр. 41/2018, 95/2018, 31/2019, 15/2020 и 92/2023)

Поверенику су се обраћали грађани указујући да су дискриминисани и онемогућени да се непосредно обрате Служби за катастар непокретности доласком на шалтер или путем поште већ се овом органу морају обратити преко е-шалтера, при чему исправност документације која се прилаже морају претходно да провере професионални корисници (адвокати и геодетске организације). У случају да се грађани обрате Служби за катастар путем редовне поште њихови захтеви се одбацују позивањем на одредбе члана 18. и 22-25. Закона о поступку уписа у катастар непокретности и катастар инфраструктуре. На овај начин су, због свог имовног стања, недостатка

техничких могућности и тражених дигиталних знања и вештина или из других разлога, практично онемогућени да упишу непокретност у Катастар.

У Обавештењу Републичког геодетског завода, 06 број 952-677/2023, од 6.11.2023, (извор: вебсајт Завода) под називом Примена Закон о изменама и допунама Закона о поступку уписа у катастар непокретности и катастар водова („Службени гласник РС”, број 92/23) наведено је: „Одредбом члана 7. Закона о изменама и допунама Закона о поступку уписа у катастар непокретности и водова прописано је да се у члану 25. став 1 речи: „преко е-шалтера” замењују речима: „путем е-шалтера, преко професионалног корисника који је у окладу са овим законом овлашћен да врши дигитализацију документа издатог у папирној форми”. Одредбом члана 12. став 1. Закона о изменама и допунама Закона о поступку уписа у катастар непокретности и водова брисана је одредба члана 61. став 8. којом је било прописано да ће Завод најкасније до 31. децембра 2020. године, обезбедити подношење захтева кроз е-шалтер и лицима која немају својство професионалних корисника а до тада та лица захтеве подносе у форми папирног документа. Имајући у виду наведено, захтев за упис у катастар странке могу подносити искључиво путем е-шалтера, преко професионалног корисника који је у складу са законом овлашћен да врши дигитализацију документа издатог у папирној форми. Захтев за упис у катастар који буде достављен поштом преко поштанског оператора, Служба за катастар непокретности треба одмах решењем да одбаци. Будући да се захтеви за упис у катастар више неће моћи подносити на шалтеру Службе за катастар непокретности, укинута је и могућност заказивања термина за подношење захтева.”

Из наведених разлога, а имајући у виду да је чланом 7. Закона о забрани дискриминације прописан као облик дискриминације посредна дискриминација која постоји ако наизглед неутрална одредба, критеријум или пракса лице или групу лица ставља или би могла ставити, због њиховог личног својства, у неповољнији положај у поређењу са другим лицима у истој или сличној ситуацији, осим ако је то објективно оправдано легитимним циљем, а средства за постизање тог циља су примерена и нужна, Повереник је Уставном суду поднео Предлог за оцену уставности члана 18. и 25. став 1. Закона о поступку уписа у катастар непокретности и катастар инфраструктуре .

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/332-24-predlog-za-ocenu-ustavnosti-zakona-o-upisu-u-katastar/>

поједностављеним верзијама приступачним особама са интелектуалним потешкоћама. Поједине брошуре и документа која се могу наћи у овим форматима сачињена су од стране појединих организација особа са инвалидитетом и углавном доступна у електронској верзији или непосредно у тим удружењима. Са друге стране, чак и када постоји законска обавеза омогућавања одређених права, у пракси су евидентне различите препреке за њихово остваривање. Тако су нам се обраћале следеће особе указујући на проблеме са којима се сусрећу у остваривању различитих права, посебно у домену пружања услуга. Наиме, допунама Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, омогућено је особама са инвалидитетом које имају трајне последице телесног или сензорног оштећења или болести да користе печат који садржи податке о личном идентитету или печат са угравираним потписом. Са друге стране, Јавнобележничка тарифа прописује питање увећања јавнобележничке награде, тако да ако у састављању јавнобележничке исправе учествују позвани сведоци, други јавни бележник, преводиоци или тумачи, награда за посао јавног бележника се увећава за 10 бодова за свако од тих лица. Истовремено је истом тарифом уређено питање умањења награде и прописано да су од обавезе плаћања награде у износу од 50% ослобођене између осталог и особе са инвалидитетом. Наиме, да би особа са инвалидитетом пуноважно саставила исправу или оверила потпис, препис или рукопис, по важећим прописима, неопходно је да у поступку пред јавним бележником осигура присуство сведока (једног или два) или тумача, те да за њихово присуство плати увећану награду за рад јавног бележника. Како таква обавеза плаћања увећане награде у истоветној правној ситуацији, дакле када се ради о састављању исправе или овери у просторијама јавног бележника у радно време, не постоји за остале грађане, констатовано је да су особе са инвалидитетом стављене у неједнак положај у односу на остале грађане. Због тога је Повереник упутио препоруку мера Министарству правде и Јавнобележничкој комори Србије да предузму све мере и активности у циљу усклађивања ове тарифе тако што ће и особе са инвалидитетом бити ослобођене обавезе плаћања увећане награде за посао јавног бележника због учествовања позваних сведока или тумача. По препоруци Повереника у врло кратком року је измењена Јавнобележничке тарифе, тако што је прописано да јавном бележнику не припада увећана награда за учешће позваних сведока и тумача у састављању исправе за слабовиду странку и странку која није у стању да чује или говори.

Пракса Повереника указује и на друге проблеме са којима се суочавају корисници услуга. Примера ради, информације о различитим правима и начину њиховог остваривања готово уопште нису доступне у форматима који су лаки за разумевање, односно у

СТРАТЕШКА ПАРНИЦА - ТУЖБА ПРОТИВ ЈАВНОГ БЕЛЕЖНИКА У НОВОМ САДУ

Поверенику се обратила особа са инвалидитетом која болује од церебралне парализе, отежано говори

и не може да користи руке, којој Јавни бележник у Новом Саду није дозволио да факсимилом који је израђен у складу са прописима, овери изјаву да живи сама у домаћинству ради остваривања права на ангажовање персоналног асистента. Овим поводом Повереник је покренуо парнични поступак за заштиту од дискриминације, а Виши суд у Новом Саду донео пресуду због пропуштања и утврдио да је тужени извршио дискриминацију по основу инвалидитета на тај начин што није омогућио потписивање исправе уз помоћ печата са угравираним потписом у складу са Законом о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, а у вези Закона о забрани дискриминације, чиме је извршио тежак облик непосредне дискриминације. Туженом је забрањено да убудуће понавља радње дискриминације и наложено да о свом трошку објави изреку пресуде у дневном листу са националним тиражом.

Пресуда је правноснажна, а тужени је објавио изреку пресуде у дневном листу „Дневник“.

Ову стратешку парницу Повереник је покренуо у јавном интересу, како би се и судском праксом указало на проблем са којим се у свакодневном животу сусрећу особе са инвалидитетом, које нису у могућности да се својеручно потпишу. Особама са инвалидитетом се неретко лица у органима пред којима остварују неко право или услугу не обраћају директно већ њиховим личним пратиоцима, захтева се да ставе отисак прста или да дају пуномоћје другом лицу, које би се уместо њих потписало и сл, што доводи до неједнаког третмана и дехуманизације особа са инвалидитетом. Наиме, у оваквим случајевима се особе са инвалидитетом осећају понижене, повређено им је достојанство јер имају капацитете да разумеју о чему се ради, разговарају директно или преко тумача, да се потпишу и сл.

На проблем са коришћењем факсимила и даље указују представници различитих удружења особа

са инвалидитетом, нарочито у области коришћења банкарских услуга, иако је са удружењем банака договорено доследно омогућавање употребе факсимила недуго након измена прописа којима је ово право уређено. Наиме, удружења слепих особа наводе да банке и даље немају јединствен образац поступања и решења приликом поступања са клијентима који су слепи или не могу да користе горње екстремитете, не дозвољавају да се за отворање рачуна, или налог за исплату средстава лица потписују факсимилом, већ захтевају да у њихово име и за њихов рачин овласте друго лице за предузимање ових радњи.

Поред приступачности објеката и услуга од једнаког је значаја и обезбеђивање приступачног јавног превоза, као и приступачност целих градова, улица и тргова. Област јавног превоза је такође регулисана различитим прописима из одговарајућих области. Тако су Законом о железници³⁹ прописани минимални стандарди квалитета услуга за пружање помоћи особама са инвалидитетом и особама са смањеном покретљивошћу, а Закон о безбедности саобраћаја на путевима⁴⁰ уређује издавање налепница за возила за особе са инвалидитетом. Закон о ваздушном саобраћају⁴¹ прописује обавезу оператера да путницима са инвалидитетом и са смањеном покретљивошћу пружи све услуге неопходне да би они остварили право на учешће у ваздушном саобраћају под једнаким условима, без икакве дискриминације. Међутим, и у овом случајевима пракса Повереника

39 „Службени гласник РС”, бр. 41/18 и 62/23

40 „Службени гласник РС”, бр. 41/09, 53/10, 101/11, 32/13 – одлука УС, 55/14, 96/15 – др. закон, 9/16 – одлука УС, 24/18, 41/18, 41/18 – др. закон, 87/18, 23/19, 128/20 – др. закон и 76/23

41 „Сл. гласник РС”, бр. 73/10, 57/11, 93/1, 45/15, 66/15 – др. закон, 83/18, 9/20 и 62/23

указује на дискриминацију у области јавног превоза, а посебан проблем представља градски превоз.

У поступку поводом притужбе против Општине Рашка и Општинског већа, у притужби је наведено да дете са инвалидитетом, средњошколац, путује на релацији Рашка – Доње Јариње и да му Општина Рашка није обезбедила право на бесплатан превоз до школе. У току поступка је утврђено да је одредбама члана 159. став 2. тачка 4. Закона о основама система образовања и васпитања прописано да се из буџета јединице локалне самоуправе обезбеђује превоз, смештај и исхрана деце и ученика са сметњама у развоју, без обзира на удаљеност места становања од школе. Повереник је донео мишљење да је пропуштањем да обезбеди право на бесплатан превоз до школе ученику са инвалидитетом, општина отежала остваривање права на образовање и пуно укључивање у образовни систем детету са инвалидитетом, чиме је прекршила одредбе Закона о забрани дискриминације и препоручила да се предузму све неопходне радње и мере како би се свим ученицима и ученицама са сметњама у развоју омогућило несметано остваривање овог права; као и све неопходне радње и мере ради отклањања последица дискриминације које су настале пропуштањем; да упути писано извињење због дискриминације извршене пропуштањем и да убудуће води рачуна да не крши прописе о забрани дискриминације.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/prituzba-m-p-protiv-opstine-raska/>

Повереник је донео мишљење у поступку поводом притужбе поднете против СП „Ласта“ а.д. Београд, због дискриминације на основу инвалидитета. У притужби је наведено да су приликом путовања аутобусом саобраћајног предузећа Ласта на релацији Београд - Нови Сад, прва врата улаза у аутобус била затворена због дезинфекције, док су друга врата имала високе степенце. У току поступка је утврђено да је притужиоци, због инвалидитета, било неопходно омогућавање уласка на прва врата аутобуса која су за њу приступачна, да јој то није омогућено, те је Повереник дао мишљење да су повређене одредбе Закона о забрани дискриминације и препоручио овом предузећу да упути писано извињење притужиоцима због дискриминаторног поступања, као и да убудуће води рачуна да се придржава прописа о забрани дискриминације. По овој препоруци је поступљено.

Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/987-20-prituzba-protiv-saobracajnog-preduzeca-zbog-diskriminacije-na-osnovu-invaliditeta/>

Како би се обезбедила приступачност у што већем обиму, односно како би се особама са инвалидитетом у што већој мери омогућило несметано кретање, правни систем наше земље омогућава и неке повластице. Тако је Законом о порезу на употребу, држање и ношење добара⁴² прописано да су власници моторних возила особе са инвалидитетом са 80 или више процената телесног оштећења, или код којих постоји телесно оштећење које има за последицу неспособност доњих екстремитета ногу од 60 или више процената, ослобођени плаћања пореза на употребу на једно моторно возило које се на њихово име прво региструје у једној години приликом плаћања регистрације, продужења регистрације и замене регистарских таблица моторних возила. Порез на употребу моторних возила не плаћају ни организације особа са инвалидитетом основане са циљем пружања помоћи лицима са инвалидитетом, које су регистроване у складу са законом - за возила прилагођена искључиво за превоз њихових чланова. Међутим, Поверенику су се обраћале особе са инвалидитетом наводећи проблеме у поступку регистрације путничких возила јер не могу на местима техничког прегледа да обаве све административне радње и добију регистрациону налепницу, коју могу добити једино у објектима МУП-а. Овим поводом Повереник је Канцеларији за информационе технологије и електронску управу препоручио да предузме мере и активности ради прилагођавања софтверског модула за издавање регистрационих налепница на начин да особе са инвалидитетом могу да заврше поступак регистрације свог возила у овлашћеним техничким сервисима и у случајевима када користе право на ослобађање од пореза на употребу моторног возила.⁴³ На тај начин, у сарадњи са МУП, значајно би било олакшано остваривање права особа са инвалидитетом које не би морале да поред техничког прегледа иду и у полицијске станице (где се могу суочити и са проблемом неприступачности шалтера, недовољним бројем паркинг места за особе са инвалидитетом и сл.).

Приступачност, поред већ наведених елемената, обухвата и обезбеђивање приступа информацијама и комуникацијама.

42 „Службени гласник РС“ бр. 26/01, 80/02, 43/04, 31/09, 101/10, 24/11, 100/11 - усклађени дин. изн., 120/12 - усклађени дин. изн., 113/13 - усклађени дин. изн., 68/14 - др. закон, 140/14 - усклађени дин. изн., 109/15 - усклађени дин. изн., 112/15, 105/16 - усклађени дин. изн., 119/17 - усклађени дин. изн., 104/18 - усклађени дин. изн., 86/19, 90/19 - усклађени дин. изн., 156/20 - усклађени дин. изн., 118/21, 132/21 - усклађени дин. изн., 141/22 - усклађени дин. изн., 92/23 и 116/23 - усклађени дин. изн.

43 Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/preporuka-mera-kancelariji-za-informacione-tehnologije-i-elektronsku-upravu/>

ЧЛАН 21. КОНВЕНЦИЈЕ: СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА И МИШЉЕЊА И ПРИСТУП ИНФОРМАЦИЈАМА

Државе стране уговорнице ће предузети све одговарајуће мере како би обезбедиле да особе са инвалидитетом могу да уживају право на слободу изражавања и мишљења, укључујући слободу да траже, примају и преносе информације и идеје, равноправно са другима, посредством свих облика комуникације по властитом избору, као што је дефинисано у члану 2. ове конвенције, укључујући:

(а) пружање информација особама са инвалидитетом, које су намењене широј јавности, у приступачним форматима и технологијама одговарајућим за различите врсте инвалидитета, благовремено и без додатних трошкова;

(б) прихватање и олакшавање коришћења језика знакова, Брајевог писма, увећавајуће и алтернативне комуникације и свих других расположивих средстава, начина и формата комуникације по властитом избору, од стране особа са инвалидитетом у званичним интеракцијама;

(ц) позивање приватних правних лица која пружају услуге широкој јавности, укључујући путем интернета, да пружају информације и услуге у приступачном и употребљивом формату особама са инвалидитетом;

(д) подстицање средстава масовног информисања, укључујући пружаоце информација путем интернета, да учине своје услуге приступачним особама са инвалидитетом;

(е) признавање и подстицање коришћења језика знакова.

Када је у питању чињење доступним информација путем медијског извештавања, сетом закона о медијским сервисима, односно Законом о јавном информисању и медијима⁴⁴, Законом о електронским медијима⁴⁵ и Законом о јавним медијским сервисима⁴⁶, је уређено да у циљу заштите интереса особа са инвалидитетом и обезбеђивања њиховог равноправног уживања права на слободу мишљења и изражавања, Република Србија, аутономна покрајина, односно јединица локалне самоуправе, предузимају мере којима им се омогућава да несметано примају информације намењене јавности, у примереном облику и применом одговарајуће технологије, и обезбеђује део средстава или других услова за рад медија који објављују информације на знаковном

језику или Брајевом писму или на други начин омогућавају тим лицима да несметано остварују права у јавном информисању. Овим прописима је уређено и да Република Србија предузима мере да информативни, образовни, културни и забавни садржаји буду приступачни особама са инвалидитетом (члан 12. Закона о јавном информисању и медијима). Чланом 15. истог закона је наведено да је јавни интерес у области јавног информисања, између осталог, подршка производњи медијских садржаја намењених особама са инвалидитетом и прилагођавању садржаја на српски знаковни језик, Брајево писмо, аудиодескрипцију и друге примерене облике особама са сензорним и интелектуалним инвалидитетом.

Такође, 2015. године донет је Закон о употреби знаковног језика⁴⁷ који уређује употребу знаковног језика, односно право на учење знаковног језика и право на употребу услуге тумача за знаковни језик, начин употребе услуге тумача за знаковни језик, мере за подстицање примене и унапређење употребе знаковног језика кроз информисање и образовање на знаковном језику и друга питања од значаја за употребу знаковног језика. Глува особа која користи знаковни језик, односно глува особа која није у могућности да на основу другог облика комуникације, читањем са усана, писањем или на други начин, оствари неко право, на закону заснован интерес или изврши обавезу има право на употребу услуге тумача за знаковни језик и то у поступку пред државним органом, органом аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, као и другим органом и организацијом и правним лицем коме је поверено вршење јавних овлашћења, у политичком животу, у току запошљавања и рада код послодавца у одређеним ситуацијама, док су пружаоци медијских услуга дужни да сагледају могућности и раде на стварању услова за омогућавање праћења аудио-визуелних медијских услуга путем тумача за знаковни језик или применом техника прихватљивих глувој особи у највећој могућој мери, обезбеђивањем дневног праћења доступног програма и садржаја.

Одредбама наведених прописа се омогућава информациона приступачност, међутим, у пракси, то није увек случај. Тако је током 2022. године Повереник дошао до сазнања да Јавни медијски сервис разматра могућност укидања превода информативног програма на знаковни језик, због чега је Јавној медијској установи „Радио телевизија Србије“ упућена препорука мера да, као национални јавни сервис, настави емитовање информативног програма на начин доступан особама са инвалидитетом и истакнуто да је приступачност основни предуслов за пуну инклузију особа са инвалидитетом, која не треба да буде индивидуална ствар и проблем особа са инвалидитетом, већ циљ

44 „Службени гласник РС”, број 92/23

45 „Службени гласник РС”, број 92/23

46 „Службени гласник РС”, бр. 83/14, 103/15, 108/16, 161/20, 129/21, 142/22 и 92/23

47 „Службени гласник РС”, бр. 38/15

целокупног друштва.⁴⁸

Поред тога, поводом одржавања општих избора исте године, Повереник је јавним медијским установама (РТС и РТВ) упутио препоруке мера да омогуће емитовање у приступачним форматима основних информација Републичке изборне комисије у вези са предстојећим изборима, односно да информације о изборима и предизборни програм учине доступним гледаоцима са оштећеним слухом посредством коришћења титлова и знаковног језика, како би се омогућило потпуно и правовремено информисање ових особа у циљу њиховог равноправног учешћа на изборима.⁴⁹ По овим препорукама је поступљено.

Обезбеђивање приступачности је комплексно питање коме морају бити посвећени сви друштвени субјекти, како би се различита права могла у пуној мери остваривати, попут остваривања политичких права и учешћа у политичком животу.

ЧЛАН 29. КОНВЕНЦИЈЕ-УЧЕШЋЕ У ПОЛИТИЧКОМ И ЈАВНОМ ЖИВОТУ:

Државе стране уговорнице гарантују особама са инвалидитетом политичка права и могућност да их уживају на равноправној основи са другима, и обавезују се:

(а) да осигурају да особе са инвалидитетом могу ефикасно и потпуно да учествују у политичком и јавном животу равноправно као и други, непосредно или преко слободно изабраних представника, укључујући право и могућност да особе са инвалидитетом гласају и буду бирани, између осталог, тако што ће:

(б) обезбедити да процедуре гласања, средства и материјали буду прикладни, приступачни и лаки за разумевање и коришћење;

(ц) штитити права особа са инвалидитетом да тајно гласају на изборима и јавним референдумима без застрашивања, као и да се кандидују на изборима, да ефикасно обављају дужности и све јавне функције на свим нивоима власти, омогућавајући коришћење технологија за помоћ и нових технологија где је то могуће;

(д) гарантовати слободно изражавање воље особа са инвалидитетом као бирача и у том циљу, где је то потребно, на њихов захтев, омогућити да им особа по њиховом избору пружи помоћ приликом гласања...

Један од разлога за повећање броја притужби Поверенику по основу дискриминације особа са инвалидитетом у претходном периоду је било истраживање приступачности бирачких места за особе са инвалидитетом на територији неколико градских општина у Београду, Крагујевцу и Сомбору, од стране организације Центар за самостални живот особа са инвалидитетом Србије. У поступку по 88 поднетих притужби, на предлог Повереника, спроведен је поступак медијације-посредовања и закључен Споразум о разумевању између Центра за самостални живот особа са инвалидитетом Србије, Градске изборне комисије и градских општина Врачар и Савски венац. Овим споразумом су се учесници медијације сагласили да ће убудуће сарађивати и предузимати активности ради унапређења свих облика приступачности како бирачких места, тако и других објеката за јавне намене, укључујући физичку али и функционалну приступачност за особе оштећеног вида, слуха и друге облике инвалидитета, уз пуну посвећеност реализацији договорених активности и остварењу заједничких циљева. По притужбама против Градске општине Нови Београд донето је мишљење са препорукама, по којима је ова општина поступила тако што је одређен алтернативни начин гласања, односно могућност гласања ван бирачких места. Без обзира на овакав начин решавања проблема, надлежни органи су у обавези да у поступку предлагања и утврђивања бирачких места, као и приликом израде изборног материјала, поштују правила приступачности.

Имајући у виду неопходност обезбеђивања учешћа у политичком животу особа са инвалидитетом, Повереник је Републичкој изборној комисији (РИК-у) упутио препоруку мера у којој је наведено да су се на раније одржаним изборима бирачка места налазила у објектима са физичким баријерама (на спрату без лифта, са тешким улазним вратима, степеницама и сл.) као и у објектима до којих је прилаз неприступачан (нпр. прилаз је изузетно стрм, високи прагови, уски пролази, нема обезбеђеног паркинг места за особе са инвалидитетом и сл.). Такође, поједина бирачка места нису била прилагођена особама са сензорним инвалидитетом јер није обезбеђена комуникација и размена информација са овим бирачима, а није била обезбеђена ни приступачност изборног материјала - гласачких листића за следеће и слабовиде особе.

Због тога је Повереник препоручио РИК-у да приликом доношења упушта за спровођење избора, посебно укаже на потребу предлагања бирачких места која су приступачна за особе са инвалидитетом и да су јединице локалне самоуправе посебно дужне да предложе објекте који испуњавају стандарде приступачности (приступачан улаз, врата довољно широка за пролаз колица, обележена паркинг места за особе са инвалидитетом и приступачан прилаз објекту), као и да гласање буде организовано у приземљу,

48 Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mara-radio-televiziji-srbije/>

49 Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-rtv-predizborni-program/> и <https://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-rtv-predizborni-program/>

уколико је приступачно. Потребно је и посебно упутити бирачке одборе да на бирачким местима буду уклоњене комуникационе и информационе баријере и охрабрити их да сарађују са локалним удружењима особа са инвалидитетом у начину превазилажења баријера на бирачким местима. Поред тога, Повереник је указао да би било добро у наредном периоду размотрити и добре праксе из земаља које су обезбедиле приступачност изборних листића за следе и слабовиде како би се омогућило самостално гласање, као и да је то могуће обезбедити штампањем гласачких листића на Брајевом писму, или омогућавањем коришћења шаблона, тј. посебних образаца који одговарају гласачким листићима и који имају на себи отворе на местима који одговарају местима редних бројева испред имена кандидата на гласачким листићима.

Поступајући по овој препоруци мера РИК је предузела низ мера и активности у циљу унапређења приступачности изборног процеса особама са инвалидитетом и обавестила Повереника да је, између осталог, донела Одлуку о процени приступачности бирачких места у Републици Србији којом је уређен начин процене приступачности бирачких места. Такође, РИК је са организацијом цивилног друштва која се бави заштитом особа са инвалидитетом потписала Протокол о сарадњи, којим је договорен заједнички рад на унапређењу правног оквира и изборних пракси, који укључује и унапређење физичке и комуникацијске приступачности бирачких места, унапређење поступка гласања ван бирачких места, унапређење начина гласања и изнајмање најефикаснијих алата за омогућавање тајности гласања слепих и слабовидих особа, подизање свести о неопходности укључивања особа са инвалидитетом у рад изборних органа и др.

Поступајући по препоруци, РИК је сачинила Водич за процену приступачности бирачких места, као и Приручник за обуку за рад у бирачким одборима, а у оквиру обуке особа задужених за спровођење избора посебна пажња је посвећена особама са инвалидитетом, које су непосредно и укључене у ове процесе.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/misljenja-i-preporuke/preporuke-mere-organima-javne-vlasti/page/11/>

Ради унапређења приступачности целокупног изборног процеса, на иницијативу Центра за самостални живот особа са инвалидитетом Србије, формирана је Радна група за консултације о инклузивном изборном процесу и правилима (Disability Inclusive Consultation Group – DICON), коју чине и друге организације особа са инвалидитетом, представници РИК, Повереника као и других органа и тела која могу допринети унапређењу приступачности изборног процеса особама са инвалидитетом. Посебно је потребно водити рачуна да особе са различитим врстама инвалидитета могу

захтевати различите облике помоћи и подршке како би могли да уживају права на равноправној основи са другима. На пример, за особе са физичким инвалидитетом, приступачност јавних простора и зграда је од највеће важности, док је за особе са интелектуалним и сензорним инвалидитетом од виталне важности да примају и достављају информације у приступачним форматима. Разумевање разноликости заједнице особа са инвалидитетом је први корак ка обезбеђивању мера за инклузивније друштво које одговара стварним потребама особа са инвалидитетом.

Један од закључака ове радне групе је био да је са циљем равноправног учешћа на изборима, поред омогућавања приступачности бирачких места и бирачког материјала, потребно омогућити и потпуно информисање свих особа са инвалидитетом о политичким дешавањима током предизборног процеса, што се нарочито односи на особе са сензорним инвалидитетом, што је био непосредан повод да Повереник јавним медијским установама упути препоруку мера о којима је већ било речи.

Поводом ових, али и других притужби у вези са остваривањем изборног права, потребно је нагласити да приступачност у овом смислу уопште није лако достићи. У извештају Доступност избора за следе и слабовиде бираче у Европи⁵⁰ је наведено све што се у Европи спроводи у пракси и анализирано пет метода које следе и слабовиди користе како би гласали на изборима: гласање уз помоћ асистента, гласање уз помоћ тактилног помагала, поштанско гласање, гласање унапред и електронско гласање. Неки од закључака овог извештаја су: да у више од пола европских земаља, следе и слабовиди бирачи могу да гласају само уз помоћ асистента, компромитујући тако тајност гласања; да у 14 земаља следе и слабовиди гласачи имају приступ неком тактилном помагалу што им омогућава да самостално прочитају листић (међутим постоје битне разлике у употребљивости ових помагала); електронско гласање, уз помоћ машине за гласање или преко веб сајта, има потенцијал да све кораке потребне за гласање учини доступним слепим и слабовидим бирачима, али постоји као могућност у свега 10% земаља, док готово сви стручњаци из Европског савеза слепих сматрају да је ова могућност најбоља; врло мали број земаља узима у обзир читљивост гласачких листића за следе и слабовиде, укључујући адекватну величину слова или контраст.

Када је у питању овај вид приступачности, Повереник је Министарству државне управе и локалне самоуправе упутио препоруку мера поводом омогућавања слепим гласачима да електронским путем провере да ли су уписани у бирачки списак. Министарство је обавестило

50 Доступност избора за следе и слабовиде бираче у Европи, Европски савез слепих, 2019, доступно на: <https://www.euroblind.org/campaigns-and-activities/current-activities/accessible-voting>

Повереника да је на интернет презентацији – порталу за проверу уписа у јединствени бирачки списак имплементирало могућност да се путем аудио фајла – који ће изговарати слова са слике, слова унесу у одговарајуће поље и да се на тај начин омогући слепим и слабовидим особама да електронским путем провере да ли су уписани у Јединствени бирачки списак.

Позитиван пример у 2024. години представља формирање неформалне Парламентарне групе за унапређење положаја особа са инвалидитетом у Народној скупштини, коју чине представници удружења особа са инвалидитетом и народни посланици, како би заједнички радили на унапређењу положаја особа са инвалидитетом и на стварању инклузивнијег и праведнијег друштва. На обележавању Међународног дана особа са инвалидитетом повереница је указала на комплексан положај особа са инвалидитетом и активности које Повереник спроводи у циљу унапређења положаја ове друштвене групе.

**ДИСКРИМИНАЦИЈА
ОСОБА СА
ИНВАЛИДИТЕТОМ
У ОБЛАСТИ РАДА И
ЗАПОШЉАВАЊА**

ЧЛАН 27. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - РАД И ЗАПОШЉАВАЊЕ

1. Државе стране уговорнице признају особама са инвалидитетом право на рад, равноправно са другима; то укључује право на могућност стицања средстава за живот радом који је слободно изабран или прихваћен на тржишту рада и у радној средини која је отворена, укључива и приступачна за особе са инвалидитетом. Државе стране уговорнице ће гарантовати и унапређивати остваривање права на рад, укључујући и оне особе које постану инвалиди током рада, тако што ће предузети одговарајуће кораке, укључујући путем законодавства, између осталог, у циљу:

(а) забране дискриминације на основу инвалидности у вези са свим питањима која се тичу свих облика запошљавања, укључујући услове за ступање у радни однос, ангажовање и запошљавање, сталност запошљавања, напредовање на радном месту и безбедне и здраве радне услове;

(б) заштите права особа са инвалидитетом да, равноправно са другима, уживају праведне и повољне услове за рад, укључујући једнаке могућности и надокнаду за рад једнаке вредности, безбедне и здраве радне услове, укључујући заштиту од узнемиравања и исправљање неправди;

(ц) стварања услова да особе са инвалидитетом имају могућност да остварују своје право на рад и синдикално удруживање, равноправно са другима;

(д) омогућавања особама са инвалидитетом да имају ефикасан приступ општим техничким програмима и програмима за стручно усмеравање, као и услугама налажења посла и стручне и континуиране обуке;

(е) подстицања могућности запошљавања и напредовања у каријери за особе са инвалидитетом на тржишту рада, као и пружање помоћи у проналажењу, стицању, очувању посла и враћања на посао;

(ф) унапређивања могућности за samozapošljavanje, предузетништво, развој задруга и отпочињање властитог посла;

(г) запошљавања особа са инвалидитетом у јавном сектору;

(х) подстицања запошљавања особа са инвалидитетом у приватном сектору путем одговарајућих политика и мера, које могу обухватати и афирмативне акционе програме, подстицаје и друге мере;

(и) обезбеђења разумног смештаја особама са инвалидитетом на радном месту;

(ј) подстицања особа са инвалидитетом да стичу радно искуство на отвореном тржишту рада;

(к) подстицања програма стручне и професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом, програма за задржавање посла и враћање на посао особа са инвалидитетом.

2. Државе стране уговорнице ће обезбедити да особе са инвалидитетом не буду држане у ропству или стању сличном ропству, као и да буду заштићене, равноправно са другима, од присилног рада или радне обавезе.

Комитет за права особа са инвалидитетом Уједињених нација је у својим Закључним запажањима на Иницијални извештај Републике Србије о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, ради унапређења стања и достизања вишег нивоа примене Конвенције, сагледао изазове и упутио одговарајуће препоруке у области рада и запошљавања. Комитет је препознао недовољну правну заштиту запослених са инвалидитетом од отпуштања и недостатке у обезбеђивању разумних прилагођавања и изразио забринутост што се, упркос постојању мултидисциплинарних комисија, процена радне способности и даље заснива на медицинском моделу „неспособности“. Због тога је Комитет препоручио да се преиспита пракса примене закона у погледу запошљавања, јачање мера подршке за запошљавање на отвореном тржишту рада, примене одредаба о разумном прилагођавању на радном месту, као и да се преиспита поступак процене радне способности у циљу елиминације медицинског приступа.

Како је у овом извештају већ наглашено, постоје одређене недоумице о броју и структури особа са инвалидитетом. Такође, не постоје експлицитни подаци о радном статусу и запошљавању, односно учешћу на тржишту рада особа са инвалидитетом, нити са тим статусом повезаним стањима. У Стратегији запошљавања у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године⁵¹ је наведено да је у 2020. години било 38,8% незапослених особа са инвалидитетом

51 „Службени гласник РС”, бр. 18/2021 и 36/2021 – исправка

без завршене средње школе, са средњим нивоом образовања је 54,7%, док је 6,6% лица са високим образовањем, што показује на потребу усмеравања активности ка унапређивању инклузивног образовања. У погледу старосне структуре, свега 11,6% лица млађе је од 30 година, док је 46,7% незапослених особа са инвалидитетом старије од 50 година, што указује на потребу активнијег деловања када је у питању запошљавање. Ова стратегија препознаје особе са инвалидитетом као једну од теже запошљивих категорија становништва и предвиђа реализацију мера активне политике запошљавања, унапређење њиховог спровођења, креирање нових, унапређење праћења стања и кретања на тржишту рада и исхода и утицаја тих мера. Посебне мере које предвиђају унапређење положаја особа са инвалидитетом усмерене су на: подстицање запошљавања на отвореном тржишту рада, подизање ефикасности у раду и учењу уз комбиновање различитих поступака кроз инклузивно учење и различите мере подршке и асистенције, успостављање механизма припреме и подршке на радном месту, посебно за особе са инвалидитетом које се запошљавају под посебним условима.

Према истраживањима које је радила Национална организација особа са инвалидитетом Србије и Центар за самостални живот инвалида Србије⁵², велики број особа са инвалидитетом спада у категорију лица која су испод линије сиромаштва (око 60%), и то из различитих разлога који се најчешће односе на: низак ниво образовања и неадекватан избор занимања (школовање за занимања која нису потребна на тржишту рада), ниску стопу запослености и високу стопу незапослености (према подацима из Анкете о радној снази 2014. Републичког завода за статистику - 87.608 лица са дугорочним и трајним инвалидитетом не раде), још увек недовољну развијеност и обухватност организованих служби подршке уз истовремени недостатак алтернативних облика подршке за особе са инвалидитетом и њихове породице и други разлози.

Укупан број особа са инвалидитетом пријављених на евиденцију Националне службе за запошљавање 2023. године (без обзира на активност односно спремност за рад у смислу закона) је био 17.054 (7.237 су жене, односно 42,4%), док је незапослених особа са инвалидитетом 11.494 (5.004 су жене, односно 43,5%).⁵³ У истој години у мере активне

политике запошљавања укључено је укупно 8.505 особа са инвалидитетом, што је више од половине пријављених на евиденцију те службе.

Ови доступни подаци су свакако недовољни да би се могао поуздано проценити положај особа са инвалидитетом на тржишту рада и сагледати ефекти у ранијем периоду предузиманих мера активне политике запошљавања. И у раније поменутој Стратегији унапређења положаја особа са инвалидитетом је наглашено да је питање функционисања и социјалне укључености особа са инвалидитетом потребно интегрисати и редовно спроводити и у оквиру статистичких истраживања која спроводи Републички завод за статистику, као што су пописи становништва, Анкета о приходима и условима живота и друга истраживања, а резултате редовно обрађивати и објављивати, имајући у виду да могу на најбољи начин указати на промене диспаритета између особа са инвалидитетом и популације у целини и за дефинисање индикатора који се односе на инвалидитет у свим областима деловања, а посебно у областима од кључног утицаја на положај особа са инвалидитетом као што су образовање, запошљавање и смањење сиромаштва, што може бити и основ за ревизију појединих мера или креирање других са непосредним утицајем на реализацију општег циља стратегије.

Поред чињенице непознавања прецизних индикатора када се посматра интеграција особа са инвалидитетом на тржиште рада, и пракса Повереника указује да је ово област у којој се подноси највећи број притужби од стране свих друштвених група, па тако и особа са инвалидитетом (друга област по броју поднетих притужби по овом личном својству). Рад и запошљавање је од изузетног значаја за све грађане, јер представља начин обезбеђивања егзистенције радника и чланова њихових породица. У овој области друштвеног живота неретко се под дискриминацијом сматрају и друге повреде права, али и осећај неправде који се услед тих повреда или односа према радницима ствара. Повереник у сваком конкретном случају сагледава да ли се ради о дискриминацији и уколико то није случај, информише грађане и упућује на органе и организације којима је могуће да се обрате уколико се ради о повреди појединих права, или их информише о правима која имају и на који начин могу да их заштите. На овај начин се врши и едукација не само конкретних лица укључених у поједине поступке, него и шире јавности, кроз мишљења и друга поступања Повереника која су јавно доступна на интернет страници институције.

52 Резиме коментара НООИС и ЦСЖ Србије на одговоре на додатна питања УН Комитета у вези са иницијалним извештајем Републике Србије о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, Београд, март 2016, доступно на интернет адреси: http://www.cilsrbija.org/ebib/201604170819260.05_komentari_na_odgovo-re_drzave_komitetu_un_noois_i_csz.pdf

53 доступно на: https://nsz.gov.rs/filemanager/Files/Dokumentacija/izve%C5%A1taj%20o%20programu%20rada%20NSZ/izvestaj_o_radu_I_-_XII_2023_godine.pdf

ЧЛАН 5. КОНВЕНЦИЈЕ:

ЈЕДНАКОСТ И ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

Државе стране уговорнице констатују да су сви појединци једнаки пред законом и по закону, као и да имају право да без икакве дискриминације уживају једнаку заштиту и једнаке погодности у складу са законом.

Државе стране уговорнице ће забранити сваку дискриминацију по основу инвалидности и гарантоваће особама са инвалидитетом једнаку и ефикасну правну заштиту од дискриминације по било ком основу.

Да би унапредиле једнакост и отклониле дискриминацију, државе стране уговорнице ће предузети све одговарајуће кораке за обезбеђење разумног прилагођавања.

Посебне мере које су неопходне за убрзавање или достизање *de facto* једнакости особа са инвалидитетом неће се сматрати дискриминацијом у смислу одредаба ове конвенције.

Питање укључивања особа са инвалидитетом на тржиште рада има велики значај као претпоставка социјалне инклузије у све сфере друштвеног живота. Запошљавање доприноси не само економском оснаживању и осамостаљивању, него има и друге ефекте - повећање личних, социјалних и радних компетенција појединца уз продуктивнији живот у заједници, као и повећање квалитета живота лица и њихових породица, уз истовремено остваривање равноправности не само у погледу остваривања права на рад него и у другим областима друштвеног живота. Из тог разлога је потребно посматрати га у ширем контексту од контекста проблема социјалне политике и сагледати све аспекте овог проблема. У том смислу је потребно реализовати континуиране активности које воде ка осигуравању, подстицању и подржавању да се особе са инвалидитетом, што је више могуће, мотивишу за потпуно укључивање у економски и социјални живот, односно, да се укључе у процесе заснивања и одржања запослења, као једног од предуслова партиципације у свим друштвеним сферама. Чињеница је да квалитетна радна места обезбеђују економску независност, поспешују самопоуздање и личну стабилност и представљају најбољу заштиту од сиромаштва, од кога су особе са инвалидитетом у великом ризику. Неке од препрека повећању стопе запослености су и недовољно приступачно окружење, неприступачан јавни превоз, неприступачне информације и комуникације, неприступачна радна места и недовољно развијени сервисни подршке.

Управо су ово разлози због којих је донет Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању

особа са инвалидитетом⁵⁴ (у даљем тексту: Закон о професионалној рехабилитацији), којим су регулисана питања од значаја за запошљавање особа са инвалидитетом и подстицање њиховог запошљавања, уређена процена радне способности и могућности запошљавања или одржања запослења, мере и активности професионалне рехабилитације, различите врсте мера активне политике запошљавања ради подстицања запошљавања и стварања услова за равноправно укључивање особа са инвалидитетом на тржиште рада, уведена обавеза запошљавања особа са инвалидитетом, уређено оснивање и рад предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и друга питања од значаја за ову област.

Обавеза запошљавања особа са инвалидитетом, као афирмативна мера, подразумева да је сваки послодавац који има 20 и више запослених у обавези да у радном односу има одређени број особа са инвалидитетом. Обавезу запошљавања особа са инвалидитетом послодавци могу да изврше на један од предвиђених начина, и то:

1) запошљавањем, односно заснивањем радног односа са одређеним, законом прописаним, бројем особа са инвалидитетом (чл. 24 - сваки послодавац који има од 20 до 49 запослених треба да у радном односу има особу са инвалидитетом, послодавац који има 50 и више запослених дужан је да има у радном односу најмање две особе са инвалидитетом, и на сваких наредних започетих 50 запослених по једну особу са инвалидитетом);

2) учествовањем у финансирању зарада особа са инвалидитетом запослених у предузећу за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, социјалном предузећу или организацији уплатом износа од 50% просечне зараде по запосленом у Републици према последњем објављеном податку републичког органа надлежног за послове статистике за сваку особу са инвалидитетом коју није запослио;

3) извршењем финансијске обавезе из уговора о пословно техничкој сарадњи, куповини производа или вршењу услуга у поступцима јавне или друге набавке са предузећем за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, у вредности од 20 просечних зарада у привреди Републике према последњем објављеном податку републичког органа надлежног за послове статистике у моменту закључења уговора.

Законом о професионалној рехабилитацији је основан буџетски фонд за професионалну рехабилитацију и подстицање запошљавања особа са инвалидитетом у који се сливају средства на име извршења обавезе

54 „Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 32/2013 и 14/2022-др.закон

запошљавања особа са инвалидитетом. Ова средства се користе за законом предвиђене сврхе, а у циљу подстицања запошљавања особа са инвалидитетом. Директни и индиректни буџетски корисници којима се плате обезбеђују из буџета Републике Србије, обавезу запошљавања особа са инвалидитетом извршавају опредељивањем средстава у буџету за текућу годину за намене рефундације зарада особа са инвалидитетом запослених у предузећима за професионалну рехабилитацију, за побољшање услова рада, унапређење производних програма и друге сврхе, у складу са законом. Обавеза Републике Србије се реализује тако што министарство надлежно за послове запошљавања, на основу података добијених од Пореске управе о извршењу обавезе запошљавања особа са инвалидитетом за све директне и индиректне буџетске кориснике којима се плате обезбеђују из буџета Републике, у складу са буџетским календаром, у финансијском плану предлаже износ средстава потребан за извршење обавезе запошљавања особа са инвалидитетом за Републику, ради планирања обима републичког буџета за сваку календарску годину.

Да би се могли сагледати ефекти ових законских решења, потребно је посматрати податке у вези са извршењем ове обавезе запошљавања особа са инвалидитетом. Доступни подаци се налазе у Стратегији унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији за период од 2020. до 2024. године у којој је наведено да је према подацима Пореске управе у 2017. години обавезу запошљавања особа са инвалидитетом пријавило 8.216 послодаваца, који су запослили 19.016 особа са инвалидитетом. У 2018. години обавезу запошљавања особа са инвалидитетом пријавило је 8.801 послодаваца, који су запослили 21.218 особа са инвалидитетом. По основу извршења обавезе запошљавања особа са инвалидитетом у 2017. години послодавци су извршили уплату средстава у Буџетски фонд на име запошљавања 8.258 особа са инвалидитетом, а у 2018. години уплатили су средства на име запошљавања 8.890 особа са инвалидитетом. Када је у питању испуњење обавезе извршавањем обавеза из уговора, број ових уговора у 2017. години износи 267, а у 2018. години број уговора је 352. У овој Стратегији је указано да из наведеног произлази да је политика запошљавања особа са инвалидитетом суочена са више изазова, да је у области запошљавања особа са инвалидитетом постигнут напредак како у погледу примене конкретних мера за подстицање запошљавања особа са инвалидитетом, тако и у погледу законодавног оквира, али да се препреке до његове пуне имплементације морају редовно анализирати како би се обезбедили механизми за њихово превазилажење и обезбедило веће учешће особа са инвалидитетом на тржишту рада.

И у Стратегији запошљавања у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године особе са инвалидитетом су препознате као једна од теже

запошљивих категорија становништва због чега се предвиђа реализација мера активне политике запошљавања, унапређење њиховог спровођења и креирање нових, као и унапређење праћења стања и кретања на тржишту рада и исхода и утицаја тих мера. Средства која се издвајају за реализацију мера активне политике запошљавања за особе са инвалидитетом треба да доприносе подизању запошљивости, повећању запошљавања особа са инвалидитетом и побољшању њиховог положаја на тржишту рада. Предвиђене мере усмерене су на: подстицање запошљавања на отвореном тржишту рада, подизање ефикасности у раду и учењу уз комбиновање различитих поступака кроз инклузивно учење и различите мере подршке и асистенције, успостављање механизма припреме и подршке на радном месту, посебно за особе са инвалидитетом које се запошљавају под посебним условима.

Са друге стране, у извештају Државне ревизорске институције⁵⁵, наведено је да је анализом података Министарства финансија-Пореске управе у чијој је надлежности контрола извршавања обавеза запошљавања, који су дужни да доставе сви послодавци који имају обавезу запошљавања, а које су основ за правилно планирање средстава за професионалну рехабилитацију и подстицање запошљавања особа са инвалидитетом, утврђено да Република Србија нема податак о њиховом укупном броју запослених и броју запослених особа са инвалидитетом код директних и индиректних буџетских корисника којима се плате обезбеђују из буџета Републике, као и да изостанак контроле ствара ризик да одређени број послодаваца остане неконтролисан и не изврши своју обавезу запошљавања особа са инвалидитетом на законом прописан начин.

Поверенику су се обраћали грађани овим поводом, указујући да се средства буџетског фонда за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом на годишњем нивоу не утроше или се враћају у буџет, да се особе са инвалидитетом не запошљавају у одговарајућем проценту у органима јавне власти, да је и поред мера активне политике запошљавања, њихово запошљавање врло отежано.

Имајући у виду поменути извештај Државне ревизорске институције, као и да податке о броју запослених особа са инвалидитетом није могуће прецизно утврдити, поред стања и кретања на тржишту рада, односно унапређења у погледу запошљавања особа са инвалидитетом, постављају се и питања која се односе на начин планирања и

55 Извештај о ревизији сврсисходности пословања, Професионална рехабилитација и подстицање запошљавања особа са инвалидитетом, Државна ревизорска институција, 2021, доступно на: <https://www.dri.rs/izvestaji>

опредељивања средстава за буџетски фонд за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом како би се у потпуности омогућила реализација свих предвиђених мера и у што већој мери омогућило укључивање особа са инвалидитетом на отворено тржиште рада. Такође, нема реалног разлога да и буџетски корисници, без обзира на начин извршавања обавезе запошљавања особа са инвалидитетом, запошљавају већи број ових лица. У том смислу треба имати у виду не само законом утврђену обавезу запошљавања особа са инвалидитетом, него и одредбе других прописа, пре свега Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, којима је прописано да се не сматрају повредом начела једнаких права и обавеза, нити дискриминацијом одлуке или посебне мере донете у циљу побољшања положаја особа са инвалидитетом, те је тако могуће да се приликом расписивања конкурса за пријем у радни однос предвиди афирмативна мера за запошљавање особа са инвалидитетом на начин да ће, у случају једнако ранжираних кандидата/киња, предност бити дата особи са инвалидитетом. Овакве препоруке је Повереник већ давао у својој пракси са циљем запошљавања већег броја особа са инвалидитетом код буџетских корисника.

У притужби против Клиничко болничког центра (у даљем тексту: КБЦ) је између осталог наведено да је подносиатељка притужбе на дијализи од своје 11. године, да је у међувремену завршила средњу медицинску школу и „одрадила приправнички стаж“, да се пријавила на конкурс за попуњавање радног места медицинска сестра – техничар који је расписао КБЦ и да сматра да је испуњавала услове за пријем у радни однос. Такође, навела је да верује „да су је одбили због инвалидности, за коју је КБЦ знао“. Након анализе целокупне документације, а имајући у виду да подносиатељка притужбе није доставила Конкурсној комисији доказе о радном искуству, констатовано је да Конкурсна комисија није узимала у обзир инвалидитет нити било које друго лично својство приликом бодовања и рангирања кандидата, Повереник је донео мишљење да нису повређене одредбе Закона о забрани дискриминације.

Са друге стране, имајући у виду положај особа са инвалидитетом, Повереник је, користећи законска овлашћење и одредбе прописа којима је, између осталог, прописано да се не сматрају повредом начела једнаких права и обавеза, нити дискриминацијом одредбе закона, прописа, као ни одлуке или посебне мере донете у циљу побољшања положаја особа са инвалидитетом, в.д. директору КБЦ упутио препоруку мера да приликом расписивања наредног конкурса предвиди афирмативну меру за запошљавање особа са инвалидитетом на начин да ће, у случају једнако ранжираних кандидата/киња, предност бити дата особи са инвалидитетом.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/813-23-prituzba-zbog-diskriminacije-po-osnovu-invaliditeta/>

Ради подстицања запошљавања особа са инвалидитетом и олакшавања извршења обавезе запошљавања, у складу са одредбама Закона о професионалној рехабилитацији, предвиђене су бројне мере професионалне рехабилитације и подстицања запошљавања особа са инвалидитетом, које, како је већ наведено, реализује Национална служба за запошљавање. Тако, послови подстицања запошљавања особа са инвалидитетом подразумевају: афирмацију једнаких могућности особа са инвалидитетом на тржишту рада; организовање и спровођење мера и активности професионалне рехабилитације; остваривање права на мере активне политике запошљавања, односно мере за подстицање самозапошљавања и запошљавања особа са инвалидитетом; обезбеђивање техничке, стручне и финансијске подршке за прилагођавање послова, радног места или послова и радног места, укључујући и техничка и технолошка помагала у циљу повећања могућности запошљавања или одржања запослења особа са инвалидитетом; праћење ефеката радне и социјалне укључености особа са инвалидитетом; сарадњу са организацијама и удружењима особа са инвалидитетом, послодавцима и другим органима и организацијама у циљу подстицања запошљавања и укључености особа са инвалидитетом; и друге послове који имају за циљ повећање запослености и укључивање особа са инвалидитетом на тржиште рада (члан 11).

У складу са чланом 12. истог закона, под професионалном рехабилитацијом особа са инвалидитетом подразумева се организовање и спровођење програма мера и активности у циљу оспособљавања за одговарајући посао, запошљавања, одржања запослења, напредовања или промене професионалне каријере. Сама реч рехабилитација потиче од латинске речи „ре“ што значи поново, изнова и речи „хабилис“ што значи прикладан, погодан, згодан. Професионална рехабилитација омогућава особама са инвалидитетом успостављање радних способности ради укључивања на тржиште рада усклађено са знањима, способностима и могућностима, са једне стране и са друге стране, са потребама конкретног послодавца, послова или радног места, дакле потребама тржишта рада. Професионална рехабилитација особа са инвалидитетом, у складу са законом, обухвата низ активности међу којима су и радно оспособљавање, доквалификација, преквалификација; програми за унапређење радно-социјалне интеграције; едукација и тренинг семинари за послодавце и друга лица; као и предлози и обуке за примену адекватних техничких и технолошких решења у циљу подизања ефикасности особе са инвалидитетом у учењу и раду, службе подршке и друге активности.

Ближе одређивање услова за спровођење мера активне политике запошљавања и професионалне рехабилитације дато је Правилником о ближим условима, критеријумима и стандардима за спровођење мера и активности професионалне рехабилитације⁵⁶ и Правилником о критеријумима и начину спровођења мера активне политике запошљавања.⁵⁷

Међутим, и без обзира на прецизно и доста широко прописима дефинисано обављање ових послова, према Извештају о раду Националне службе за запошљавање⁵⁸, ова служба је током 2023. године планирала одобравање средстава за меру прилагођавање радног места за свега 25 особа са инвалидитетом и то искључиво оних које се запошљавају под посебним условима. У ову меру је током те године укључено укупно 35 лица, што, како је наведено у самом извештају, представља 140% реализације плана. Овај број подразумева активности на целој територији Републике током целе године. Истовремено, података о самом запошљавању, као и мера на одржању запослења особа са инвалидитетом нема, тако да није могуће вршити поређење, али свакако да број од 35 лица обухваћених овом мером не може да се сматра задовољавајућим и свакако да има простора за унапређења приликом спровођења различитих предвиђених мера и активности.

Наведени резултати практично потврђују констатацију дату у Стратегији запошљавања која се односи на потребу унапређења спровођења мера активне политике запошљавања и праћење њихових исхода и утицаја, као и креирање нових мера, уз унапређење праћења стања и кретања на тржишту рада. Чињеница је да запослени у Националној служби за запошљавање поседују одговарајуће капацитете за реализацију различитих мера активне политике запошљавања и мера професионалне рехабилитације, да искуством и познавањем прилика на тржишту рада могу у многоме да допринесу како креирању тако и спровођењу иновативних активности, као и да послове обављају бесплатно, због чега би ове предности требало на најбољи начин искористити од стране креатора политика.

Поред поменутих прописа, забрана дискриминације, односно остваривање равноправности у области рада и запошљавања је у нашој земљи, уређена и Законом о раду⁵⁹, као основним прописом у области

радних односа. Овим законом је утврђено да је дискриминација забрањена је у односу на: услове за запошљавање и избор кандидата за обављање одређеног посла; услове рада и сва права из радног односа; образовање, оспособљавање и усавршавање; напредовање на послу и отказ уговора о раду. Уређена је такође и посебна заштита особа са инвалидитетом која подразумева обавезу послодавца да запосленом - особи са инвалидитетом и запосленом са здравственим сметњама да обезбеди обављање послова према њиховој радној способности. Уколико послодавац не може запосленом да обезбеди одговарајући посао, тај запослени се сматра вишком запослених на основу чега му престаје радни однос.

На последице овакве одредбе, која је у правни систем уведена Законом о изменама и допунама Закона о раду из 2014. године, указале су организације које се баве заштитом права особа са инвалидитетом⁶⁰, сматрајући да се ситуација која се односи на запошљавање особа са инвалидитетом погоршала, јер уколико послодавац не може да обезбеди адекватан посао у складу са преосталом радном способношћу запосленог, запослени се сматра технолошким вишком. Због тога је Национална организација особа са инвалидитетом Србије поднела Уставном суду Србије иницијативу за покретање поступка за оцену уставности ове одредбе. Уставни суд је одбацио ову иницијативу и у свом решењу, између осталог, констатовао да и у ситуацији када послодавац не може да обезбеди ново радно место особама са инвалидитетом или лицима са здравственим сметњама, заштита наведених особа се огледа у томе, што послодавац у таквој ситуацији не може само да откаже уговор о раду како је то предвиђено чланом 102. став 1. Закона о раду, већ то може учинити само под условима којима се обезбеђује одговарајући бенефит за та лица. Законодавац у овом случају прави јасну разлику између субјективног (неприхватање новог радног места) и објективног (непостојање радног места) разлога за отказ уговора о раду, при чему у овом другом случају особе са инвалидитетом или здравственим сметњама приликом отказа уговора о раду остварују сва права као и запослени који су услед технолошких, економских или организационих промена проглашени „технолошким вишком“.⁶¹

Да послодавци често примењују ове одредбе, односно да радни однос особама са инвалидитетом престаје услед немогућности обезбеђивања новог радног места, говоре и примери из праксе Повереника.

56 „Службени гласник РС“, број 114/2009

57 „Службени гласник РС“, бр. 7/2010, 3/2011 и 6/2011-испр.

58 Доступно на: https://nsz.gov.rs/filemanager/Files/Dokumenta/lzve%C5%A1taj%20i%20program%20rada%20NSZ/lzvestaj_o_radu_I_-_XII_2023_godine.pdf

59 Службени гласник РС“, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 –одлука УС, 113/2017 и 95/2018 – аутентично тумачење

60 Резиме коментара НООИС и ЦСЖ Србије на одговоре на додатна питања УН Комитета у вези са иницијалним извештајем Републике Србије о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, стр.7

61 Доступно на: <https://ustavni.sud.rs/sudska-praksa/baza-sudske-prakse/pregled-dokumenta?Predmet-Id=17693>

Повереник је поступао по притужби против послодавца због дискриминације раднице на основу здравственог стања и инвалидитета. Подносиатеља притужбе била је запослена на неодређено време, али је због погоршања здравственог стања била принуђена да отвори боловање ради даљег лечења и операције кука. Послодавац је позвао током трајања боловања да потпише решење којим је проглашена за технолошки вишак, чиме јој је прекинут радни однос. У изјашњењу послодавца је наведено да је поред подносиатељке притужбе још једна радница проглашена технолошким вишком, која није имала здравствених проблема, као и да здравствено стање није било критеријум на основу ког је одлучено да подносиатељки притужбе буде отказан уговор о раду. У поступку је утврђено да запослена која је такође била проглашена технолошким вишком није обављала исту врсту послова као и подносиатеља притужбе, односно није била распоређена на исто радно место. Повереник је донео мишљење да је послодавац повредио одредбе Закона о забрани дискриминације, и дао препоруку да се подносиатељки притужбе поново понуди посао. По овој препоруци Повереника није поступљено.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/1115-23-utvrdjena-diskriminacija-na-osnovu-zdravstvenog-stanja/>

Такође, Поверенику се обратила жена која је била запослена али је након наступања инвалидности премештена на ниже радно место, односно отпуштена. Овим поводом Повереник је 2017. године покренуо парнични поступак због дискриминације како би скренуо пажњу јавности али и самом правосудју на овакве ситуације и указао на њихову противправност. У изјашњењу на притужбу послодавац је навео да „нема простор да на самом почетку има запослене који имају здравствени проблем“. Виши суд је усвојио тужбени захтев Повереника и утврдио дискриминацију у овом поступку, међутим Апелациони суд у Београду је 2020. године донео пресуду којом је преиначио ову пресуду, и то у периоду док није био окончан поступак за избор повереника, односно у периоду када орган није имао повереника, услед чега није могао да делује. Апелациони суд је својој у пресуди навео да „у конкретном случају нису постојали услови акта дискриминације који обухвата прављење разлике, односно неједнако поступање (искључивање, ограничење, давање првенства) у односу на неко друго лице или групу лица и личног својства, односно није постојао основ дискриминације који представља разлог зашто неједнако поступање постоји, односно зашто се дискриминација врши.“ Повереник је по овој пресуди изјавио ревизију, по којој је почетком 2021. године Врховни касациони суд донео пресуду којом је тужбени захтев Повереника усвојен у потпуности. Својом одлуком, Врховни касациони суд је усвојио ревизију Повереника, преиначио пресуду Апелационог суда у Београду и потврдио пресуду Вишег

суда у Београду из 2020. године, којом је првобитно био усвојен тужбени захтев Повереника. Тужбеним захтевом је, између осталог, тражено да тужени о свом трошку објави пресуду у листу са националним тиражом, што је и учињено у дневном листу Политика.

Имајући у виду да овакве ситуације нису ретке због чега је Повереник и водио наведену стратешку парницу, као и да је немали број особа са инвалидитетом ван тржишта рада, било би потребно преиспитати законску одредбу која омогућава проглашавање вишком запослених у ситуацији када послодавац не изврши разумно прилагођавање радног места и/или послова и сагледати последице које ова одредба има у пракси. Такође, могло би се размислити о могућности да поједини надлежни органи, пре доношења отказа уговора о раду у оваквим случајевима, предузму одговарајуће мере и активности у циљу смањивања броја отпуштања особа са инвалидитетом којима послодавац сматра да није у могућности да обезбеди обављање одговарајућих послова. Наиме, у складу са одредбама Закона о раду, послодавац је у законом одређеним ситуацијама дужан да донесе програм решавања вишка запослених, и да у сарадњи са репрезентативним синдикатом код послодавца и Националном службом за запошљавање, предузме одговарајуће мере за ново запошљавање вишка запослених. Ове мере за запошљавање подразумевају и премештај на друге послове, рад код другог послодавца, преквалификацију или доквалификацију, рад са непуним радним временом и друге мере. Национална служба за запошљавање је дужна да послодавцу достави предлог мера у циљу да се спрече или на најмању меру смањи број отказа уговора о раду, односно обезбеди различите мере за ново запошљавање вишка запослених.

У смислу наведеног, било би потребно сагледати последице примене наведене одредбе Закона о раду, након чега би се могле предложити и извесне измене које би могле да подразумевају обавезу Националне службе за запошљавање да предузима прописима већ предвиђене активности не само у случајевима када се ради о поступку запошљавања, него и приликом одржања запослења особа са инвалидитетом. Тако би ова служба могла да, у сваком случају, па и у случају проглашавања вишком запослених, детаљно и свеобухватно сагледа све могућности које морају претходити престанку радног односа особе са инвалидитетом, и у циљу одржања запослења сваког појединачно, предузме различите мере и активности, саветујући, едукујући и подржавајући послодавца да обезбеди прилагођавање послова и/или радног места.

Комитет за права особа са инвалидитетом је у својим Закључним запажањима навео да је забринут због недовољне правне заштите запослених са инвалидитетом од отпуштања и што се у довољној мери не обезбеђују разумна прилагођавања.

Комитет је такође препоручио да се преиспита пракса примене закона, да би се обезбедило да законски прописи о запошљавању и учествовању у тржишту рада не буду на штету особа са инвалидитетом и да гарантују обезбеђивање разумног прилагођавања на радном месту.

У смислу наведеног, а како би обавеза послодавца била и законски регулисана, било би потребно допунити члан 102. Закона о раду, тако да послодавац има обавезу да уколико не може да обезбеди обављање одговарајућих послова запосленој особи са инвалидитетом или запосленом са здравственим сметњама, мора да се обрати Националној служби за запошљавање, која је дужна да предузме читав низ мера и пружи различите врсте подршке како послодавцу тако и особи са инвалидитетом. Тек након предузетих свих ових активности, и то само у крајњем случају, оваквој особи би могао да престане радни однос, али би такав отказ уговора о раду морао бити озбиљно образложен и од стране службе која је надлежна за запошљавање, одржање запослења и напредовање у каријери особа са инвалидитетом. На овај начин би се сагледала и објективност разлога за отказ уговора о раду, како је то навео Уставни суд у свом решењу о одбацавању иницијативе за оцену уставности одредбе Закона о изменама и допунама Закона о раду поднете од стране Националне организације особа са инвалидитетом, о чему је раније било речи, и то на начин и по поступку предвиђеном за вишак запослених у случају када је послодавац у обавези да дионесе програм решавања вишка запослених.

Такође, пракса Повереника показује да су присутни стереотипи и предрасуде о капацитетима и продуктивности особа са инвалидитетом као радника, што им у знатној мери отежава запошљавање. О предрасудама и стереотипима у вези са капацитетима особа са инвалидитетом говори и пракса Повереника током светске здравствене кризе изазване вирусом Ковид – 19. Наиме, обраћања Поверенику током тог периода односила су се претежно на организацију рада од куће запоселних са инвалидитетом, који су сматрали да су распоређивањем или нераспоређивањем на одређена радна места стављени у неповољнији положај у односу на друге запослене. Тако се примера ради, дешавало да послодавци распореде запослену особу са инвалидитетом на рад од куће а да јој при томе није обезбеђено прилагођавање радног места, а није био редак случај ни да су запослене особе са инвалидитетом распоређиване на рад од куће из разлога повећаног ризика од заражавања, иако су постојали услови за рад у објекту послодавца.

Превазилажење стереотипа и предрасуда је дуготрајан процес, који захтева континуиране едукације и позитивне примере, како би се ефекти могли постићи. С тим у вези, потребно је да пре свега Национална служба

за запошљавање, али и други органи и организације, предузимају бројне активности и законом већ наведене мере професионалне рехабилитације, оснаживања особа са инвалидитетом, али и послодаваца да на тржиште рада укључе што већи број ових лица.

Повереник активно реализује бројне обуке и едукације, посебно када је у питању област рада и запошљавања. Тако се годинама у континуитету организују тренинзи и радионице на којима се послодавцима активно указује на потребу прихватања различитости и толеранције као основних принципа на радном месту, појашњава појам и облици дискриминације, као и механизми заштите, али пружају и конкретни примери из праксе. Повереник је још 2017. године, имајући у виду да су рад и запошљавање области из којих се годинама подноси највећи број притужби, креирао приручник Кодекс равноправности - Смернице за израду кодекса антидискриминационе политике послодавца у Србији⁶² као својеврсни алат и помоћ послодавцима у циљу заштите од дискриминације и унапређења равноправности. Овај приручник је 2018. године због интересовања доживео друго издање. Такође, током 2023. године Повереник је, у сарадњи са Међународном организацијом рада, учествовао у изради Приручника за жалбене механизме⁶³, са циљем пружања конкретне помоћи и смерница послодавцима и радницима, да разумеју, успоставе и користе процедуре за решавање радних спорова на радном месту. Саставни део овог приручника чини и водич за послодавце и запослене – Како до равноправности на радном месту, који ближе објашњава механизме заштите од дискриминације у области рада и запошљавања,

62 Доступно на: <https://ravnopravnost.gov.rs/kodeks-ravnopravnosti/>

63 Приручник о жалбеним механизмима, Међународна организација рада, 2023, доступно на интернет страници: https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2023/10/Prirucnik-o-zalbenim-mehanizmi-ma_MOR_2023.pdf

али и сет препорука послодавцима на који начин могу да унапреде своје пословање применом инклузивних политика у овој области.

Наведене активности су од нарочитог значаја имајући у виду да су, према пракси Повереника, особе са инвалидитетом неретко изложене и вишеструкој дискриминацији. Законом о забрани дискриминације су, као тежак облик дискриминације, предвиђене вишеструка и интерсекцијска дискриминација, јер су негативне последице у односу на жртву веће. У овим случајевима се ради о дискриминацији лица по основу два или више личних својстава и уколико се утицај тих својстава може разграничити ради се о вишеструкој дискриминацији, а уколико се утицај појединих личних својстава приликом дискриминације не може разграничити ради се о интерсекцијској дискриминацији. Повереник током година прима већи број притужби у којима је наведено више личних својстава као основа дискриминације, најчешће пол и брачни и породични статус, старосно доба и инвалидитет, здравствено стање и инвалидитет, национална припадност и сл.

Такође, пракса показује да су жене са инвалидитетом у посебно тешком положају, да и оне које успеју да се запосле споро напредују у каријери, да раде више од других запослених како би задржале радно место, као и да се распоређују на радна места која не укључују директан рад са странкама. Радна активност жена са инвалидитетом изразито је ниска, међу њима је велики броја корисница пензија, а и њихова мотивисаност за већим ангажовањем на тржишту рада је недовољна. Приходе жена са инвалидитетом у највећој мери чине пензије и друга социјална примања, а образовни профил жена са инвалидитетом углавном припада слабије конкурентним занимањима за тржиште рада. Овакав положај жена са инвалидитетом указује на вишеструку дискриминацију, како по основу инвалидитета, тако и по основу пола и/или других карактеристика попут брачног и породичног статуса, старосног доба, здравственог стања и сл.

Повереник је донео мишљење у поступку поводом притужбе због дискриминације на основу инвалидитета и здравственог стања по притужби коју је поднела лекарка специјалиста интерне медицине – субспецијалиста пулмологије. Подносиатељка притужбе је навела да јој је пре извесног времена дијагностикована дискус хернија, те да је та болест ограничава у обављању радних и приватних обавеза, да има решење о процени радне способности у којем је констатовано да не може да обавља одређене послове, да је послодавац „и данас присиљава на послове који могу угрозити њено здравље и безбедност здравља на раду“, као и да јој је послодавац понудио анекс уговора о раду у којем је наведено да „мора да ради хитна стања“ што

подразумева и учесталу реанимацију пацијента, а што би довело до погоршања њеног здравственог стања. У изјашњењу на наводе из притужбе, и допуну изјашњења између осталог, послодавац је навео да је са подносиатељком притужбе закључио анекс уговора о раду, да сви послови наведени у анексу не захтевају веће физичко оптерећење и да се не обављају у принудном положају тела, нити захтевају рад ноћу, рад у сменама и на терену нити продужени рад, да је погрешно тумачење подносиатељке притужбе да може искључиво радити у амбуланти, већ да је рад у амбуланти у Решењу НСЗ само „наведен као пример“ где би подносиатељка притужбе могла обављати своје радне задатке. Уз допуну изјашњења, између осталог, достављен је допис Привредног друштва које је лиценцирано правно лице овлашћено за израду акта о процени ризика за радна места, у којем је, од стране лица за безбедност и здравље на раду наведено да сви послови из анекса уговора о раду не представљају опасност од погоршања здравственог стања, што је додатно потврђено и на захтев Повереника. На основу свих достављених доказа донето је мишљење да нису повређене одредбе Закона о забрани дискриминације.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/1065-23-prituzba-zbog-diskriminacije-po-osnovu-zdravstvenog-stanja-i-invaliditeta/>

У погледу положаја жена са инвалидитетом, повереница је у више наврата указала да су изложене дискриминацији у свим областима јавног и приватног живота, наилазе на препреке у образовању, здравственој и социјалној заштити, сиромашније су и мање запослене у односу на мушкарце са инвалидитетом. С обзиром на то да је кроз притужбе, релевантна истраживања и разговоре са организацијама цивилног друштва уочено да се о овој теми не говори довољно, у сарадњи са Агенцијом УН за родну равноправност и оснаживање жена (UN WOMEN) и Високим комесаријатом УН за људска права у Србији, Повереник је поводом 3. децембра, Међународног дана особа са инвалидитетом, организовао скуп посвећен управо сузбијању дискриминације жена и девојчица са инвалидитетом и унапређењу њиховог положаја, на коме је између осталог наглашено да је уочено да се мушкарци са инвалидитетом знатно чешће обраћају Поверенику, због чега је неопходно охрабрити жене са инвалидитетом да траже заштиту од дискриминације.

Мишљење је донето у поступку поводом притужбе која је поднета против директорке људских ресурса због дискриминације на основу инвалидитета и чланства у синдикалној организацији. Подносилац притужбе је између осталог навео да је особа са инвалидитетом и да је према „решењу ПИО Фонда“ ослобођен рада у другој смени, као ветеринарски техничар, све до марта 2022. године, када га је руководиоца распоредио на рад у другој смени, „по налогу“ директорке људских ресурса, те је на тај начин дискриминисан јер му је угрожено здравствено стање. Такође је истако да га је директорка „лично“ избацила из свих комисија у предузећу у којима је био изабран као члан Независног синдиката компаније, без законског основа. У изјашњењу на притужбу је између осталог наведено да на основу решења ПИО фонда којим је утврђен инвалидитет подносиоцу притужбе, он није ослобођен рада у другој смени, а према уговору о раду и Одлуци послодавца о распореду радног времена, рад је организован у две смене, те да је одлуку донео његов руководиоца на основу потреба организације рада. Поводом навода из притужбе које се односе на то да је „одлуком избацила“ подносиоца притужбе из свих комисија, истакла је да је као директорка људских ресурса у оквиру радних обавеза указала да подносилац притужбе нема формално правни основ да обавља активност члана Комисије за солидарну помоћ. У току поступка је утврђено да чињеница да је подносилац притужбе распоређен да обавља рад у другој смени на основу одлуке руководиоца не представља дискриминацију на основу инвалидитета јер представља рад на пословима који су у складу са утврђеном радном способношћу. Такође, Повереник је ценећи наводе подносиоца притужбе да је „избачен из свих комисија“, утврдио да је још увек активан члан Комисије за солидарну помоћ и члан Одбора за безбедност и здравље на раду, да послодавац и „Независност синдикат“ нису донели одлуке о смени подносиоца притужбе из поменуте комисије. Повереник је донео мишљење да нису повређене одредбе Закона о забрани дискриминације.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/103-22-prituzba-zbog-diskriminacije-u-oblasti-zaposljavanja-ili-na-poslu-na-osnovu-licnog-svojtva-invaliditet-i-sindikalna-pripadnost/>

Од великог утицаја на положај особа са инвалидитетом на тржишту рада је и стицање адекватног образовања, што је посебно обрађено у оквиру овог извештаја. На овом месту ћемо обрадити мере које се могу предузимати након завршетка редовног образовања. Национална служба за запошљавање је, у складу са законом, задужена и за реализацију различитих програма за радно оспособљавање, доквалификацију, преквалификацију и програма за стицање, одржавање и унапређивање радних и радно-социјалних вештина и способности особа са инвалидитетом у складу са потребама тржишта рада и способностима и капацитетима особа са инвалидитетом.

Раније поменути Извештајем о раду Националне службе за запошљавање, мером приправништва обухваћене су 3 особе са инвалидитетом, што представља 10% реализације у односу на планирану квоту; у меру стицање практичних знања је укључено 8 особа са инвалидитетом, што представља 40% реализације плана; у меру обуке за тржиште рада је укључено 265 особа са инвалидитетом, што представља 53% реализације плана за ову категорију; док је мером обуке на захтев послодавца за незапослене обухваћено свега 10 особа са инвалидитетом колико је обухваћено и мером обука на захтев послодавца, што је представља реализацију трећине плана. Већ сагледавање нивоа реализације планираних активности, која је само за меру обуке за тржиште рада премашила 50% плана, може се извести закључак да је обухват овим мерама недовољан и да треба ефикасније и свеобухватније радити на реализацији ових активности. Када се израчуна укупан број особа са инвалидитетом укључен у ове мере које би требало да резултирају њиховим повећаним могућностима за запошљавање, односно самим запошљавањем, добија се укупан број од 296 укључених особа са инвалидитетом на годишњем нивоу, што је свакако недовољно за добијање бољих резултата када је запошљавање ове теже запошљиве категорије незапослених у питању. Посебно је питање како је и да ли је уопште вршено сагледавање реалних потреба послодавца и перспективе потреба на конкретним различитим тржиштима рада, имајући у виду различит економски развој, стање и потребе на локалном нивоу. У вези са наведеним, потребно је много више пажње посветити реализацији ових, законом предвиђених мера, и уз реализацију ових мера истовремено и паралелно са другим, законом предвиђеним активностима, остваривати далеко веће ефекте на запошљавање.

Посебан проблем представља процена радне способности и могућности запослења или одржања запослења, која је такође регулисана одредбама Закона о професионалној рехабилитацији. Комитет за права особа са инвалидитетом је у Закључним запажањима препоручио да се преиспита процена радне способности у циљу елиминације медицинског приступа и промовисања инклузије особа са инвалидитетом у отворено тржиште рада. И примера из праксе Повереника и обраћања грађана указују да се у току ове процене, радна способност у појединим случајевима сагледава у односу на препреке, а не способности и могућности како особе са инвалидитетом, тако и могућности и потребе послодаваца.

Радна способност јесте способност појединца за обављање неког посла, односно прилагођавање различитих способности човека специфичним захтевима радног места, послова и одређеног занимања. Процена радне способности код нас је, до доношења Закона о професионалној рехабилитацији, била регулисана искључиво прописима о пензијском и инвалидском осигурању, на основу којих су се остваривала и различита права у зависности од категорије – обима инвалидности. Поред права на инвалидску пензију (које и данас постоји као једино право из инвалидског осигурања) постојала је могућност остваривања и других права: право на рад са скраћеним радним временом, право на рад на другом одговарајућем радном месту, право за случај опасности од настанка инвалидности. Међутим, реформом прописа из ове области која је започела још 1997. године и настављена кроз више измена прописа из области пензијског и инвалидског осигурања, постепено су укидана наведена права да би изменама прописа из 2005. године било утврђено да ће се посебним прописом уредити услови и начин стицања права по основу делимичне инвалидности, што никада до сада није учињено.

Прописима из области инвалидског осигурања инвалидност се дефинише као потпуни губитак радне способности због промена у здравственом стању проузрокованих повредом на раду, професионалном болешћу, повредом ван рада или болешћу, које се не могу отклонити лечењем или медицинском рехабилитацијом. Радну способност за остваривање овог права процењује орган вештачења Републичког фонда за пензијско и инвалидско осигурање (РФПИО). Као последица укидања различитих права у прописима из области пензијског и инвалидског осигурања, и, са друге стране, постављених захтева који се у најширем смислу односе на хармонизацију прописа са правом ЕУ, донет је Закон о професионалној рехабилитацији, којим је уређен начин и поступак стицања статуса особе са инвалидитетом проценом радне способности и могућности запослења или одржања запослења.

Чл. 8. Закона о професионалној рехабилитацији: „процена радне способности обухвата медицинске, социјалне и друге критеријуме којима се утврђују могућности и способности особе са инвалидитетом неопходни за укључивање на тржиште рада и обављање конкретних послова самостално или уз службу подршке, употребу техничких помагала, односно могућности запошљавања под општим или под посебним условима”.

Дакле, на основу сагледавања свеукупног стања појединца и стања на тржишту рада, врши се процена утицаја свих фактора (медицинских, социјалних и других критеријума) на радну способност и могућност запослења или одржања запослења појединца, на основу чега се налазом, оценом и мишљењем може проценити да: 1) не постоје тешкоће и препреке у раду, да не утичу на радну способност појединца (0. степен); 2) тешкоће и препреке су мале и омогућавају запошљавање под општим условима (1. степен); 3) тешкоће и препреке су умерене, односно знатне у односу на занимање или послове и омогућавају запошљавање под посебним условима (2. степен); 4) тешкоће и препреке су потпуне или вишеструке, односно лице се не може запослити или одржати запослење ни под општим ни под посебним условима (3. степен).

На овај начин се утврђује статус особе са инвалидитетом и истовремено опредељује ниво могућности запошљавања под општим или под посебним условима, односно немогућност запошљавања.

Наиме, уколико се радна способност лица процени тако да би њен радни учинак био мањи од трећине учинка запосленог на уобичајном радном месту (3. степен), то лице практично нема радну способност како је то у правном систему дефинисано прописима из области инвалидског осигурања. Уколико овакво лице не испуњава остале услове за остваривање права на инвалидску пензију (пре свега стаж осигурања), јер никад није било у радном односу, може да оствари права из области социјалне заштите (право на туђу негу и помоћ, смештај у одговарајуће установе, раднотерапијске активности и др.), а у складу са Законом о професионалној рехабилитацији (члан 43.), ово лице може бити радно ангажовано у установама социјалне заштите за смештај корисника, у радним центрима или код послодаваца посредством радног центра, под условима и на начин који треба да буду прописани од стране министра надлежног за послове социјалне заштите. Овај правилник, ни после 15 година од усвајања закона још увек није донет, иако је потреба за регулисањем ове материје неспорна, а Повереник је у више наврата, кроз редовне годишње извештаје давао препоруке које се односе на доношење овог прописа и уређивање радног ангажовања особа са инвалидитетом, просторно техничких услова, стручне

оспособљености запослених и других услова за рад радног центра. Овим лицима би радно терапијска активност у појединим случајевима могла да допринесе побољшању свеукупног стања, што је неопходно индивидуално процењивати. Иначе се под радним ангажовањем особа са инвалидитетом у радним центрима подразумева дуготрајан облик професионалне рехабилитације, у складу са психичким и физичким способностима и жељама особе са инвалидитетом и могућностима самог радног центра.

Са друге стране, запошљавање особа са инвалидитетом под општим условима подразумева запошљавање без прилагођавања послова и/или радног места, односно на отвореном тржишту. Запошљавањем под посебним условима је запошљавање уз прилагођавање послова и/или радног места, као и запошљавање у предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом.

Прилагођавање послова подразумева прилагођавање радног процеса и радних задатака, док прилагођавање радног места подразумева техничко и технолошко опремање радног места, средстава за рад, простор и опрему – у складу са могућностима и потребама особе са инвалидитетом. Прилагођавањем се може обезбедити и стручна помоћ, као подршка особи са инвалидитетом код увођења у посао или на радном месту, кроз саветовање, оспособљавање, услуге асистенције и подршку на радном месту, праћење при раду, развој личних метода рада и оцењивање ефикасности.

Орган који врши процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења је орган вештачења РФПИО, док решење о процењеној радној способности доноси Национална служба за запошљавање, на основу налаза, оцене и мишљења органа вештачења.

Приликом процене радне способности примењује се Правилник о ближем начину, трошковима и критеријумима за процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења особа са инвалидитетом⁶⁴ којим је сам поступак детаљније разрађен. Уз захтев за процену доставља се и одговарајућа документација, која се првенствено односи на медицинске доказе о стању здравља, односно болести или оштећења, доказе о раније утврђеном статусу или остваривању појединих права (нпр. право на туђу негу и помоћ, опасност од настанка инвалидности, телесно оштећење и сл.), доказе о образовању (занимање и стапен стручне спреме, образовање по редовном или по прилагођеним програмима, додатна знања и вештине, радно искуство), за запослена лица опис посла који лице обавља, као и предлог послова које би лице могло да обавља код послодавца и друге доказе од који су или

могу бити од утицаја на оцену радне способности. Поред медицинског стања и послова које лице обавља или би могло да обавља уколико је у радном односу, врши се и социјална процена (брачно и породично стање, врсте потребне помоћи, приходи, услови живота и однос са окружењем, самосталност и функционални статус - могућност самосталног кретања, коришћење средстава за комуникацију, самосталност у вршењу дневних потреба и др), претходна процена потребе за спровођењем професионалне рехабилитације, сагледава се понуда послова на конкретном тржишту рада, а сагледава се и психолошко стање појединца и врши оцена менталних способности, личности и понашања од стране психолога дома здравља.

На овај начин се, самим прописима, омогућава мултидисциплинарни приступ у процени радне способности базиран на примени Међународне класификације функционисања, инвалидности и здравља, што би требало да обезбеди укључивање особа са инвалидитетом у свет рада у већој мери и тиме економску самосталност и укљученост у друге друштвене токове у складу са својим знањима, могућностима и способностима.

Међутим, у пракси се неретко дешавају другачије ситуације и неједнак приступ предвиђеним поступцима, о чему су примери наведени у даљем тексту.

Притужбу је поднела жена са инвалидитетом против комисије за процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења особа са инвалидитетом РФПИО. У притужби је наведено да су јој чланице комисије, током поступка процене радне способности, постављале понижавајућа и увредљива питања (на пример: „Зашто су ми је послали, ово је за Центар за социјални рад?“, „Зашто није урађен IQ?“, „Имаш ли ти живе родитеље? Зашто тражиш посао када можеш да наследиш њихову пензију?“, „Да ли знаш када ти се иде у WC? Кад' ћеш пишкити?“, „Коју си школу завршила, је л' специјалку? [...] А то је оно убрзано...!“), „А шта би ти то као хтела да радиш и где?“), као и да се у току поступка процене радне способности председница комисије обраћала претежно персоналној асистенткињи подносиоце притужбе и поред инсистирања асистенткиње да она не може давати одговоре на питања која се тичу лично подносиоце. У току поступка, Повереник је прибавио изјаву личне асистенткиње подносиоце притужбе која је била присутна током поступка процене радне способности и која је у својој изјави потврдила наводе притужбе. У изјашњењима председнице и чланица комисије оспорено је да је њихово поступање, приликом оцењивања радне способности подносиоце притужбе, било увредљиво и понижавајуће, односно да је вређало њено достојанство. Међутим, ни у једном од изјашњења ови наводи нису поткрепљени

64 „Службени гласник РС, бр. 36/2010 и 97/2013

доказима, нити су оспорени конкретни наводи из притужбе да је у највећем делу процене радне способности подносиоца притужбе игнорисана. Повереник је донео мишљење да су председница и чланице комисије која је вршила процену радне способности подносиоца притужбе, повредиле одредбе Закона о забрани дискриминације и Закона о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом и препоручио им да упуте писано извињење подносиоци притужбе што су у поступку процене радне способности повредили њену личност и достојанство, као и да у оквиру својих редовних послова и активности не крше законске прописе о забрани дискриминације.

Поступајући по препоруци Повереника, чланице комисије су подносиоци притужбе упутиле писано извињење у којем су навеле да се извињавају уколико су речју или гестом повредили њену личност и достојанство.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/prituzba-czu-protiv-komisije-organa-vestecenja-rf-pio-zbog-diskriminacije-na-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-pruzanja-usluga/>

Такође, Повереник је у својој пракси дошао до сазнања да се догађају случајеви у којима је орган вештачења РФПИО у два различита поступка покренута по захтеву истог лица, донео налазе у складу са којима лице истовремено не може да оствари право на инвалидску пензију, нити може да се запосли ни под општим, ни под посебним условима.

Повереник је упутио препоруку РФПИО да предузме све неопходне мере у циљу обезбеђивања координације између органа вештачења у поступцима у којима се на основу налаза, оцене и мишљења одлучује о радној способности појединца, која утиче на могућност запослења или одржања запослења, односно остваривања права на рад, као и у поступцима у којима се одлучује о остваривању права на инвалидску пензију на основу губитка радне способности. РФПИО је обавестио Повереника да је са Националном службом за запошљавање успоставио блиску сарадњу, која подразумева размену информација и додатну контролу решења, те да је договорена и припрема предлога за измену одговарајућих подзаконских аката, а одржано је и саветовање лекара вештака у вези са наведеним проблемом. Посебно је договорено и да се чињеница о претходним вештачењима обавезно назначава већ приликом подношења захтева у овим поступцима.

Након препоруке Повереника и поступања надлежног органа, овакви случајеви више нису пријављивани.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/preporuka-mera-za-ostvarivanje-ravnopravnosti-republickom-fondu-za-penzijско-i-invalidско-osiguranje/>

Овакви примери указују на постојање извесних проблема у примени прописа, али и на потребу за едукацијом чланова комисија, као и на потребу за већом повезаношћу различитих система, пре свега образовања, запошљавања, послодаваца, али и других актера. Потребно је имати у виду и чињеницу да су чланови комисија за процену радне способности, када се ради о медицинском делу ових комисија, исти они који врше и процену потпуног губитка радне способности, и истовремено, у различитим комисијама примењују различите моделе инвалидности (медицински и социјални). Ова ситуација може да проузрокује потешкоће које је у пракси потребно превазићи, пре свега обезбеђивањем довољног броја и адекватним обучавањем лекара који врше процену.

За поступак процене радне способности је такође потребно поменути да су и очекивања лица која врше процену радне способности различита. Тако се дешава да лица која подносе захтев за процену радне способности из овог поступка очекују право на извесна новчана давања или инвалидску пензију, што у складу са законом, није могуће. Како не би било забуна о могућностима остваривања различитих права потребно је едуковати и особе са инвалидитетом на који начин и у којим поступцима се остварују различита права, како би се у што већој мери избегле забуне, а нереална очекивања свела на најмању меру. Лица која у поступку процене радне способности стекну статус особе са инвалидитетом, пре свега треба да се на основу таквог решења могу запослити, да се одреди каква им је помоћ и подршка потребна, да се укључе у мере професионалне рехабилитације или да се одреди које тачно послове могу да обављају и да ли им је потребно вршити прилагођавање послова и/или радног места. Ипак, на основу стеченог статуса, поред права из запошљавања, социјалне и здравствене заштите,

образовања, становања и сл, ова лица могу остварити и друга права, као што је нпр. право на повлашћену цену комуналних услуга и производа, повлашћену телефонију, телевизију, електричну енергију, куповину и регистрацију аутомобила, права у саобраћају – путарина, паркинг, превоз, изградњу објеката и др.

Даље, када је реч о процени радне способности запослених особа са инвалидитетом, у пракси се пре свега постављају питања која се односе на послове које поједини радници могу да обављају, посебно када се ради о лицима којима је решењем наглашено да могу да обављају само одређене послове из описа свог радног места или када им је утврђена могућност запошљавања под посебним условима, када је такође неопходно вршити прилагођавање послова и/или радног места.

Решењем о процени радне способности, у складу са законом, мора се извршити процена послова које лице у складу са својим способностима може да обавља. Један од тих елемената потребних за свеобухватну процену радне способности за запослене свакако јесте опис посла који лице обавља који даје послодавац али и само лице током процене. Даље, то је и предлог послова које би лице могло да обавља код послодавца који такође даје послодавац имајући у виду да он располаже подацима какав је радни учинак лица, са каквим се тешкоћама приликом обављања послова радног места суочава, колико је често на боловању и из којих разлога и др. Послодавац истовремено терба да информише комисију на које послове би могао да распореди радника, који су послови слободни, има ли могућности за организовање радног процеса на другачији начин, могућности за прераспodelу радног времена, обезбеђивање приступачности и друге чињенице које могу имати или имају утицај на распоређивање радника на конкретне послове.

Након сагледавања свих критеријума, а имајући истовремено у виду и све остале информације раније побројане, врши се и процена каква је радна способност лица у односу на конкретне послове, односно које конкретне послове код послодавца би лице могло да обавља, или на који начин би лице могло да обавља послове уз прилагођавање послова и/или радног места. Став комисије о пословима које би конкретно лице могло да обавља треба да буде саставни део образложења решења којим се радна способност лица процењује, и требало би да буде оквир за вршење разумних прилагођавања у складу са потребама.

Међутим, у пракси се дешава да у појединим случајевима у решењима нема описа способности лица (наводи се које послове или задатке лице не може да обавља) или се дају превише уопштене оцене (нпр. способан за обављање послова у оквиру занимања али са ограничењима која се односе на стајање, седење, кретање и др). Ову праксу илустрије

цитат из истраживања Положај особа са инвалидитетом на тржишту рада, у оквиру кога је учесник, представник послодавца из тзв. отворене привреде навео: „У решењима се наводи ста лице не може да ради, а не шта може да ради. Немамо довољно информација да на основу тога било шта урадимо, а не можемо ми да процењујемо шта је коме потребно.“ Овакво стање потврђује потребу вршења различитих обука свих стручњака укључених у поступак процене, како у погледу примене Међународне класификације функционисања, инвалидности и здравља, тако и у погледу примене различитих помагала у циљу подизања радног учинка и постизања ефикасности на радном месту. О наведеном говоре примери из праксе Повереника.

У притужби особе са инвалидитетом против послодавца је наведено да подносилац притужбе ради на радном месту „контролор проласка путника и аутобуса“, да је решењем о процени радне способности утврђено да није способан за обављање тешких и средње тешких физичких послова, као ни послова који захтевају дуго стајање и ходање, рад у принудним положајима тела и рад у лошим микроклиматским и климатским условима, да није способан за рад на отвореном где би био изложен УВ зрачењу, није способан за продужени, ноћни и сменски рад, није способан за послове радног места контролора саобраћаја, као и да је уз наведена ограничења способан за обављање лакших административних послова. Подносилац притужбе је навео да радно место на којем ради угрожава његово здравље и није у складу са медицинским експертизама, ни са решењем НСЗ о којем је обавестио послодавца, али да му послодавац није одговорио нити га је распоредио на одговарајуће радно место.

У току поступка је утврђено да је послодавац доказао да радно место „контролор проласка путника и аутобуса“, на којем ради подносилац притужбе, није радно место на којем је изложен већем физичком оптерећењу, подизању терета, дугом стајању и ходању, ноћном раду, продуженом раду, раду на висини, раду у лошим микроклиматским условима (хладноћа и влага), деловању УВ зрачења, раду у принудном положају тела, као и да је радно време подносиоца притужбе прилагођено његовим потребама, односно да је доказао да је обезбедио обављање послова према радној способности у условима који неће изазвати погоршање здравственог стања. Због тога је Повереник донео мишљење да привредно друштво није дискриминисало подносиоца притужбе на основу здравственог стања и инвалидитета.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/814-19-prituzba-aa-protiv-poslodavca-bb-zbog-diskriminacije-na-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-rada/>

Са друге стране, међутим, како извештавају комисије за процену радне способности, кроз фокус групу одржану у оквиру истраживања које је спровео Повереник – Положај особа са инвалидитетом на тржишту рада, послодавци приликом вршења процене неретко уопште не достављају описе послова које лице обавља нити описе послова које би, према мишљењу послодавца, могло да обавља. Достављање описа послова је предвиђено прописима као неопходна документација, и представља кључан елемент за давање мишљења у односу на капацитете особе чија се радна способност процењује и конкретне послове које би то лице могло да обавља. Ово је, између осталог, један од разлога због којих се процена радне способности не врши са позитивног, него са негативног аспекта. Због тога је потребно да се у сваком случају обезбеде ови документи, што би била одговорност послодаваца, али и Националне службе за запошљавање која треба да води рачуна о запошљавању и одржању запослења сваког лица појединачно, као и самог органа вештачења који би у оваквим случајевима морао да тражи допуну документације⁶⁵.

Повереник је водио поступак поводом притужбе раднице против трговинског ланца и руководитељке у малопродајном објекту тог привредног друштва. Подносиатељка притужбе је навела да је као особа са инвалидитетом приложила решење Националне службе за запошљавање и да се договорила са пословођом на којој позицији ће бити распоређена. Истакла је да је на почетку договор поштован али да је накнадно пребачена на друго одељење где се разболела и отишла на боловање. Након повратка са боловања пребачена је на теже радно место, а затим у други објект као испомоћ, без узимања у обзир чињенице да је особа са инвалидитетом. Повереник је донео мишљење да су повређене одредбе закона и дао препоруку послодавцу да радници упуте извињење и размотри могућност поновног радног ангажовања уз поштовање решења о процени радне способности.

Послодавац је обавестио Повереника да је упутно извињење подносиатељки притужбе као и да ће је позвати приликом наредне потребе за запошљавањем.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/791-21-prituzba-zbog-diskriminacije-na-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-rada-i-zaposljavanja/>

За лица којима се проценом радне способности утврди потреба за прилагођавањем послова и/или радног места, практично је потребно предузети различите

мере и активности разумног прилагођавања, како би могли имати одговарајући радни учинак и постизали предвиђене резултате рада.

Члан 2. Конвенције:

„Разумно прилагођавање” означава неопходно и адекватно модификовање и усклађивање којим се не намеће несразмерно, односно непотребно оптерећење, тамо где је то у конкретном случају потребно, како би се обезбедило да особе са инвалидитетом уживају, односно остварују равноправно са другима сва људска права и основне слободе.

У вези разумног прилагођавања радног места/ послова Комитет за права особа са инвалидитетом је дао препоруке Републици Србији које се односе на укључивање концепта разумног прилагођавања и обезбеђивања да се одговарајућим законима и прописима утврди да је одбијање разумног прилагођавања облик дискриминације по основу инвалидитета.

Ово право је у нашем систему детаљније регулисано одредбама члана 23. Закона о професионалној рехабилитацији. Под запошљавањем особа са инвалидитетом под посебним условима сматра се запошљавање код послодавца уз прилагођавање послова, радног места или послова и радног места. Под прилагођавањем послова подразумева се прилагођавање радног процеса и радних задатака, док се под прилагођавањем радног места подразумева техничко и технолошко опремање радног места, средстава за рад, простора и опреме - у складу са могућностима и потребама особе са инвалидитетом. Прилагођавањем се може обезбедити и стручна помоћ, као подршка особи са инвалидитетом код увођења у посао или на радном месту, кроз саветовање, оспособљавање, услуге асистенције и подршку на радном месту, праћење при раду, развој личних метода рада и оцењивање ефикасности.

И Законом о забрани дискриминације је уређено да су послодавци дужни да предузму одговарајуће мере ако је то потребно у конкретном случају у циљу обезбеђивања приступа, разумно прилагођеног радног места, учешћа, стручног усавршавања и напредовања у послу запослених који се налазе у неравноправном положају у односу на друге запослене, а нарочито особа са инвалидитетом и припадника других друштвених група које су у већем ризику од дискриминације. Без обзира на ову законску обавезу, у пракси је приметно непознавање начина и могућности за њено спровођење. Поред тога што у решењима о процени радне способности није довољно детаљно наведено шта тачно лице и са којим средствима подршке може да ради, ни сами

65 Члан 6. став 1. Правилника о ближег начину, трошковима и критеријумима за процену радне способности и могућности запослења или одржања запослења особа са инвалидитетом

послодавци не предузимају конкретне активности како би пронашли на који начин могу да искористе потенцијале особе са инвалидитетом.

Треба имати у виду да су особе са инвалидитетом веома хетерогена група - разликују се у односу на врсту инвалидитета, старост, етничко порекло, рурални или урбани статус и слично. Те разлике доводе до различитих потреба и препрека за њихово укључивање или одржање на тржишту рада. Послодавци треба да предузимају активности на стварању инклузивног радног окружења и прилагођавања радног места особама са инвалидитетом, јер многе особе са инвалидитетом раде без икакве подршке посебно када су радна места доступна, док ће неким особама можда бити потребне индивидуализоване адаптације или подршка, која може бити у виду тренера на послу или других облика подршке. Са друге стране, неопходно је да се послодавцима у оваквим случајевима пружи помоћ и подршка јер је готово немогуће очекивати да сами знају на који начин треба да поступају. Због тога је и самим Законом о професионалној рехабилитацији наведено да мере ове рехабилитације које спроводи Национална служба за запошљавање, између осталог, обухватају и едукацију и тренинг семинаре за послодавце, стручна лица за радно оспособљавање и професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом и друга лица, предлоге и обуку за примену адекватних техничких и технолошких решења у циљу подизања ефикасности особе са инвалидитетом у учењу и раду, као и службе подршке. Према већ поменутом Извештају о раду Националне службе за запошљавање, наведено је да мера која се односи на прилагођавање радног места подразумева рефундацију примерених трошкова прилагођавања радног места, и да је овом мером током 2023. године обухваћено укупно 35 особа са инвалидитетом. Уз наведено, Национална служба је реализовала и радну асистенцију, односно стручну подршку за 60 новозапослених особа са инвалидитетом. Сагледавајући одредбе закона, Национална служба би требало да реализује и низ других мера, да даје конкретне предлоге послодавцима и да врши обуку о примени адекватних техничких и технолошких решења у овим случајевима. Овакве мере нису наведене у поменутом Извештају о раду, нити се спомињу у делу извештаја који се односи на развој односа са послодавцима, што имплицира да се и не спроводе иако су законом предвиђене, а очигледна је и потреба за њиховим спровођењем у пракси.

Форум младих са инвалидитетом је спровео истраживање утврђивања потреба послодаваца и прилика за запошљавање особа са инвалидитетом у Београду, Новом Саду, Суботици, Зрењанину, Ваљеву и Нишу. Као главни разлози за незапошљавање особа са инвалидитетом наводе неуспешно проналажење одговарајуће особе (77%), недовољно знања о процесу запошљавања особа са инвалидитетом (54%) или да предузеће не поседује особље које би пружило

адекватан вид подршке (29%). Предузећа која још увек одржавају традиционални вид запослења и не организују рад од куће као опцију, чешће наводе да им је препрека за запошљавање особе са инвалидитетом недовољно финансијских средстава за обезбеђивање посебних услова рада и обезбеђивање инфраструктуре. Хибридни рад и рад од куће показују се као трендови у настајању и засад су доступни чешће у великим градовима, као и у предузећима која су велика или средња и имају довољно капацитета и дигиталног знања да усвоје овакав модел. Нека од предузећа наменски отварају позиције које омогућавају рад од куће како би олакшале процес запошљавања. Предузећа су подељена када је у питању упознатост са политикама и процедурама у области запошљавања особа са инвалидитетом, па тако 43% предузећа из овог истраживања је донекле или у потпуности упознато, трећина није сигурна, док свако четврто предузеће сматра да није довољно упознато са политикама и процедурама. Може се приметити да је потребна додатна подршка за боље разумевање инклузивности на радном месту и начина на који је потребно прилагодити радно место и радне задатке особама са инвалидитетом. Такође је потребно додатно оснаживати и особе са инвалидитетом кроз психосоцијалну подршку и јачање осећаја самоефикасности и сигурности у себе, уз подстицање да се развијају у правцу знања и вештина које су посебно потребне на тржишту рада.

Имајући у виду наведено, може се извести закључак да не постоји довољно капацитета и знања о могућностима које послодавцима стоје на располагању када се ради о прилагођавању послова и/или радног места, нити начина на које је могуће извршити прилагођавање са циљем омогућавања обављања послова али и подизања учинка запослених особа са инвалидитетом. Иначе је одговор на ово питање тешко дати имајући у виду да се радна способност посматра појединачно, у односу на конкретно лице и одређене послове, да зависи од низа фактора, да је променљива током времена, као и да постоји читав дијапазон начина прилагођавања како простора тако и опреме коју радници могу да користе имајући у виду савремена помагала, те је, ради постизања добрих резултата, овим темама потребно посветити посебну пажњу и укључити шири круг учесника.

Органи јавне власти надлежни за запошљавање особа са инвалидитетом, у складу са законом, могу да пруже подршку како самим особама са инвалидитетом тако и послодавцима по овом питању. Посматрајући савремене трендове и развијену праксу, посебно користећи могућности које пружа развој технике и технологије, потребно је креирати нове, савремене мере за подстицање запошљавања које би могле да одговоре на потребе особа са инвалидитетом, али и послодаваца. С тим у вези, Национална служба за запошљавање, која реализује мере активне политике запошљавања особа са инвалидитетом, као

и мере професионалне рехабилитације, уз надлежно министарство и уз сарадњу са другим актерима, пре свега самим особама са инвалидитетом и њиховим удружењима, би требала да сагледа ове потребе и креира мере којима би се омогућила набавка конкретних помагала за прилагођавање послова и/или радних места, менторство, саветовање, подршка и сл, а за које постоји законска могућност као и средства која се опредељују у буџету Републике на име професионалне рехабилитације и запошљавања особа са инвалидитетом.

Са истим циљем би било потребно да се, у сарадњи са одговарајућим партнерима, пре свега удружењима особа са инвалидитетом и предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, у континуитету организују различите обуке на ову тему.

Приликом распоређивања запослених, и сам послодавац би могао да консултује различите организације и удружења особа са инвалидитетом или друге органе и организације попут предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, која имају доста искуства на овом пољу. Крајњи циљ овакве сарадње јесте обострани интерес, односно омогућавање послодавцу да изврши своју законску обавезу и да истовремено распореди радника на одговарајуће послове на којима ће лице имати пуни радни учинак, а са друге стране, омогућавање лицу да сагледа и прихвати своје способности на прави начин и настави да обавља послове који су у складу са тим способностима.

Сарадња са различитим организацијама и удружењима особа са инвалидитетом или другим органима и организацијама препоручљива је али и нужна ради проналажења одговарајућих помагала особама са инвалидитетом како у погледу машина и алата, опреме, али и грађевинских стандарда и стручне помоћи ради подизања мотивације, давања подршке, подизања ефикасности и процене потреба како особа са инвалидитетом тако и њихових послодаваца (помињемо само незнатан број - Форум младих, Национална организација особа са инвалидитетом, Центар за самосталан живот, Удружење студената са хендикепом, Живети усправно, удружења и савези појединих категорија особа са инвалидитетом и др., образовне установе - специјалне школе, центри и други субјекти, односно надлежна министарства-рада и социјалне политике, запошљавања, образовања, установе социјалне заштите, канцеларије за помоћ особама са инвалидитетом при општинама, Управа за безбедност и здравље на раду, Национална служба, Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање, здравствене установе, медицина рада...). Такође, потребно је анимирати и што већи број особа са инвалидитетом у циљу подизања њиховог самопоуздања и свести о могућностима и способностима са којима располажу у циљу укључивања на тржиште рада.

Да би се појаснила улога коју предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитеотм могу да имају у овом процесу, потребно је навести и неколико података. Наиме, у складу са чланом 35. Закона о професионалној рехабилитацији, ова предузећа су правно лице које запошљава и врши професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом, и то програме мера и активности које се односе на: радно оспособљавање, доквалификацију, преквалификацију и програме за стицање, одржавање и унапређивање радних и радно-социјалних вештина и способности; појединачне и групне, опште и прилагођене програме за унапређење радно-социјалне интеграције; предлоге и обуку за примену адекватних техничких и технолошких решења у циљу подизања ефикасности особе са инвалидитетом у учењу и раду, као и службе подршке (члана 13. тач. 2), 3) и 7) овог закона). Ове мере и активности се реализују за: 1) особе са инвалидитетом запослене у предузећу за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом; 2) ученике средњих школа који стичу образовање по програмима за ученике са сметњама у развоју; и 3) особе са инвалидитетом које су укључене у мере и активности професионалне рехабилитације (преко Националне службе за запошљавање). Ова предузећа, у складу са законом, имају и стручне службе, односно запослена или ангажована стручна лица за радно оспособљавање и професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом (у зависности од укупног броја особа са инвалидитетом која запошљавају), и то: једно лице за извођење практичне наставе и обуке за послове за које се оспособљавају особе са инвалидитетом, једно лице за послове пружања професионалне асистенције запосленим особама са инвалидитетом и једно лице - саветника за интеграцију на радном месту, као и одговарајући простор и одговарајућу техничку и другу опрему за радно оспособљавање и рад особа са инвалидитетом.

Према подацима из Стратегије унапређења положаја особа са инвалидитетом, 2013. године је постојало 45 ових предузећа која су запошљавала 1670 особа са инвалидитетом, а број ових предузећа се повећао па је у септембру 2019. године, са важећом дозволом за рад Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, било 57 предузећа. Укупан број запослених и број запослених особа са инвалидитетом у периоду 2017 - септембра 2019. године је 1657 од тога 1128 особа са инвалидитетом. Дакле, број предузећа се повећава, док се број запослених особа са инвалидитетом у њима смањује. Како смо већ навели, према доступним подацима са сајта надлежног министарства, тренутно послује 61 ово предузеће, али се не наводи број запослених особа са инвалидитетом у њима.⁶⁶

66 Доступно на: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-zastitu-osoba-sa-invaliditetom/profesionalna-rehabilitacija-i-zaposljavanje-osoba-sa-invaliditetom>

Такође, како је већ наведено, Законом о професионалној рехабилитацији је, као један од начина извршења обавезе запошљавања одговарајућег броја особа са инвалидитетом код носилаца ове обавезе, предвиђено извршење финансијских обавеза из различитих уговора са предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, у вредности од 20 просечних зарада у привреди Републике према последњем објављеном податку у моменту закључења уговора. Овај начин извршења обавезе запошљавања је и предвиђен како би предузећа која запошљавају већи број особа са инвалидитетом била конкурентнија на тржишту рада и како би се омогућило пласирање њихових производа и/или услуга, а тиме и ефикасно запошљавање особа са инвалидитетом. Имајући у виду ове чињенице, као и принципе друштвено одговорног пословања, и самим Законом о јавним набавкама је омогућен поступак резервисаних јавних набавки (члан 37.) са овим и са социјалним предузећима.

И сама предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом су, преко свог удружења креирала колективни жиг – ФЕР ПРОИЗВОД, за робу коју производе и услуге које пружају, како би се и на овај начин указало на потребу остваривања пословно техничке и сваке друге врсте сарадње, подстицајно деловало на подизање квалитета пружених услуга и произведене робе ових предузећа, допринело повећању обима производње, али и пре свега, подржале особе са инвалидитетом које су запослене и активне.

И када је у питању положај особа са инвалидитетом у овим предузећима, у пракси су постојале извесне недоумице.

Поверенику се обратило предузеће за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, са захтевом да се размотри примена члана 21. Закона о порезу на доходак грађана, имајући у виду да наведена законска одредба у практичној примени доводи до неједнаког третмана када је у питању обрачунавање висине зараде особа са

инвалидитетом запослених у овим предузећима, износа минималне зараде, накнаде зараде, права из пензијског и инвалидског осигурања и друга права запослених која произлазе по основу остваривања права на зараду. Наведено је да је ова одредба проузроковала и велики број судских спорова, те да је очигледно да у свеобухватној примени са другим прописима доводи до различитог поступања и бројних недоумица.

Повереник је препоручио Министарству финансија да свеобухватно, у сарадњи са представницима надлежног министарства и представницима ових предузећа сагледа усаглашеност одредаба закона које се непосредно или посредно односе на права особа са инвалидитетом у области рада и запошљавања и последице примене члана 21. Закона о порезу на доходак грађана, те да заједнички предузму одговарајуће мере и активности како би се отклониле све недоумице и омогућила доследност и једнообразност у погледу остваривања права која проистичу из радног односа особа са инвалидитетом. Мере је потребно предузети ради спречавања евентуално неједнаког третирања особа са инвалидитетом које су запослене у различитим предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, као и у односу на особе са инвалидитетом које су запослене у отвореној привреди.

Министарство финансија је обавестило Повереника да су успоставили сарадњу са Министарством за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и да су спремни да размотре законско решење у сарадњи са другим заинтересованим учесницима.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-za-ostvarivanje-ravnopravnosti-ministarstvu-finansija/>

И сам Комитет за права особа са инвалидитетом је у својим Закључним запажањима, између осталог, навео да је забринут због истрајавања на радним центрима за особе са инвалидитетом и због тога што мере за подстицање запошљавања лица са инвалидитетом на отвореном тржишту рада нису делотворне, и са тим у вези препоручио да држава чланица код послодаваца промовише право на запошљавање на једнакој основи и да ојача мере подршке за прелазак свих особа са инвалидитетом које су тренутно у радним центрима на формално запошљавање на отвореном тржишту рада, обезбеђујући при том поштовање свих права у складу са Конвенцијом.

Имајући у виду наведено, било би потребно у већој мери искористити знања и искуства којима ова предузећа располажу и у што већој мери их укључити у креирање и спровођење одговарајућих мера и активности професионалне рехабилитације

како би се постигли што већи ефекти на продуктивно и достојанствено запошљавање особа са инвалидитетом на отвореном тржишту рада.

И резултати дела истраживања Положај особа са инвалидитетом на тржишту рада које је реализовано са предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, између осталог, указују да ова предузећа, која у значајном проценту запошљавају особе са инвалидитетом, обезбеђују неку од врста разумног прилагођавања радног места, а што најчешће укључује прераспodelу задатака међу запосленима, тако да су прилагођени способностима одређене особе (85%), обезбеђивање прилагођених машина и алата (69%) и чешће паузе (69%). Мање заступљена прилагођавања су флексибилно радно време, рад од куће и скраћено радно време.

На ову тему такође постоје и одговарајуће публикације које је могуће искористити, попут публикације Међународне организације рада Promoting diversity and inclusion through workplace adjustments - A PRACTICAL GUIDE⁶⁷. У овом приручнику је, између осталог, наведено да су ефикасне мере оне које омогућавају раднику да обавља основне функције на конкретном послу, да се састоје од оних мера које уклањају или довољно ублажавају баријере на које радник може наићи, омогућавајући му приступ, наставак и напредак у запошљавању. Различите врсте баријера доводе до потреба за различитим врстама прилагођавања. Баријере могу настати из физичког окружења (нпр. неодговарајуће радне станице, опреме или алата), политике радног места (нпр. могућност промене сатнице, рад од куће, скраћено радно време и сл) или ставова (нпр. стереотип да радници са обавезама неге неће извршавати радне задатке или да неће поштовати радно време).

Веома важан допринос овој теми у нашој земљи дат је од стране предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом. Из искустава ових предузећа, чији рад има дугу и важну традицију за наше друштво, припремљен је Водич за разумно прилагођавање радног места⁶⁸ како би се послодавцима указало да прилагођавање радног места и услова рада може бити једноставно и са минималним напорима лако применљиво, указано на примере асистивне технологије која може да знатно допринесе остваривању пуног потенцијала особе са инвалидитетом на радном месту и то са аспекта специфичних тешкоћа са којима се особе са инвалидитетом суочавају, у зависности од врсте инвалидитета. Управо овај водич, уз друге стручне публикације удружења ових предузећа, може пружити потребне информације о томе шта и како је могуће учинити у правцу већег укључивања особа са инвалидитетом на тржиште рада.

67 Доступно на: wcms_536630.pdf (ilo.org)

68 Доступно на: https://www.uips.rs/images/docs/Vodic_za_razumno_prilagodjavanje_radnog_mesta.pdf

Са циљем омогућавања послодавцима који запошљавају особе са инвалидитетом да у што већој мери изграде инклузивно и равноправно радно окружење, у Прилогу овог извештаја се налази додаток – Подршка инклузивној пословној политици, у којем је дат кратак преглед Кодекса равноправности, који је Повереник иновирао и објавио 2024. године, са назначеним појединим примерима добре праксе и посебно сачињеним Упутством за спровођење активности у вези са разумним прилагођавањем радних места/послова за особе са инвалидитетом.

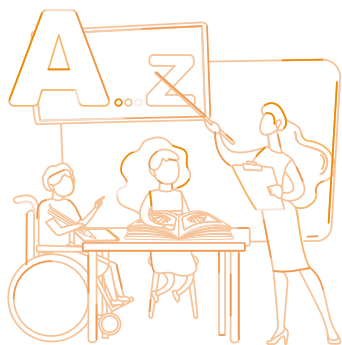
Кодекс равноправности пружа подршку послодавцима у погледу вођења инклузивне и антидискриминационе пословне политике у својој средини и треба послодавцима да олакша процес израде интерних докумената за примену инклузивних политика и начела равноправности у пословању, као ефикасног механизма за препознавање и спречавање потенцијалних случајева дискриминације у радном окружењу.

Свако од нас се нада да ће његово знање и таленат користити нечему већем од самог плаћања рачуна

-Nik Vujičić

ДИСКРИМИНАЦИЈА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАЊА

Образовање је изузетно значајан друштвени процес у коме се преносе акумулирана знања, вештине и вредности. Имајући у виду да су у овај процес најчешће укључена деца и млади, приликом обраде дискриминације у области образовања, прво ћемо се осврнути на поједине уочене проблеме у вези појма детета са инвалидитетом и детета са сметњама у развоју.

ДЕЦА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ И СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ

ЧЛАН 7. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ДЕЦА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ

1. Државе потписнице предузеће све потребне мере како би осигурале да деца са инвалидитетом уживају сва људска права и основне слободе на основу једнакости са другом децом.
2. У свим акцијама које се односе на децу са инвалидитетом првенствена пажња биће посвећена најбољем интересу детета.
3. Државе потписнице осигураће да деца са инвалидитетом имају право да слободно изразе своје ставове о сваком питању које их се тиче на основу једнакости са другом децом, узимајући у обзир њихове године и зрелост, а у остваривању тог права биће им пружена асистенција у складу са њиховим узрастом и инвалидношћу.

Република Србија је усвајањем Конвенције о правима особа са инвалидитетом усвојила и социјални модел инвалидитета који је променио приступ дефинисању инвалидитета. Овај - социјални модел инвалидитета истиче да инвалидитет настаје тек када се особа, услед болести и потешкоћа, суочи са баријерама у социјалном окружењу, без обзира да ли се ради о физичкој неприступачности, предрасудама или неким другим чиниоцима који ометају пуну социјалну укљученост. Конвенција о правима особа са инвалидитетом стога дефинише особе са инвалидитетом као особе које имају дугорочна физичка, ментална, интелектуална или сензорна

оштећења која у садејству са различитим баријерама могу отежати пуно и ефективно учешће ових особа у друштву на основу једнакости са другима.

Ни један позитиван пропис у Републици Србији не садржи дефиницију детета са инвалидитетом. Међутим, Конвенција о правима детета⁶⁹, коју је Република Србија ратификовала 1990. године, представља свеобухватни међународни документ у области људских права који се тиче детета, којим се дефинише целокупан корпус права детета - њиме су утврђена грађанска, политичка, економска, социјална, здравствена и културна права детета. Овом конвенцијом се дете дефинише као људско биће које није навршило осамнаест година живота, ако се, на основу закона који се односи на дете, пунолетство не стиче раније.

У смислу наведених одредаба конвенција, деца са сметњама у развоју и инвалидитеом су особе млађе од 18 година које имају дугорочне физичке, менталне, интелектуалне или сензорне потешкоће које у садејству са различитим баријерама могу отежати пуно и ефективно учешће у друштву на основу једнакости са другима.

Ратификовањем поменутих конвенција, посебно Конвенције о правима особа са инвалидитетом, Република Србија се између осталог обавезала да предузме све потребне мере како би осигурала да деца са инвалидитетом уживају сва људска права и основне слободе на основу једнакости са другом децом. Значај ове одредбе огледа се пре свега у остваривању једнаких права на образовање, здравствену и социјалну заштиту. Пракса Повереника указује на проблеме у погледу остваривања ових права деце са инвалидитетом и деце са сметњама у развоју.

Ради остваривања загарантованих права и обезбеђивања додатне подршке, неопходно је претходно сагледати на који начин се дијагностикује инвалидитет, односно сметње у развоју детета, сагледати њихов број и друге потребне податке од утицаја на креирање одговарајућих политика.

Према резултатима последњег Пописа становништва из 2022. године Србија има 6.647.003 становника⁷⁰, од чега 17.3% чине деца, али број деце са сметњама у развоју и инвалидитетом није познат. Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“ од 2022. године води Регистар деце са сметњама у развоју, у који је, до 31. марта 2024. године, евидентирано 3.418 деце, узраста до 18 година⁷¹. Циљ овог регистра је увид у податке о оболелима и новооболелима по полу, узрасту, процени функционалности и другим

69 „Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“, број 15/90 и „Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 4/96 и 2/97

70 <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-latn/popisni-podaci-eksel-tabele/>

71 <https://www.batut.org.rs/index.php?content=2805>

карактеристикама. Евидентирање података у Регистру деце са сметњама у развоју обавља се у домовима здравља и терцијарним здравственим установама у којима се дијагностификују и лече поремећаји здравља. Подаци из Регистра омогућавају израду превентивних програма и стратегија, планирање здравствене заштите (кадра, опреме и простора), процену оптерећења друштва различитим поремећајима здравља и спровођење епидемиолошких и клиничких истраживања. Основни предуслов за упис детета у Регистар је постојање озбиљних и комплетних тешкоћа у функцији у неком од домена који се процењују или дијагнозе које носе висок ризик тешкоћа у функционисању. Регистар конципиран на овај начин предуслов је за обезбеђивање пуне партиципације деце и младих са поремећајима здравља у друштву. Како наводе из Института за јавно здравље Србије, на основу континуиране сарадње са домовима здравља и терцијарним установама, очекује се повећање броја регистроване деце са сметњама у развоју.

Такође постоји и Регистар ретких болести, који треба да послужи планирању здравствене заштите, приступу превенцији, истраживањима и др. Ретке болести подразумевају хетерогену групу обољења (7.000 различитих болести) која погађају изузетно мали број оболелих. Међутим ни овај регистар није потпун, како се наводи од стране НОРБС⁷², имајући у виду да не постоје тачни статистички подаци о броју оболелих, нити се зна број деце која имају различите озбиљне, тешке, хроничне, најчешће дегенеративно-прогресивне и смртоносне здравствене проблеме.

Ради што ранијег препознавања и дијагностиковања болести, инвалидитета и сметњи у развоју код деце, а затим и пружања потребне подршке, препозната је потреба образовања развојних саветовалишта при здравственим установама. Подзаконским актом о условима за обављање здравствене делатности у здравственим установама⁷³ прописано је да се у општинама са најмање 8.500 деце предшколског узраста може организовати развојно саветовалиште, које треба да има најмање једног доктора медицине специјалисту педијатрије, једну вишу медицинску сестру – техничара, психолога, дефектолога, социјалног радника и педагога са половином радног времена. Циљ формирања развојних саветовалишта је да се омогући правовремена подршка деци са тешкоћама и сметњама у развоју и њиховим породицама кроз рад интерскеторског тима за породично оријентисане ране интервенције.

72 Национална организација за ретке болести, <https://norbs.rs/registar-oboelih-od-retkih-bolesti/>

73 Правилник о ближим условима за обављање здравствене делатности у здравственим установама и другим облицима здравствене службе („Сл. гласник РС”, бр. 43/2006, 112/2009, 50/2010, 79/2011, 10/2012 - др. правилник, 119/2012 - др. правилник, 22/2013, 16/2018, 18/2022 и 20/2023)

Према подацима из 2016. године⁷⁴ развојна саветовалишта постоје као организационе јединице домова здравља у 23 општине. Њихова значајна улога огледа се у могућностима за тимски и мултидисциплинарни приступ, уз обједињавање мера усмерених према појединачном детету и породици. Развојна саветовалишта успостављају сарадњу са другим релевантним системима на својој територији, уз вођење одговарајуће евиденције о деци којима је потребна одговарајућа подршка. У јединици локалне самоуправе које не испуњавају услов од 8.500 деце за формирање развојног саветовалишта, може се оформити развојно саветовалиште, ако за то постоје услови, функционални тим или одговарајућу делатност обављају мобилни тимови.

Према подацима УНИЦЕФ-а у Србији је сваке године потребна подршка за 60.000 деце предшколског узраста и њихове породице у превазилажењу развојних ризика, сметњи и тешкоћа у развоју⁷⁵. Кашњење у развоју се код деце не препознаје довољно рано, па породице често изгубе много времена трагајући за одговарајућом подршком. Кључно је да деца са развојним ризицима добију подршку на време, јер благовременим укључивањем у програм раних интервенција око 70% деце може да надокнади развојна кашњења и сустигне своју генерацију пре поласка у школу. Током 2023. године подршку за рано препознавање кашњења у развоју и ране интервенције добило је 3.360 деце⁷⁶, а УНИЦЕФ, у сарадњи са релевантним министарствима надлежним за здравље, образовање и социјалну заштиту, ради на проширењу мреже развојних саветовалишта.

Такође, покренут је пројекат изградње Центра за рани развој деце и инклузију⁷⁷, места на којме би свако дете добило помоћ и шансу да развије свој пуни потенцијал. Планирано је да се грађевински радови заврше и да овај центар почне са радом у Београду крајем 2024. године. Програми раног развоја су познати као веома делотворни зато што су усмерени на подршку деци у раним годинама живота, периоду када се људски мозак развија брже него икада касније у животу. То је период када дете највише реагује на све интервенције и када те интервенције имају веома висок утицај, што представља прилику за деловање путем квалитетних програма раног развоја, који могу веома значајно да унапреде развојне исходе деце, нарочито из осетљивих друштвених група. Успешност програма раног развоја деце и њихова делотворност, подразумева координисане

74 Национални програм за унапређење развоја у раном детињству (Уредба о Националном програму за унапређење развоја у раном детињству „Сл. гласник РС”, бр. 22/2016)

75 <https://www.unicef.org/serbia/medija-centar/vesti/tata-mama-mi-smo-sa-vama-0>

76 <https://www.unicef.org/serbia/medija-centar/vesti/tata-mama-mi-smo-sa-vama-0>

77 <https://ukrassveta.org/>

вишесекторске интервенције, засноване на концепту подстицајне неге која укључује бригу о здрављу и исхрани, одговор на потребе деце, безбедност и сигурност, као и учење у раном детињству. Препознајући значај оваквих центара, Повереник је више година указивао не само на потребу установљивања центра, него и на неопходност вођења рачуна о доступности различитих програма које центри реализују на читавој територији Републике.

Поред сагледавања броја и потреба деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, посебно и даље отворено питање је и вештачење инвалидитета код деце. На основу вештачења инвалидитета се у систему остварују различита права из области социјалне заштите, односно сагледава потребна подршка. Проблем који је препознат у пракси од једног броја стручњака је изостанак посебних правила и критеријума која се примењују на вештачење инвалидитета деце. Правилници који су данас у примени су исти они који се користе за вештачење одраслих и то је велики изазов у раду када се има у виду да код деце није завршен психо-физички развој, као и да ниједно дете није способно за самосталан живот, без подршке. На представљању резултата Ситуационе анализе о положају особа са инвалидитетом у Србији изнета су искуства бројних организација цивилног друштва, и међу четири кључне области у којима је потребно радити у наредне две године да би дошло до помака у остваривању људских права особа са инвалидитетом у Србији, препозната је и процена инвалидитета као основ за приступ услугама и правима. Правилником о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом⁷⁸ прописано је да се процена потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету заснива се на целовитом и индивидуализованом приступу детету, ученику и одраслом, са циљем да се пружањем додатне подршке омогући укључивање у образовање, односно, пуна и ефективна друштвена укљученост кроз остваривање права и коришћење услуга и ресурса. Према Стручно-методолошком упутству за вођење поменутог Регистра деце са сметњама у развоју, идентификација сметњи у развоју ради се путем процене функционалних тешкоћа које дете има у вршењу основних функција, као и процене интензитета тешкоћа. Методолошке основе дефинисане су у складу са препорукама Конвенције о правима детета и Конвенције о правима особа са инвалидитетом, као и са добром међународном праксом везаном за праћење сметњи у развоју која такође проистиче из ових кровних докумената. Ипак, када је у питању вештачење инвалидитета детета ради остваривања права из области социјалне заштите, оно се базира на медицинском приступу и користе се правилници из области медицине рада, који се користе за одрасле.

У оквиру истраживања које је Повереник реализовао за потребе израде овог извештаја, представници органа вештачења РФПИО су у оквиру фокус групе, између осталог, изнели да је вештачење инвалидитета код деце специфично и другачије у односу на вештачење инвалидитета код одраслих, а као један од највећих изазова са којима се сусрећу навели су недостатак стручног кадра (што је и иначе проблем органа вештачења), пре свега психијатара за вештачење инвалидитета код деце. Указали су да не постоји прописана доња старосна граница када се може вршити вештачење инвалидитета детета, што је индивидуално у сваком конкретном случају, као и да се неретко сусрећу са нереалним очекивањима родитеља.

О наведеним и другим проблемима, уз уважавање чињенице да је у погледу унапређења положаја деце у Републици Србији доста постигнуто, али и да је дискриминација деце и даље присутна у данашњем друштву, Повереник је 2021. године сачинио и Народној скупштини предао Посебан извештај о дискриминацији деце⁷⁹ у коме је указано на проблеме које је потребно расветлити како би се пронашли ефикасни начини за даље побољшање стања, навели специфични проблеми који се издвајају у појединим областима, указано на и даље непотпун обухват предшколским васпитањем, стопу прераног напуштања образовног процеса, проблеме у погледу инклузивног образовања, недостатак механизма за пружање додатне подршке у образовном процесу у односу на потребе нарочито у руралним и мање развијеним подручјима, приступ здравственој заштити посебно за децу која живе у неформалним или удаљеним насељима, и даље велики број деце у установама социјалне заштите, недостатак континуираних услуга у заједници као подршка породицама и деци и сл.

Имајући у виду да је положај деце свеобухватно и детаљно сагледан у Посебном извештају Повереника, у даљем тексту скреће се пажња на посебан проблем који представља институт лишења пословне способности на основу кога се пунолетним особама

78 "Службени гласник РС", број 80/2018

79 Доступно на: <https://ravnopravnost.gov.rs/posebni-izvestaji/>

одузима могућност предузимања правних радњи у ком случају се практично сматрају малолетним лицима, односно остварују права као малолетници.

ЧЛАН 12. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - РАВНОПРАВНОСТ ПРЕД ЗАКОНОМ

1. Државе стране уговорнице поново потврђују да особе са инвалидитетом имају право да свуда буду признате пред законом, као и друга лица.

2. Државе стране уговорнице признају да особе са инвалидитетом остварују свој правни капацитет равноправно са другима у свим аспектима живота.

3. Државе стране уговорнице ће предузети одговарајуће мере како би особама са инвалидитетом омогућиле доступност помоћи која им може бити потребна у остваривању њиховог правног капацитета.

4. Државе стране уговорнице ће обезбедити да се свим мерама које се односе на остваривање правног капацитета пруже одговарајуће и ефикасне гаранције ради спречавања злоупотребе сходно међународном праву које се односи на људска права. Такве гаранције обезбедиће да се мерама које се односе на остваривање правног капацитета поштују права, воља и приоритети односне особе, као и да не дође до сукоба интереса и непримереног утицаја, да буду пропорционалне и прилагођене околностима односне особе, у најкраћем могућем трајању и да подлежу редовном преиспитивању надлежног независног и непристрасног органа или судског тела. Гаранције ће бити пропорционалне степену у којем такве мере утичу на права и интересе особе на коју се односе.

5. У зависности од одредаба овог члана државе стране уговорнице ће предузети све одговарајуће и ефикасне мере како би се особама са инвалидитетом обезбедила једнака права да буду власници имовине или да је наслеђују, да контролишу своје финансије и да имају равноправан приступ банкарским кредитима, хипотекарним зајмовима и другим облицима финансијског кредитирања, као и да особе са инвалидитетом не буду лишене своје имовине нечијом самовољом.

Пословна способност је у нашем систему регулисана Породичним законом⁸⁰ и то кроз институт лишења пословне способности (члан 146.) и продужење родитељског права (члан 85.). Пословна способност представља својство особе да изражавањем своје воље, стиче права и обавезе. По правилу особа

постаје потпуно пословно способна када напуни осамнаест година, када може да склапа различите уговоре, запосли се, даје пристанак на лечење, доноси одлуке о томе где ће и како живети, може да располаже имовином, подноси тужбе и жалбе, склапа брак, доноси друге одлуке, остварује изборно право и сл, односно предузима све правне радње које одрасла особа може предузети у свом свакодневном животу. Пословну способност суд може одузети у потпуности или делимично. Особа у потпуности лишена пословне способности не може сама да предузима никакве правне радње, већ све одлуке у њено име доноси њен старатељ. Када је особа делимично лишена пословне способности тада за ту особу одлуке доноси старатељ само у појединим случајевима, који су судском одлуком тачно наведени. Потпуно исте последице као и лишавање пословне способности има и продужавање родитељског права над особама са интелектуалним тешкоћама. Према закону, таква особа се сматра малолетном, дакле – особом без пословне способности.

Имајући у виду да режим губитка пословне способности у нашој земљи није у складу са одговарајућим одредбама Конвенције, Комитет за права особа са инвалидитетом је препоручио усклађивање прописа и замену режима „одлучивања за друго лице” режимом „одлучивања уз помоћ другог лица”, који поштује личну аутономију, вољу и опредељење, и да успостави транспарентан заштитни механизам.

И Повереник је у континуитету, кроз препоруке у својим редовним годишњим извештајима, годинама указивао на неопходност унапређења правног оквира којим је уређено питање лишења пословне способности и старатељства над пунолетним особама уз омогућавање самосталног одлучивања и промоцију способности особа са инвалидитетом, посебно имајући у виду да је кроз ове институте значајан део грађанских права потенцијално и фактички недоступан појединим особама са инвалидитетом.

Иако се већ дужи низ година овакве измене планирају, ове одредбе су и после готово две деценије остале непромењене. Потребно је навести и да је ради допуне раније датог извештаја, Република Србија Комитету за права особа са инвалидитетом маја 2017. године доставила Извештај надлежних власти Републике Србије у вези са применом препорука број 34. и број 54. Комитета за права особа са инвалидитетом у вези са иницијалним извештајем Републике Србије о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом⁸¹.

81 Извештај надлежних власти РС у вези са применом препорука број 34. и број 54. Комитета за права особа са инвалидитетом у вези са Иницијалним извештајем РС о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, у вези са препоруком 54, Влада Републике Србије, 8. мај 2017. године – Доступно на интернет адреси: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19868>

80 „Службени гласник РС”, бр. 18/05, 72/11-др.закон и 6/15

Оно што је нарочито важно истаћи, а што је овим извештајем наглашено у вези са препоруком 34. јесте да се планирају измене и допуне Породичног закона и укидање института потпуног лишења пословне способности, као и дефинисање обавезе обезбеђивања релевантног учешћа, односно партиципације лица под старатељством у свим поступцима који се тичу његових права и интереса као и задовољавања потреба, што свакако доприноси бољем остваривању људских права и спречавању дискриминације ове категорије особа са инвалидитетом у пуној мери. У овом извештају је наведено и да је изменама и допунама Закона о ванпарничном поступку⁸², који се односи на судски поступак за лишење пословне способности, уведено обавезно учешће лица према коме је поступак покренут, његово саслушање и могућност изјављивања правних лекова. Такође, решењем о лишавању пословне способности суд одређује рок у коме је дужан да преиспита постојање разлога за даље трајање изречене мере, а који не може бити дужи од три године.

Једини инвалидитет у животу је негативан став

-Scott Hamilton

ОБЛАСТ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

ЧЛАН 24. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ – ОБРАЗОВАЊЕ

1. Државе стране уговорнице признају право особа са инвалидитетом на образовање. У циљу остваривања овог права без дискриминације и на основу једнаких могућности, државе стране уговорнице ће обезбедити инклузивни систем образовања на свим нивоима и доживотно учење у циљу:

(а) пуног развоја људског потенцијала и осећања достојанства и властите вредности, као и јачања поштовања људских права, основних слобода и различитости међу људима;

(б) развоја личности, талената и креативности особа са инвалидитетом, као и њихових умних и физичких способности до пуног степена њихових потенцијала;

(ц) омогућавања особама са инвалидитетом да ефикасно учествују у слободном друштву.

2. У остваривању овог права, државе стране уговорнице ће обезбедити да:

(а) особе са инвалидитетом не буду искључене из система општег образовања на основу инвалидитета, као и да деца са инвалидитетом не буду искључена из слободног и обавезног основног или средњег образовања, на основу инвалидитета;

(б) особе са инвалидитетом имају приступ инклузивном, квалитетном и слободном основном и средњем образовању, равноправно са другима у заједници у којој живе;

(ц) се пружи разуман смештај у складу с потребама појединца на којег се то односи;

(д) особе са инвалидитетом добију потребну подршку у оквиру система општег образовања ради њиховог ефикаснијег образовања;

(е) ефективне мере индивидуализоване подршке буду обезбеђене у срединама које максимално погодују академском и друштвеном развоју, у складу са циљем пуног укључивања.

3. Државе стране уговорнице ће омогућити особама са инвалидитетом да уче вештине живота и друштвеног развоја ради њиховог пуног учешћа у образовању и равноправног припадања заједници. У том циљу, државе стране уговорнице ће предузети одговарајуће мере, укључујући да:

(а) омогуће лакше учење Брајовог писма, алтернативног писма, увеличавајућих и алтернативних начина, средстава и формата комуникације као и вештина оријентације и кретања, уз подршку и усмеравање од стране лица са сличним проблемима;

(б) олакшају учење језика знакова и унапреде лингвистички идентитет заједнице глувих;

(ц) обезбеде да се школовање особа, посебно деце, која су слепа, gluva или и слепа и gluva организује на најприкладнијим језицима, начинима и средствима комуникације за појединца, као и у срединама које максимално погодују академском и друштвеном развоју.

4. Да би помогле да се обезбеди остваривање овог права, државе стране уговорнице ће предузети одговарајуће мере у циљу запошљавања наставника, укључујући наставника са инвалидитетом, који су квалификовани за језик знакова и/или Брајово писмо, као и обуке професионалаца и особља који раде на свим нивоима образовања. Таква обука ће обухватити свест о инвалидитету и коришћење одговарајућих увеличавајућих и алтернативних средстава, начина и формата комуникације, образовних техника и материјала као подршке особама са инвалидитетом.

82 „Службени гласник РС”, број 28/82 и 48/88 и „Службени гласник РС”, број 46/95 -др.закон, 18/05-др.закон, 85/12, 45/13-др.закон, 55/14, 6/15 и 106/15-др.закон

5. Државе стране уговорнице ће обезбедити да особе са инвалидитетом имају приступ општем терцијерном образовању, стручној обуци, школовању одраслих и доживотном учењу без дискриминације и равноправно са другима. У том циљу, државе стране уговорнице ће водити рачуна да се особама са инвалидитетом обезбеди разуман смештај.

Комитет за права особа са инвалидитетом Уједињених нација је у својим Закључним запажањима на Иницијални извештај Републике Србије о примени Конвенције о правима особа са инвалидитетом препоручио да се предузму хитни кораци у циљу обезбеђивања да све особе са инвалидитетом имају приступ квалитетном инклузивном основном, средњем и терцијерном образовању и да се разумна прилагођавања, у складу са утврђеним плановима индивидуалног образовања, обезбеде у редовном образовању. Препоручено је да наставници и други стручњаци у образовању похађају обуку о инклузивном образовању и да сви капацитети за средње и терцијерно образовање буду приступачни. Комитет наглашава да одбијање да се изврше разумна прилагођавања представља дискриминацију.

Адекватно образовање основни је предуслов за социјалну инклузију и излазак из сиромаштва или ризика од сиромаштва, што је од нарочитог значаја када су у питању деца из одређених друштвених група, међу којима су деца са инвалидитетом и деца са сметњама у развоју.

Основи система образовања и васпитања (које обухвата предшколско, основно и средње образовање и васпитање, као и образовање одраслих), у нашој земљи су регулисани сетом прописа из ове области, пре свега Законом о основама система образовања и васпитања⁸³. Усвајање овог закона представља прекретницу у увођењу инклузивног образовања и васпитања, са нагласком на једнако право на образовање, без дискриминације и сегрегације, за сву децу, ученике и одрасле. Лице са сметњама у развоју и инвалидитетом има право на образовање и васпитање које уважава његове образовне и васпитне потребе, уз појединачну односно групну додатну подршку у настави и учењу или у посебној васпитној групи или школи, а лице са изузетним способностима има право на образовање и васпитање које уважава његове посебне образовне и васпитне потребе, у образовно-васпитном систему, у посебним одељењима или посебној школи. Међутим, иако је ратификовањем Конвенције и изменама низа прописа у области образовања 2009. године, инклузивно образовање уведено у школској 2010/2011. години, и данас нису ретки случајеви да је деци са

инвалидитетом и сметњама у развоју отежано или ускраћено образовање у редовним образовним установама, што потврђује и пракса Повереника.

У циљу обезбеђивања инклузивног образовања, прописима је предвиђено да детету, ученику и одраслом коме је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу, ризика од раног напуштања школовања и других разлога потребна додатна подршка у образовању и васпитању, установа обезбеђује отклањање физичких и комуникацијских препрека, прилагођавање начина остваривања школског програма и израду, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана (члан 76. Закона о основама система образовања и васпитања). Додатна подршка дакле обухвата права, услуге и ресурсе који обезбеђују превазилажење физичких, комуникацијских и социјалних препрека унутар образовних установа и заједнице, у оквиру система образовања и васпитања, здравствене и социјалне заштите⁸⁴.

И одредбама других прописа из области образовања прописано је право на образовање деце, ученика и одраслих са инвалидитетом, као и антидискриминационе одредбе које се односе и на заштиту права деце и ученика са инвалидитетом на равноправно остваривање права на образовање.⁸⁵ Такође, сетом подзаконских аката, прописани су ближи услови за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке, критеријуми и стандарди за пружање додатне подршке у образовању, упутства за остваривање права на индивидуално образовни план, његову примену и вредновање, начин прилагођавања уџбеника, као и за педагошке асистенте.

У складу са Законом о основама система образовања и васпитања, процену потреба детета, ученика и одраслог за додатном образовном, здравственом и социјалном подршком врши интерресорна комисија (ИРК), коју

84 Члан 2. Правилника о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету, ученику и одраслом, „Службени гласник РС”, број 80/2018

85 Закон о предшколском васпитању и образовању („Сл. гласник РС”, бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - др. закон, 95/2018 - др. закон, 10/2019, 86/2019 - др. закон, 157/2020 - др. закон, 123/2021 - др. закон и 129/2021), Закон о основном образовању и васпитању („Сл. гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - др. закон, 129/2021 и 92/2023), Закон о средњем образовању и васпитању („Сл. гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - др. закон, 6/2020, 52/2021, 129/2021, 129/2021 - др. закон и 92/2023), Закон о уџбеницима („Сл. гласник РС”, бр. 27/2018 и 92/2023), Закон о ученичком и студентском стандарду („Сл. гласник РС”, бр. 18/2010, 55/2013, 27/2018 - др. закон и 10/2019), Закон о дуалном образовању („Сл. гласник РС”, бр. 101/2017, 6/2020 и 76/2023)

83 „Службени гласник РС”, бр. 88/2017, 27/2018 - др. закон, 10/2019, 27/2018 - др. закон, 6/2020, 129/2021 и 92/2023

образује јединица локалне самоуправе. Додатна подршка се односи на права и услуге које детету обезбеђују превазилажење физичких и социјалних препрека у циљу несметаног обављања свакодневних животних активности од значаја за укључивање у образовни процес, живот у заједници и напредовање. Положај интерресорне комисије је такав да њени закључци нису обавезујући за пружаоца услуге, односно да коначна реализација мишљења комисије зависи од више фактора међу којима су доступност и квалитет услуге и капацитети јединице локалне самоуправе. Такође, обученост и ставови запослених у образовању и других пружаоца услуге подршке, кључни су чиниоци за ефикасну и квалитетну подршку детету и ученику са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Као подршка инклузивном образовању предвиђене су различите мере, и то:

1) мере подршке образовању деце и ученика из осетљивих група (обавезно похађање припремног предшколског програма, приоритет за упис у предшколску установу, прилагођавање завршног испита, прилагођавање пријемног испита, афирмативне мере за упис у средњу школу и на факултете, подршка транзицији деце и ученика између нивоа образовања и приступачност објеката),

2) мере подршке редовном похађању образовања (накнада трошкова боравка у предшколској установи, бесплатан превоз, бесплатна исхрана и смештај, бесплатни и прилагођени уџбеници, ученички кредити и стипендије, педагошки асистенти),

3) мере подршке учешћу у образовању (индивидуализација и ИОП, настава на даљину, настава од куће, настава за ученике на дужем кућном и болничком лечењу, допунска настава, партиципација родитеља, употреба асистивне технологије, сарадња између школа за ученике са сметњама у развоју и установа редовног образовања и васпитања).

Једна од основних мера подршке учешћу у образовању је прилагођавање начина остваривања школског програма и израда, доношење и остваривање индивидуалног образовног плана (ИОП) као посебног акта који има за циљ оптимални развој детета и ученика и остваривање исхода образовања и васпитања, у складу са прописаним циљевима и принципима, односно задовољавања образовно-васпитних потреба детета и ученика. ИОП-1 подразумева прилагођавање начина рада и услова у којима се изводи образовно-васпитни рад, док је ИОП-2 прилагођавање циљева садржаја и начина остваривања програма наставе и учења и исхода образовно-васпитног рада. Закон познаје и ИОП-3 који је проширивање и продубљивање садржаја образовно-васпитног рада за ученика са изузетним способностима. ИОП доноси педагошки колегијум установе на предлог тима за инклузивно образовање, односно тима за пружање додатне подршке детету

и ученику који чине васпитач, односно одељењски старешина, стручни сарадник, сарадник, родитељ, односно други законски заступник, а у складу са потребама детета и ученика и педагошки асистент, односно лични пратилац детета.

Како би се стање могло сагледати, поред правног оквира потребно је располагати и одговарајућим подацима. Републички завод за статистику⁸⁶ је објавио да је на крају школске 2022/23. године у Републици Србији наставу похађало укупно 503.918 редовних ученика у 1.131 редовној основној школи. Први циклус основног образовања (4. разред) завршило је 62.683 ученика, док је комплетну основну школу (8. разред) завршило 62.685 ученика. Наставу према индивидуалном образовном плану (ИОП) похађало је укупно 20.243 ученика, 9.811 по ИОП-1 и 10.432 по ИОП-2.

Број и удео ученика у основним школама који се школује по ИОП-1 и ИОП-2 показује тренд раста (2018. године удео ученика који се школовао по ИОП-1 био је 1,54% а 2021. године 1,74%, док је 2019. године удео ученика који се школују на основу ИОП-2 био 0,95% а 2021. године 1,06%).⁸⁷ Са друге стране, у периоду од 2018. до 2021. године у редовним средњим школама смањује се број ученика са којим се ради на основу ИОП-1, а повећава број ученика са којима се ради на основу ИОП-2⁸⁸.

У Ситуационој анализи: Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у Републици Србији⁸⁹ је наведено да су родитељи деце са сметњама у развоју и инвалидитетом који су учествовали у истраживању генерално задовољни самим процесом прилагођавања наставе ученицима са сметњама у развоју у редовним основним школама и процесом израде ИОП (89% родитеља деце за који је израђен ИОП задовољно је напретком детета). Исти став имају и наставници који наводе да је 77% деце са ИОП-ом напредовало у основној школи. Међутим, тек 12% наставника у редовним средњим школама дели такав став и 23% у средњим школама за образовање ученика са сметњама у развоју.

86 Више на: <https://www.stat.gov.rs/sr-cyrl/vesti/statisticki-calrelease/?p=15433>

87 Национални извештај о инклузивном образовању у Републици Србији, за период од 2019. до 2021. године, доступно на: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

88 <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

89 Ситуациона анализа: Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у Републици Србији, НООИС, Београд, 2017, доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/2631/file/SitAn%20polo%C5%BEaj%20dece%20sa%20smetnjama%20u%20razvoju%20i%20invaliditetom%20u%20Srbiji.pdf>

У пракси Повереника је било примера различитих проблема у вези са сачињавањем и радом по ИОП, који указују да је и даље потребно у континуитету радити на доследној имплементацији инклузивног образовања и редовно реализовати одговарајуће обуке, пре свега са наставним особљем, али и са другим актерима у заједници, као и са родитељима.

У притужби Поверенику је, између осталог, наведено да школа није израдила ИОП за ученицу која има развојне потешкоће, која је спорија у развоју у односу на вршњаке, која отежано усваја школско градиво и којој је потребна додатна подршка у настави. У току поступка утврђено је да је у инспекцијском надзору школе утврђено да су мере које је школа предузимала за ову ученицу периодичне и недовољне и да је потребна конкретизација активности плана образовно-васпитног рада, док је након извршеног контролног инспекцијског надзора утврђено да је школа предузела мере које су биле наложене. Наиме, школа је израдила нови педагошки профил у чијој изради су учествовали родитељи ученице и представници инклузивне мреже и план мера индивидуализације из предмета математика, српски језик, природа и друштво, грађанско васпитање, енглески језик и за област сарадње са родитељима. На основу целокупног утврђеног чињеничног стања, налаза инспекцијског надзора просветне инспекције и извештаја Школске управе, Повереник је утврдио да је школа у периоду који је био предмет инспекцијског надзора, ставила ученицу у неповољнији положај на основу њених потешкоћа у развоју тако што је предузимала мере подршке које су биле периодичне и недовољне, док активности плана образовно-васпитног рада нису биле конкретизоване. С тим у вези, донето је мишљење да је пропуштањем да пружи потребну додатну подршку ученици школа повредила одредбе члана 6. а у вези члана 19. Закона о забрани дискриминације, док у поступању школе након инспекцијског надзора нема повреде закона, због чега је школи дата препорука да убудуће правовремено пружа потребну додатну подршку ученици у складу са прописима којима је регулисано пружање ове врсте подршке у образовању.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/513-21-diskriminacija-deteta-po-osnovu-zdravstvenog-stanja-u-oblasti-obrazovanja/>

У поступку поводом притужбе поднете у име малолетног детета, против Министарства просвете, науке и технолошког развоја, је наведено да дете има Даунов синдром и да је уписано у образовни профил за који поседује мишљење Здравствене комисије да не испуњава услове за упис с обзиром на своје здравствено стање, као и да је уписано у одељење у коме се налази више од прописаног броја ученика

који школу похађају по ИОП-2 програму. У току поступка је утврђено је да је дете на основу Одлуке Окружне комисије за завршни испит и упис ученика у средњу школу, распоређено у Пољопривредну школу, образовни профил Цвећар – вртлар, што је било наведено као једина жеља на Захтеву за распоређивање у средњу школу, а који су поднели родитељи. Такође, утврђено је и да дете испуњава здравствене услове за упис у овај образовни профил, да је Стручним упутством о формирању одељења и начину финансирања у основним и средњим школама за ту школску годину прописано да у једном одељењу, по правилу, могу да буду највише два ученика са сметњама у развоју. Повереник је посебно имао у виду да овај навод нема карактер императивне норме и да указује на могућност постојања изузетка од правила, као и да је комисија у конкретном случају имала у виду више чиниоца (изражене жеље ученика, комбиновано одељење два образовна профила, способности ученика, удаљеност места становања од школе и др.) који су утицали да одлучи да је у најбољем интересу ученика да их распореди у исто одељење, односно, да упише три ученика са сметњама у развоју у исто одељење. Повереник је донео мишљење да нису повређене одредбе Закона о забрани дискриминације.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/663-2021-prituzba-protiv-su-zbog-diskriminacije-ucenice-na-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-obrazovanja/>

Такође, Поверенику су се обратили родитељи девојчице са развојним потешкоћама против школе за основно и средње музичко образовање и навели да је девојчица редовно основно образовање и ниже музичко образовање похађала по ИОП-2, а да је полагање пријемног испита за упис у средњу музичку школу било прилагођено само у начину полагања испита, односно да садржај пријемног испита није био прилагођен у складу са њеним индивидуално образовним планом. Поступајући по овој притужби, Повереник је дошао до сазнање да је било и других ученика и ученица који су били у истој ситуацији приликом полагања пријемног испита за упис у средњу музичку школу. Због тога је Министарству просвете, науке и технолошког развоја упућена препорука мера да измени одредбе члана 6. став 3. Правилника о упису у средњу школу⁹⁰ и усагласи га са Законом о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом, Законом о основама система образовања и васпитања, Законом о средњем образовању и васпитању и Законом о забрани дискриминације, као и да, у сарадњи са школом за основно и средње музичко образовање омогући да кандидати са сметњама у развоју и инвалидитетом који су завршили основну школу по ИОП-2 и који

⁹⁰ „Службени гласник РС”, бр. 31/2021 и 46/2021

су полагали пријемни испит за упис у ову музичку школу у мају 2021. године, а којима је било потребно прилагођавање садржаја, поновно полажу пријемни испит у складу са потребама за пружање подршке у односу на садржај и начин спровођења пријемног.⁹¹

Потребно је нагласити да у систему образовања, у складу са Законом о основама система образовања и васпитања, и даље постоје школе за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом. Од законских измена 2017. године, поново је уведена могућност да се образују и посебна одељења за децу са сметњама у развоју у редовним школама. У школској 2021/2022. години број ученика основношколског узраста који похађају наставу у школама за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом био је 1.075, школске 2022/2023. године 1.208, а школске 2023/2024. године 1.242.⁹² У извештају о инклузивном образовању се наводи да се последњих година смањује број ученика основношколског узраста који похађају наставу у одељењима за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у редовним школама и школама за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, али је тај број и даље велики.⁹³

Из извештаја Положај особа са инвалидитетом у Србији⁹⁴ произилази да школа за образовање деце са сметњама у развоју има 48, да су неравномерно распоређене – постоје региони са доста високом концентрацијом специјалних школа, као и оних у којима их уопште нема. Неке од ових школа предвиђене су за ученике свих нивоа образовања (од предшколског, преко основног до средњег), а неке су специјализоване само за основно или само за средње образовање, неке су специјализоване само за одређену врсту инвалидитета док је већина „мултифункционална“, велики број има сопствене интернате. С обзиром на то, уколико се родитељи одлуче да се њихово дете образује у некој од специјалних школа, а у њиховом месту таква школа не постоји, принуђени су да већ на најранијем узрасту сместе своје дете у интернат, што је својеврстан облик институционализације у најранијем узрасту.

91 Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/preporuka-mera-ministarstvu-prosvete-nauke-i-tehnoloskog-razvoja-2/>

92 Портал отворених података Министарства просвете, више на: <https://opendata.mpn.gov.rs/otvoreni-podaci/osnovno-obrazovanje.html>

93 <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

94 Положај особа са инвалидитетом – нулти извештај“, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом МДРИ-С, Београд, октобар 2022, доступно на: <https://www.mdri-s.org/public/documents/upload/Polozaj%20osoba%20sa%20invaliditetom%20u%20Srbiji.pdf>

У складу са Законом о основном образовању, школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, као и школа која има одељење за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом пружа подршку школи у систему редовног образовања и васпитања, ради унапређивања инклузивног образовања и васпитања. Школа у систему редовног образовања и васпитања може да ангажује васпитача, наставника или стручног сарадника, који је запослен у школи за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом.

У Стратегији развоја образовања и васпитања у Републици Србији до 2030. године⁹⁵ је наведено да је у наредном периоду, иако је започет процес трансформације улога школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом, неопходно дефинисати дугорочну визију и смернице на националном нивоу за развој овог дела образовног система, тако да се осигура прогресивно спровођење инклузивног образовања и васпитања. То не значи да ће школе за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом нестати из система образовања, већ да ће се радити на успостављању јаке везе између типичних и школа за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом, што подразумева флексибилно хоризонтално кретање ученика у складу са потребама и најбољим интересом ученика. Односно, даље унапређење инклузивности система ће се спроводити кроз “изградњу мостова” између редовног и специјалног система и припрему деце за инклузију у редовне школе, и кроз трансформацију неких школа ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом у ресурс центре који пружају подршку инклузивном образовању уз улагање ресурса у изградњу људских и материјалних капацитета школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом који су неопходни за остваривање њихове нове улоге. Посебно је потребно решити место и улогу дефектолога у образовању и унапредити ефикасност стручне подршке у редовним школама, а потребно је и усклађивање са политикама из области социјалне и здравствене заштите.

Оваква улога школа за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и даљи правци развоја система образовања су од значаја, посебно имајући у виду да постојање ових школа и одељења може водити сегрегацији ученика са сметњама у развоју. Ипак, искуство и капацитете ових школа је потребно искористити на најбољи начин. С тим у вези треба имати у виду и резултате појединих истраживања, попут налаза из Ситуационе анализе: Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у Републици Србији⁹⁶ у којој је, између осталог, наведено

95 „Службени гласник РС“, број 63/2021

96 Ситуациона анализа: Положај деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у Републици Србији, НООИС, 2017, доступно на: https://noois.rs/wp-content/uploads/2022/06/Situation_analysis_Position_of_children_with_disabilities_in_the_Republic_of_Serbia.pdf

да родитељи деце са сметњама у развоју доживљавају дечје искуство у специјалним школама позитивније него у редовним школама, а као позитивно искуство наводе међусобно дружење, развијање свакодневних животних вештина, већи број наставника који раде са децом, бољу организацију. Овакав резултат указује на недостатак подршке деци са инвалидитетом и сметњама у развоју у редовним школама. Са друге стране, према извештају надлежног министарства само 27% школа за ученике са сметњама у развоју и инвалидитетом оценило је да су добро или веома добро (4%) опремљене да подрже потребе ученика, а школама највише недостају: лични пратиоци (45%), прилагођени уџбеници (41%), прилагођени тоалети (40%), прилагођена сала за физичко васпитање (40%) асистивне технологије (40%)⁹⁷.

Повереник у континуитету реализује сарадњу са свим школама за образовање ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом. Једна од активности предузета у правцу унапређења положаја особа са инвалидитетом, али и коришћења савремених техничких и технолошких достигнућа у образовне сврхе, је донација дидактичке опреме Школи за децу са оштећеним видом „Вељко Рамадановић“, којој је обезбеђен брајев штампач нове генерације који штампа рељефне цртеже, дигитални интерактивни сто за визуелно-звучну стимулацију и вежбе за координацију око-рука, две брајеве писаће машине и моно миш са усб прикључком који прилагођава слику на екрану и олакшава слабовидим ученицима рад на компјутеру.

97 Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Национални извештај о инклузивном образовању у Републици Србији од 2015. до 2018. године, Београд 2020, доступно на: <https://www.unicef.org/serbia/media/13706/file/Nacionalni%20izve%C5%A1taj%20o%20inkluzivnom%20obrazovanju.pdf>

Имајући у виду да су крајњи циљеви образовања, између осталог, стицање квалитетних знања, вештина и ставова који су неопходни за лично остварење и развој, инклузију и, у завршници, запослење, односно омогућавање самосталног живота обезбеђивањем егзистенције, Повереник је у оквиру истраживања које је реализовано у сврху подршке изради овог извештаја, поставио и питања која се односе на оспособљавање особа са инвалидитетом за рад. Овом приликом посебно се имало у виду постојање редовних и школа за образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Резултати овог истраживања показују да, међу предузећима за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом учесницима истраживања, већина сматра да и редовне школе и специјалне школе недовољно припремају особе са инвалидитетом за рад. Да редовне основне школе добро припремају особе са инвалидитетом за запошљавање сматра тек 8% представника ових предузећа, док 23% сматра да их за запошљавање добро припремају специјалне школе. Ово указује на потребу за реформом образовног система, како редовног тако и система који је усмерен на образовање особа са инвалидитетом.

Исти закључак потврђују и ставови других послодаваца, учесника овог истраживања. Квалитативно истраживање са представницима различитих компанија у Србији, показало је да послодавци, као значајне изазове у процесу укључивања особа са инвалидитетом на тржиште рада наводе неусклађеност компетенција особа са инвалидитетом са захтевима радних места што указује на озбиљан јаз између образовања и обуке особа са инвалидитетом и потреба тржишта рада и захтева системски приступ у реформи образовања и програма професионалне рехабилитације особа са инвалидитетом.

Као жељено стање у Стратегији развоја образовања је наведена унапређена доступност, праведност и отвореност образовања. Визија даљег унапређења инклузије је да до 2030. године сва деца уче и развијају своје компетенције кроз квалитетно инклузивно образовање које доприноси њиховом благостању и подстиче њихово активно учешће у заједници. За остваривање ове визије, пажња ће бити посвећена даљем развоју и спровођењу правног и стратешког оквира, даљем развоју управљања и финансирања; одржавању и унапређењу система додатне подршке; јачању људских капацитета и даљем одрживом улагању у побољшање компетенција наставника; побољшању физичке, комуникационе и информатичке доступности образовног система и др.

Како би се читав процес инклузивног образовања могао одвијати на начин који обезбеђује остваривање предвиђених циљева, неопходно је да сви актери буду у потпуности упознати са принципима инклузивног

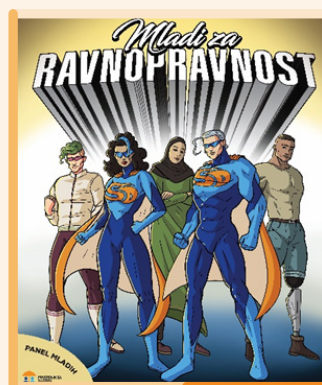
образовања, обавезом обезбеђивања додатне подршке и могућностима које им стоје на располагању, али и да буду, кроз различите едукације освешћени и о темама дискриминације у образовању и механизмима заштите. Сагледавајући постојеће стање у образовању, и у Стратегији развоја образовања је, између осталог, указано да капацитети још увек нису достигли ниво законских новина и промена. Напредак је остварен на свим нивоима, али капацитет наставника и установа да усвоје и примењују нове праксе и знање значајно варира, што је резултирало различитим недостацима. Иако је укупна стопа учешћа у образовању у висока, значајан број деце је у ризику да буде искључен, а посебно су у ризику деца са сметњама у развоју и инвалидитетом, деца ромске националности, деца из веома сиромашних домаћинстава и сеоских подручја, а нарочито деца из брдско-планинских и пограничних подручја.

Повереник годинама у континуитету одржава бројне обуке и радионице у школама, настојећи да теме толеранције и равноправности приближи деци и младима, а такође и кроз препоруке у својим редовним извештајима указује да је неопходно реализовати едукативне програме у циљу препознавања дискриминације и дискриминаторних ставова, говора мржње, сексизма, хомофобије, трансфобије, мизогиније и упознавање са правним механизмима за заштиту од дискриминације, посебно овим програмима обухватити децу и младе, наставно особље, као и друге запослене у органима јавне власти и актере у свим областима друштвеног живота. Такође препоруке обухватају потребу да се у образовним установама промовише култура међусобног поштовања и недискриминације, толеранције, разумевања и уважавања различитости, родне равноправности, међугенерациске солидарности.

Тако је и тема годишње конференције 2024. године, коју Повереник организује поводом Међународног дана толеранције, била „Сви треба да знају шта равноправност значи“, са циљем да се подигне свест о значају едукације деце и младих о појму дискриминације и њеном сузбијању кроз промовисање толеранције и равноправности, укључујући и родну равноправност. Овом приликом, повереница је истакла да се дискриминаторни ставови, стереотипи и предрасуде стичу се још у детињству, али се у том истом добу најлакше и разграђују, као и да сви имамо одговорност да децу и младе заштитимо од свакодневне агресије, непоузданих клик-пријатељстава и, нажалост, свеprisутног вршњачког насиља, да им пружимо квалитетно образовање и створимо услове да свако дете може у потпуности да развија своју личност, ослобођено предрасуда, стереотипа и очекиваних друштвених улога.

Поред бројних обука и радионица у образовним установама, Повереник већ годинама уназад окупља групу деце и младих из Србије који као Панел младих учествују у посебно осмишљеним едукативним програмима, радионицама и активностима у областима које се односе на децу и младе. Панел младих има јасан идентитет који се гради заједно са младима

и укључује дефинисану визију и мисију, визуелни идентитет, културу групе. У формирању Панела поштује се принцип равноправности, укључивањем младих из различитих социо-културних средина, географских средина, различитих група које се суочавају са дискриминацијом, различитих животних искустава, интересовања и вештина. Чланство у Панелу пружа могућност деци и младима да изразе своје мишљење о појави и узроцима дискриминације, као и да предложи превентивне програме и активности за унапређење равноправности који ће постићи највише ефеката код њихових вршњака. Кроз редовне састанке и тематске активности, Панелисти утичу на даље ширење идеја толеранције и равноправности посебно у својим окружењима и код вршњака, као и креирање друштва без стереотипа и предрасуда.

Такође, поводом Међународног дана старијих особа Повереник од 2017. године традиционално организује конкурс Мост разумевања – међугенерациска солидарност за најбољи литерарни рад, ликовни рад и фотографију. Конкурс је намењен ученицима виших разреда свих основних школа, на тему међугенерациске сарадње и разумевања.

Уз континуиране едукације, неопходна је и сарадња свих система међусобно као и сарадња са самим родитељима и децом, имајући у виду да се само тако могу спознати потребе и могућности сваког детета.

Поступањем по притужбама родитеља и законских заступника деце са инвалидитетом и сметњама у развоју којима је потребна додатна подршка у образовању, у значајном броју случајева је уочено да постоји поремећај у комуникацији и поверењу између родитеља и установе образовања, односно запослених у установи. Због тога често у својим мишљењима указујемо на потребу остваривања боље комуникације и изградњу поверења између ове две стране ради остваривања најбољег интереса детета.

У изградњи партнерског односа између школе и родитеља и тимски рад на планирању и пружању подршке много могу да помогну организације цивилног друштва. На пример, Национална асоцијација родитеља и наставника Србије (НАРНС), кровна је организација градских клубова родитеља и наставника при школама и предшколским установама у 12 градова и општина Србије. Асоцијација је посвећена унапређењу сарадње и изградњи културе уважавања између различитих актера, посебно родитеља и просветних радника, који заједнички раде на остваривању најбољег интереса детета у образовању, градећи инклузиван, доступан и квалитетан систем образовања. Родитељи и наставници заједно раде на темама као што су социјална инклузија, здравље и безбедност деце, транзиција деце из предшколског у школско образовање, толеранција и неговање интеркултуралности, позитивно родитељство,

емоционална писменост. У досадашњем раду формирано је око 80 школских клубова који броје преко 4.500 активних чланова, креирани су значајни ресурси и примери добре праксе који су мотивисали родитеље и просветне раднике да се укључе и реализују преко 90 програма на школском, локалном и националном нивоу⁹⁸.

Родитељи девојчице са Дауновим синдромом поднели су притужбе против школе, директорке и раније педагошкиње, психолошкиње и учитељице и навели да је девојчица занемарена у образовном смислу, недовољно стимулисана за рад, као и да стручна служба није реаговала на пријаве поводом вршњачког насиља којем је девојчица била изложена.

У току поступка је утврђено да је стручно-педагошки надзор Министарства установио пропусте у организовању наставе за девојчицу и предложио одговарајуће мере подршке. Повереник је утврдио да подршка коју су школа и стручна служба пружили девојчици није била довољна и није била усмерена у најбољем интересу девојчице, као и да стручна служба школе и учитељица нису препознали потребу да реагују у случајевима када су родитељи указивали на сумњу у постојање вршњачког насиља према девојчици, већ су потценили значај пријава. Повереник је дао мишљење да су школа, бивша педагошкиња, психолошкиња и учитељица, пропуштањем да пруже потребну подршку девојчици у образовно-васпитном раду, у складу са њеним узрастом, развојним потребама и интересовањем, прекршиле одредбе Закона о забрани дискриминације. Због тога је школи препоручено да правовремено обезбеди отклањање физичких и комуникациских препрека, као и да предузме друге потребне мере на правовременом планирању подршке девојчици у образовно-васпитном раду, а у циљу обезбеђивања пуног интелектуалног, емоционалног, социјалног, моралног и физичког развоја у складу са узрастом, развојним потребама и интересовањем девојчице, уз укључивање родитеља и других актера који добро познају дете, у складу са законом. Затим, школи је препоручено да организује обуке и едукације за запослене у школи на тему дискриминације у образовању, посебно у односу на ученике којима је услед социјалне ускраћености, сметњи у развоју, инвалидитета, тешкоћа у учењу и других разлога потребна додатна подршка у образовању; да предузме мере и активности на подстицању толеранције, подизању знања, разумевања дискриминације и заштите од дискриминације ученика и запослених у установи, као и да убудуће води рачуна да у оквиру својих редовних послова и активности не крши законске прописе о забрани дискриминације.

98 <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/formirana-asocijacija-roditelja-i-nastavnika-srbije/>

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/misljenje-poprutuzbi-m-i-d-s-protiv-os-d-o-p-zbog-diskriminacije-m-s-na-osnovu-smetnji-u-razvoju-u-oblasti-obazovanja-cir/>

Такође, потребно је нагласити да се различите мере подршке инклузивном образовању не искључују, него су управо и предвиђене како би у садејству омогућиле процес образовања у складу са потребама и могућностима сваког детета понаособ.

Са аспекта заштите од дискриминације и из угла вишеструке дискриминације, потребно је посебно указати на отежан положај и већи ризик од дискриминације деце са инвалидитетом и сметњама у развоју из рањивих група. Тако су деца из ромске заједнице, деца из једнородитељских породица и породица које су социјално угрожене, деца у институционалном смештају додатно изложена ризику од дискриминације.

Због тога је потребно у целисти сагледати стање и потребе сваког детета и омогућити истовремено остваривање различитих видова додатне подршке, што у пракси није увек случај, како следи из примера из праксе Повереника.

У притужби против основне школе у којој је дете са церебралном парализом и хидроцефалусом ученик четвртог разреда је наведено да није направљен и реализован план транзиције ученика у пети разред, да унутар школе нема адекватних рампи за безбедно кретање детета у колицима, нема просторија где дете може да се пресвуче будући да носи пелене, као ни лифта а од петог разреда почиње кабинетска настава која се великим делом одвија на спрату школе. У току поступка, Повереник је утврдио да ученику није онемогућено пресвлачење у посебној просторији, али да је сто за пресвлачење низак, као и да школа не поседује лифт и указао да треба тежити остваривању потпуне приступачности образовне установе. Утврђено је да је школа предузела мере у циљу обезбеђивања приступачности просторијама за наставу, у складу са принципима разумног прилагођавања. Међутим, с обзиром да је потребно унапредити приступачност школе, као и да од петог разреда почиње кабинетска настава, школи је дата препорука мера за остваривање равноправности и заштиту од дискриминације да у сарадњи са дететом, његовим законским заступником и личним пратиоцем, предузме мере у циљу унапређења приступачности школе и опремљености просторије за пресвлачење.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/999-23-prituzba-zbog-diskriminacije-na-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-obrazovanja/>

Отклањање физичких и комуникацијских препрека је вид подршке коју је установа образовања обавезна да пружи детету и ученику са инвалидитетом и сметњама у развоју како би се омогућило несметано образовање. Конкретне физичке и комуникацијске препреке које ће установа отклонити за одређено дете зависе од индивидуалних потреба. Пре свега, потребно је прилагођавање окружења: прилаза и унутрашњег простора установе постављањем рампе, гелендера, уградњом лифта, прилагођавањем тоалета, прилагођавањем стазе, као помоћи при самосталном кретању. Затим, постављањем лампе, табле-путоказа, назива на вратима са симболима, мапом простора, постављање звучних и светлосних сигнала и сл. Значајан број зграда у којима су установе образовања су зграде старије изградње, пре ступања на снагу прописа о обавезној испуњености техничких стандарда приступачности, а готово све установе имају потешкоће да инвестирају у техничке или грађевинске радове којима би уклонили физичке препреке.

Пракса Повереника је потврдила да су физичке баријере и даље честе препреке са којима се деца и ученици са инвалидитетом сусрећу у току школовања, што је детаљније обрађено у делу овог извештаја у коме се обрађује дискриминација особа са инвалидитетом при коришћењу објеката и површина. Овде указујемо само на неке специфичности, везане искључиво за инклузивну наставу. Због немогућности да се, из оправданих или неоправданих разлога, превазиђу висинске препреке у школским зградама које имају више спратова, установе образовања практикују да се настава одељења које похађа ученик који се отежано креће одвија само на једном спрату. То у пракси често значи да ученици тог одељења немају кабинетску наставу јер се кабинети најчешће налазе на спрату. На овај начин се ученици и наставно особље прилагођавају простору уместо обрнуто.

У извештајима о инклузивном образовању се, између осталог наводи да се може приметити да је обезбеђивање приступачности у образовно-васпитним институцијама још увек веома неразвијено, и да установе најчешће обезбеђују приступачност улаза у објекат, али не и олакшано функционисање унутар објекта и приступачност комуникација и информација. У јединицама локалне самоуправе где приступачност није обезбеђена, указано је да се као разлог наводи да није утврђена потреба јер није било деце којој је потребно додатно обезбеђивање приступачности, односно није било таквих захтева. На жалост, овакав став према отклањању архитектонских и комуникацијских баријера утиче на немогућност установе образовања да правовремено пружи подршку новом ученику који има потребу за подршком. У тим случајевима, ученику са сметњама у развоју и инвалидитетом је веома често месецима, понекад и читаво полугодиште, отежано праћење наставе докле год се баријере не отклоне. Такође, подстицајне мере за наставак образовања и упис ученика са

инвалидитетом у средње школе могу изгубити смисао када се има у виду да ученици са инвалидитетом приликом уписа у средњу школу, избор образовног профила или одлуку да ли да наставе образовање често базирају на чињеници да ли је средња школа у месту пребивалишта приступачна, односно да ли су отклоњене физичке и комуникацијске баријере.

У притужби против основне школе у којој је дете са церебралном парализом и хидроцефалусом ученик четвртог разреда је наведено да није направљен и реализован план транзиције ученика у пети разред, да унутар школе нема адекватних рампи за безбедно кретање детета у колицима, нема просторија где дете може да се пресвуче будући да носи пелене, као ни лифта а од петог разреда почиње кабинетска настава која се великим делом одвија на спрату школе. У току поступка, Повереник је утврдио да ученику није онемогућено пресвлачење у посебној просторији, али да је сто за пресвлачење низак, као и да школа не поседује лифт и указао да треба тежити остваривању потпуне приступачности образовне установе. Утврђено је да је школа предузела мере у циљу обезбеђивања приступачности просторијама за наставу, у складу са принципима разумног прилагођавања. Међутим, с обзиром да је потребно унапредити приступачност школе, као и да од петог разреда почиње кабинетска настава, школи је дата препорука мера за остваривање равноправности и заштиту од дискриминације да у сарадњи са дететом, његовим законским заступником и личним пратиоцем, предузме мере у циљу унапређења приступачности школе и опремљености просторије за пресвлачење.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/999-23-prituzba-zbog-diskriminacije-na-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-obrazovanja/>

Важно је нагласити да баријере нису само архитектонске, иако се неретко тако представљају. Међутим и у овој области постоје бројне препреке, попут информационих и комуникационих баријера које је неопходно превазићи. Тако, деца и ученици којима је матерњи језик знаковни немају адекватан приступ образовању и васпитању у целини на свом матерњем језику, нити имају адекватну подршку у току процеса образовања. Иако се прописима предвиђа могућност студирања на знаковном језику, није дефинисано ко је обавезан да га обезбеди, стога бројне генерације глувих ученика и студената и поред настојања да ту неопходну подршку добију, не успевају, што узрокује како њихове слабије резултате, тако и одустајање од образовања.

Деци и ученицима са инвалидитетом се као мера подршке у области образовања обезбеђују и прилагођени и бесплатни уџбеници. Право на бесплатне уџбенике, у складу са одговарајућом одлуком Владе,

имају: ученици са сметњама у развоју и инвалидитетом који основношколско образовање и васпитање стичу по индивидуалном образовном плану; ученици са сметњама у развоју и инвалидитетом, који се образују по индивидуалном образовном плану а потребни су им прилагођени уџбеници, као и ученици који образовно-васпитни рад не остварују по индивидуалном образовном плану а којима је потребно прилагођавање (увећан фонт, Брајево писмо, електронски формат); ученици првог и другог разреда основне школе који су глуви, а којима су потребни прилагођени уџбеници у електронском формату, са видео садржајима на српском знаковном језику. Од школске 2024/2025. године новина је да, поред ученика из наведених категорија, право на бесплатне уџбенике остварују и ученици који болују од ретке болести као и ученици који остварују право на туђу негу и помоћ.

Поводом обезбеђивања прилагођених уџбеника, Повереник је реаговао у више наврата, имајући у виду обраћања грађана овим поводом. Због тога је надлежном министарству указано да деца касно добијају уџбенике (крајем полугодишта), да издавачи не сагледавају све проблеме са којима се слабовида деца сусрећу у образовању, да су уџбеници и радне свеске већи и тежи од школског дневника и др.

Повереник је Министарству просвете, науке и технолошког развоја упутио препоруку мера да је потребно остварити сарадњу са особама са инвалидитетом, односно њиховим репрезентативним представницима, као и другим стручњацима из области комуникацијске и информационе приступачности у циљу сагледавања до сада уочених проблема, као и најефикаснијих начина тифлотехничке и тифлодидактичке адаптације уџбеника којима се одговарајућим прилагођавањем садржаја или формата, односно писма и формата омогућава приступачност за ученике са сметњама у развоју или инвалидитетом. Такође је препоручено да се не оставља на вољу издавачима начин прилагођавања уџбеника већ је потребно израдити прецизну техничку спецификацију о начинима прилагођавања садржаја или формата, односно писма и формата уџбеника, као и на потребу благовременог обезбеђивања набавке ових уџбеника тако да деца са инвалидитетом могу равноправно као и друга деца да школску годину започну са већ обезбеђеним уџбеницима. Министарство је обавестило Повереника да је изменама и допунама Правилника о прилагођавању садржаја и/или формата уџбеника предвиђено да одлуку о врсти и начину прилагођавања уџбеника доноси тим за инклузивно образовање школе коју ученик похађа, након обављене консултације са стручњацима и уз сагласност родитеља, као и да ће појачати инструкцију ка школама у складу са датом препоруком.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/pmzr-minpntr-cir/>

Препреке постоје на свим нивоима образовања, укључујући предшколско васпитање. У овој области нису ретки примери да тзв. „државне“ предшколске установе имају велике вртичке групе и број деце је већи од законом прописаног броја, што је последица недовољног броја предшколских установа и васпитача. Овај проблем се одражава на реализацију додатне подршке деци са инвалидитетом и сметњама у развоју. С друге стране, притужбе које је Повереник добијао против појединих тзв. „приватних вртића“ односиле су се на директно или индиректно указивање родитељима да не уписују дете са инвалидитетом или се родитељи подстичу да испишу дете занемаривањем рада и пружања додатне подршке детету.

Поред наведених, постоје и други проблеми са којима се свакодневно суочавају какао деца, тако и њихови родитељи. Поверенику су се обраћала различита удружења грађана наводећи искуства родитеља деце са дијабетесом и/или другим болестима који имају проблеме како у предшколском тако и у школском периоду. Тако, приликом уписа у вртиће васпитачи одбијају да приме дете са дијабетесом у групу, васпитачи и медицинске сестре не желе да мере инсулин детету и дају терапију, а уколико се дете и упише у вртић, један од родитеља мора стално да буде присутан или на располагању како би мерио шећер детету, давао инсулин, рачунао оброке и обављао друге потребне радње у циљу одржавања здравља детета и спречавања могућих здравствених компликација. Овакве проблеме имају и родитељи деце са ретким неуротрансмитерским болестима, потешкоћама у развоју и другим хроничним незаразним болестима. Имајући у виду ове проблеме, Повереник је Министарству здравља упутио Иницијативу за доношење процедура о поступању са децом и ученицима са незаразним хроничним болестима или ретким болестима у предшколским установама и у школама⁹⁹.

Постоје и бројни примери добре праксе у погледу пружања додатне подршке деци, када су родитељи сматрали да је дете дискриминисано, међутим поступак по притужби је показао да су благовремено предузете потребне и адекватне мере.

У притужби је наведено да дечак има аутизам, да похађа припремни предшколски програм у предшколској установи од септембра 2022. године, и да је установа у децембру 2022. године скратила боравак детета на четири сата дневно. Након спроведене анализе, Повереник је утврдио да је установа доставила доказе којима је поткрепила наводе да дете у установи није стављено у неповољнији положај на основу здравственог стања и инвалидитета, да

99 Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/162-23-inicijativa-ministarstvu-zdravlja-za-donosenje-procedura-o-postupanju-sa-decom-i-ucenicima-sa-nezaraznim-hronicnim-bolestima-retkim-bolestima/>

му се пружа додатна подршка, као и да је скраћени боравак детета у установи у складу са законским одредбама о трајању припремног предшколског програма и да представља облик додатне подршке док се детету не подстакне социјализација и рад у групи. Повереник је дао мишљење да предшколска установа није повредила одредбе Закона о забрани дискриминације.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/1039-23-prituzba-protiv-pu-zbog-diskriminacije-maloletnog-deta-na-osnovu-zdravstvenog-stanja/>

Једна од изузетно важних мера подршке редовном похађању образовања је педагошки асистент, односно лице које деци и ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом пружа помоћ и додатну подршку, у складу са њиховим развојним, образовним и социјалним потребама и помоћ наставницима, васпитачима и стручним сарадницима у наставним и ваннаставним активностима у циљу унапређивања рада са децом и ученицима којима је потребна додатна образовна подршка и сарађује са родитељима¹⁰⁰. Постоје два облика педагошке асистенције – педагошки асистент који пружа подршку ученицима ромске националности и педагошки асистент који пружа подршку ученицима са сметњама у развоју. Међутим, педагошки асистент за пружање подршке ученицима са сметњама у развоју може бити ангажован само уколико установа испуни прописане услове¹⁰¹, и то: да не добија подршку од школа за образовање ученика са сметњама у развоју, да нема ангажованог дефектолога и да има најмање 10 ученика са сметњама у развоју који стичу образовање у складу са ИОП-2. Пуну норму педагошки асистент остварује у раду са 20 ученика са сметњама у развоју који стичу образовање у складу са ИОП-2.

Према подацима из надлежног министарства, у школској 2020/21. години укупно је ангажовано 260 педагошких асистената, међутим искључиво за подршку ученицима ромске националности, док није ангажован ниједан асистент за подршку ученицима са сметњама у развоју и инвалидитетом. Предуслов за ангажовање педагошких асистената за подршку ученицима са сметњама у развоју је измена прописа којима се уређује класификација делатности, како је наведено у Националној извештају о инклузивном образовању¹⁰², због чега ова лица као подршка деци,

100 Правилник о педагошком асистенту и андрагошком асистенту „Сл. гласник РС“, број 87/2019

101 Члан 18. Правилника о критеријумима и стандардима за финансирање установе која обавља делатност основног образовања и васпитања, „Сл. гласник РС“, број 72/2023

102 Више на: <https://www.unicef.org/serbia/media/22246/file/Nacionalni%20izve%C5%A1taj%20o%20Inkluzivnom%20obrazovanju%202019-2021.pdf>

уопште нису ангажована дуги низ година од увођења инклузивног образовања. Питање је и стандарда за њихово ангажовање, односно броја од двадесеторо деце која се образују по ИОП-2 као услову да школа оствари право на педагошког асистента са пуном нормом, посебно имајући у виду податак да се у школској 2022/2023. години 10.432 ученика образовало у складу са ИОП-2, из чега произилази да је свака школа у Србији просечно имала 9,2 ученика који се образује на овај начин. Ово практично значи да је ангажовање педагошких асистената упитно имајући у виду да школе просечно немају 10-оро деце која се школују по ИОП-2 као и да, уколико асистенти и буду ангажовани, не могу да имају пун фонд часова, што је свакако неповољна чињеница за запошљавање.

Поред ове услуге, Повереник у континуитету указује и на неопходност организовања других услуга, у складу са потребама деце. Тако нам се, примера ради, обратио отац детета са аутизмом наводећи да дете похађа школу за „специјално образовање“ која нема организован боравак за децу током распуста, а да је у другом дневном боравку одбијен јер за дете са аутизмом „тај дневни боравак није одговарајућа средина“ и јер примају само децу која користе инвалидска колица. Иако се више пута обраћао граду како би указао на проблем који деца са аутизмом имају наводећи да је „неопходно да им се обезбеди адекватна подршка како би њихови родитељи могли несметано да раде и зарађују за егзистенцију“, услуга није организована. У конкретном случају, Повереник је граду указао да су пропуштањем обезбеђивања услуге дневног боравак повређене одредбе Закона о забрани дискриминације и препоручио да се обезбеди пружање ове услуге свој деци којој је неопходна¹⁰³.

Из буџета јединице локалне самоуправе се, у складу са Законом о основама система образовања и васпитања, између осталог обезбеђују средства и за превоз, смештај и исхрану деце и ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом и њихових пратилаца, без обзира на удаљеност места становања. Обезбеђивање превоза је проблем на који се Поверенику неретко указује, чиме се деци са сметњама у развоју и инвалидитетом отежава остваривање права на образовање и пуно укључивање у образовни систем, и крше одредбе Закона о забрани дискриминације. Како се међутим, ради о приступачности, овај проблем је детаљније описан у делу овог извештаја који се односи на дискриминацију приликом пружања јавних услуга или при коришћењу објеката и површина.

Када је у питању уживање права на образовање на једнак начин са другом децом, од пресудног значаја су и пружање услуга других система, пре свега социјалне и здравствене заштите, јер без активне

сарадње ових система не може да се очекује пун ефекат инклузивног образовања.

У области социјалне заштите предвиђен је низ услуга које се пружају детету али истовремено представљају и подршку породици. Тако је услуга из система социјалне заштите - лични пратилац детету са инвалидитетом и сметњама у развоју, неопходна да би дете присуствовало настави и стицало самосталност у обављању свакодневних послова, да би се социјализовало у вршњачкој групи и осамосталило у односу на породицу. Ова услуга је од значаја и за породицу, јер омогућава родитељима да се посвете радним и другим обавезама. Зато је поред развијања система адекватне подршке детету са инвалидитетом, неопходно је упоредо обезбедити и адекватну подршку родитељима и породици. У пракси се неретко дешава да један родитељ, а то је чешће мајка, одустаје од радног ангажовања и преузима пуну бригу и подршку око детета којем је потребан надзор и нега, као и пратња у ситуацијама реализације различитих активности - од здравствене заштите, прегледа и терапија, до школе и образовања, као и других активности. Неретко се од родитеља очекује да буду доступни образовној установи у случају хитног решавања изазовне ситуације у установи, попут узнемирености детета са развојним потешкоћама, различитих напада, давања терапија и сл.

Лични пратилац детета је услуга социјалне заштите која је често од пресудног значаја за остваривање права на образовање деце са сметњама у развоју и инвалидитетом. Наиме, лични пратилац доступан је детету коме је потребна подршка за задовољавање основних потреба у свакодневном животу у области кретања, одржавања личне хигијене, храњења, облачења и комуникације са другима, под условом да је укључено у васпитно-образовну установу, односно школу, до краја редовног школовања, укључујући завршетак средње школе¹⁰⁴. Законом о социјалној заштити¹⁰⁵ је прописано да ову услугу социјалне заштите обезбеђује јединица локалне самоуправе. Према извештају Републичког завода за социјалну заштиту¹⁰⁶, услугу личног пратиоца коју пружају лиценцирани пружаоци у 2022. години користило је 2.869 деце, што представља повећање од 193,9% у протеклих пет година.

Без обзира на очигледан значај и важност ове услуге, у пракси она и даље није обезбеђена у складу са потребама, о чему сведочи и дугогодишња пракса

¹⁰⁴ Члан 83. Правилника о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, „Службени гласник РС“, бр. 42/2013, 89/2018, 73/2019

¹⁰⁵ „Службени гласник РС“, број 24/11 и 117/2022 – одлука УС, члан 44

¹⁰⁶ <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2587/deca-u-ssz-2022-final-2672023.pdf>

¹⁰³ Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/491-21-diskriminacija-utvrdjena-protiv-gradske-uprave-po-osnovu-invaliditeta/>

Повереника, која је показала значајне разлике у пружању ове услуге у различитим јединицама локалне самоуправе. Основни проблеми у вези остваривања права на ову услугу се огледају у чињеници да у појединим јединицама локалне самоуправе општим актима уопште није прописано њено обезбеђивање, или она није обезбеђена у довољном броју за сву децу или није обезбеђена у континуитету, што су најчешће потешкоће са којима се сусрећу корисници услуге и њихове породице. Услов за остваривање права на услугу личног пратиоца детета јесте укључивање детета у образовни систем. Јединице локалне самоуправе углавном сваке године расписују јавне позиве за остваривање ове услуге крајем календарске године за следећу годину, док се услуга пружа током школске године (од септембра до јуна), због чега се догађа да ученици до окончања поступка јавног конкурса буду без личног пратиоца, као и да се лични пратилац промени у току једне школске године чиме се негативно утиче на успостављање квалитетног односа између личног пратиоца и детета и континуитет пружања услуге.

Посебан изазов у остваривању права на личног пратиоца представљају додатни услови које утврђују јединице локалне самоуправе својим општим актима о услугама социјалне заштите и на тај начин ускраћују деци са инвалидитетом ово право. Тако је у пракси Повереника утврђено да је јединица локалне самоуправе навела да се „право првенства даје деци са инвалидитетом која живе у породици чији чланови нису више у могућности да им помогну у активностима свакодневног живота (стари родитељи, више особа са инвалидитетом у истом породичном домаћинству, више деце из породице на основу мишљења интересорне комисије имају потребу за личним пратиоцем и сл.) као и деци из једнородитељских породица које немају других чланова породичног домаћинства који могу да преузму бригу о детету“. Такође, у појединим случајевима се, између осталих критеријума, различито бодује радни однос родитеља и пунолетних чланова породичног домаћинства на неодређено и одређено време, или се право на личног пратиоца детета ограничава само на децу која остварују право на увећану туђу негу и помоћ.¹⁰⁷

Јединице локалне самоуправе имају ограничене буџете и често нису у могућности да планираним и предвиђеним буџетским средствима задовоље потребе сваког детета, због чега се одлучују да пропишу критеријуме којим ограничавају остваривање права на ову услугу или праве листе чекања. Овакве одлуке јединица локалне самоуправе доводе децу са инвалидитетом и њихове породице у неповољнији положај јер се на тај начин отежава или чак онемогућава редовно похађање наставе док

се не обезбеди потребна подршка. Такође, неретко се дешава да неко од чланова породице, најчешће мајка, напушта радно ангажовање и преузима улогу пратиоца детета или је породица принуђена да сама финансира личног пратиоца.

Поступајући у оквиру законом прописане надлежности, Повереник је у два наврата, 2019. и 2021. године, упутио свим јединицама локалне самоуправе у Републици Србији препоруке мера за остваривање равноправности и заштите од дискриминације указујући да није довољно да ова услуга буде прописана актом јединице локалне самоуправе, већ је потребно да буде практично обезбеђена у континуитету, као и да предузму све неопходне мере и активности којима ће обезбедити успостављање и пружање услуге личног пратиоца деци којој је ова услуга неопходна.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-za-ostvarivanje-ravnopravnosti-jedinica-lokalne-samouprave-za-uspostavljanje-i-pruzanje-usluge-licnog-pratioca-deci/>

Међутим, овим поводом се и даље грађани обраћају Поверенику, стога је покренута и стратешка парница против општине и центра за социјални рад који су малолетном лицу ускратили право на услугу личног пратиоца, о чему детаљније у делу овог извештаја који се односи на област социјалне заштите.

Још један од изазова са којим се сусрећу корисници услуге личног пратиоца јесте и надлежност јединице локалне самоуправе за обезбеђивање ове услуге у ситуацијама када ученик са инвалидитетом промени место боравишта због одласка на школовање. Наиме, пружање услуге личног пратиоца везује се за место пребивалишта и јединица локалне самоуправе на чијој територији ученик има пребивалиште дужна је да обезбеди ову услугу. Међутим, у случајевима када ученик са инвалидитетом промени место боравишта због наставка школовања, нпр. упише средњу школу на територији друге јединице локалне самоуправе и не промени пребивалиште, већ само боравиште, отвара се проблем обезбеђивања личног пратиоца на територији те јединице локалне самоуправе.

Повереник је упутио препоруку мера Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања у вези са остваривањем права на услугу личног пратиоца или персоналног асистента у случају да особа којој је услуга неопходна има пребивалиште у једној јединици локалне самоуправе, а похађа школу, факултет или ради у другој јединици локалне самоуправе где је потребно да јој услуга буде пружена.

¹⁰⁷ Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/256-23-prituzba-aa-protiv-grada-nisa-zbog-diskriminacije-dete-ta-na-osnovu-invaliditeta/>

Имајући у виду чињеницу да се ради о особама са инвалидитетом које у складу са прописима имају право на услугу социјалне заштите која им мора бити пружена у континуитету, Повереник је министарству упутио препоруку да донесе инструкцију или други акт којима ће детаљно прецизирати поступање јединица локалних самоуправа у оваквим ситуацијама.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/137-23-preporuka-mera-ministarstvu-za-rad-zaposljavanje-boracka-i-socialna-pitanja-u-vezi-ostvarivanja-usluge-licnog-pratioca-i-personalnog-asistenta/>

Неоспорно је да је за завршетак процеса образовања неопходно да и високе школе и факултети буду у пуној мери доступни особама са инвалидитетом. Тако је у обраћању координаторке у оквиру ТЕМПУС пројекта у оквиру којег је сагледана приступачност високошколских установа у Републици Србији, указано је на непоштовање принципа универзалног дизајна у Закону о високом образовању и подзаконским актима, што студентима са инвалидитетом и особама смањене покретљивости онемогућава, односно отежава похађање наставе, а самим тим и високо образовање.

Повереник је извршио анализу Правилника о стандардима и поступку за акредитацију високошколских установа и студијских програма¹⁰⁸, Правилника о стандардима за почетну акредитацију високошколских установа и студијских програма¹⁰⁹, Правилника о стандардима и поступку за акредитацију студијских програма¹¹⁰, Правилника о стандардима за самовредновање и оцењивање квалитета високошколских установа¹¹¹ и Правилника о стандардима и поступку за спољашњу проверу квалитета високошколских установа¹¹² и упутио Националном савету за високо образовање и Националном телу за акредитацију и проверу квалитета у високом образовању иницијативу за измену и допуну ових правилника са конкретним предлозима. Ови предлози се односе на измену и допуну стандарда у вези простора и опреме, односно организациона и материјална средства високошколских установа и уграђивања прописаних стандарда приступачности у стандарде неопходне за квалитетно извођење свих облика наставе, односно студијских програма високошколских установа. Такође, Повереник је указао да је ради омогућавања информационе и комуникационе приступачности потребно изменити и стандарде

¹⁰⁸ „Службени гласник РС”, број 88/17

¹⁰⁹ „Службени гласник РС”, број 88/17

¹¹⁰ „Службени гласник РС”, број 88/17

¹¹¹ „Службени гласник РС”, број 88/17

¹¹² „Службени гласник РС”, број 88/17

који се односе на приступачне веб презентације, прилагођене уџбенике, учила и помоћна наставна средства, односно одговарајућа помагала асистивне технологије.

Национални савет за високо образовање обавестио је Повереника да је разматрао иницијативу за измену стандарда и да је, подржавајући је, упутио иницијативу Националном акредитационом телу и Комисији за акредитацију и проверу квалитета високошколских институција на разматрање и конструктивну имплементацију у постојеће стандарде.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/misljenja-i-preporuke/zakonodavne-inicijative-i-misljenje-o-propisima/page/15/>

Након што су донети нови правилници¹¹³, Повереник је поново извршио њихову анализу и утврдио да стандарди за акредитацију и проверу квалитета високошколских установа нису унапређени, те је упутио нову иницијативу истог садржаја. Поред ове иницијативе за унапређење положаја студената са инвалидитетом, Повереник је упутио и Иницијативу за измену стандарда за акредитацију и проверу квалитета високошколских установа у погледу унапређивања родне равноправности и сузбијања родно заснованог насиља.¹¹⁴

Повереник је упутио препоруку мера свим јединицама локалне самоуправе да приликом расписивања студентских и ученичких стипендија предвиде посебне критеријуме (афирмативне мере) за ученике и студенте са инвалидитетом, а у складу са развојем инклузивних политика у области образовања и у оквиру својих могућности. У препоруци је указано да би прописивањем истих услова за све ученике и студенте на конкурсима за стипендирање, ученици и студенти са инвалидитетом били изложени неповољнијем положају у односу на остале ученике и студенте, применом наизглед

¹¹³ Правилник о стандардима и поступку за акредитацију високошколских установа, Правилник о стандардима и поступку за акредитацију студијских програма, Правилник о стандардима за почетну акредитацију високошколских установа и студијских програма, Правилник о стандардима за самовредновање и оцењивање квалитета високошколских установа и студијских програма, и Правилник о стандардима и поступку за спољашњу проверу квалитета високошколских установа

¹¹⁴ Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/426-22-inicijativa-za-izmenu-standarda-za-akreditaciju-i-proveru-kvaliteta-visokoskolskih-ustanova-nso/> и <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/425-22-inicijativa-za-izmenu-standarda-za-akreditaciju-i-proveru-kvaliteta-visokoskolskih-ustanova/>

неутралног критеријума (нпр. просечна оцена или континуитет уписа наставне године). Када се сагледају специфични изазови са којима се сусрећу ученици и студенти са инвалидитетом, расписивање конкурса са блажим критеријумима за ове категорије представљало би посебну меру и додатну подршку усмерену на унапређење њиховог положаја. За сада је 47 локалних самоуправа доставило обавештење о поступању.

Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-jls-za-stipendiranje-ucenika-i-studenata-sa-invaliditetom/>

Имајући у виду наведено, јасно је да је потребно још доста рада како би се инклузија у образовању имплементирала у складу са постављеним принципима.

Не заборавите да слепо дете не види ваше осмехе, нека вам осмеси буду у гласу,
онда ће их лако осетити

-Helen Keler

ДИСКРИМИНАЦИЈА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

ЧЛАН 28. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ОДГОВАРАЈУЋИ УСЛОВИ ЖИВОТА И СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

1. Државе стране уговорнице признају право особа са инвалидитетом на одговарајући животни стандард за њих и њихову породицу, укључујући одговарајућу исхрану, одећу и смештај, као и на стално побољшавање услова живота, и предузеће одговарајуће кораке ради очувања и унапређивања овог права без дискриминације на основу инвалидитета.

2. Државе стране уговорнице признају право особа са инвалидитетом на социјалну заштиту и на остваривање тог права без дискриминације на основу инвалидитета и предузеће одговарајуће кораке ради очувања и унапређивања овог права, укључујући и мере којима се обезбеђује да:

(а) особе са инвалидитетом имају равноправан приступ услугама обезбеђења чисте воде, као и да имају приступ одговарајућим и расположивим услугама, средствима и осталој помоћи за потребе инвалида;

(б) особе са инвалидитетом, посебно жене и девојке са инвалидитетом и старије особе са инвалидитетом, имају приступ програмима социјалне заштите и програмима за смањење сиромаштва;

(ц) особе са инвалидитетом и њихове породице које живе у сиромаштву имају приступ државној помоћи за покривање трошкова везаних за инвалидитет, укључујући одговарајућу обуку, давање савета, финансијску помоћ и привремену туђу негу;

(д) особе са инвалидитетом имају приступ програмима социјалних станова;

(е) особе са инвалидитетом имају равноправан приступ пензионим погодностима и програмима.

Поред наведене, од значаја за обезбеђивање одговарајућих услова живота су и друге одредбе Конвенције.

ЧЛАН 19. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - САМОСТАЛАН ЖИВОТ И УКЉУЧИВАЊЕ У ЗАЈЕДНИЦУ

Државе стране уговорнице ове конвенције признају једнако право свим особама са инвалидитетом да живе у заједници, да имају једнак избор као и други и предузеће ефикасне и одговарајуће мере да особама са инвалидитетом олакшају потпуно уживање овог права и њихово потпуно укључивање и учешће у заједници, укључујући обезбеђењем да:

(а) особе са инвалидитетом имају могућност избора боравишта, као и на то где и са ким ће живети, равноправно са другима, и да не буду обавезне да живе у неким конкретним животним условима;

(б) особе са инвалидитетом имају приступ већем броју кућних, резиденцијалних и других услуга за пружање подршке од стране заједнице, укључујући личну помоћ која им је потребна за живот и укључивање у заједницу, као и спречавање изолације или изопштавања из заједнице;

(ц) услуге и олакшице које заједница пружа становништву у целини буду под истим условима доступне особама са инвалидитетом и да задовољавају њихове потребе.

Комитет за права особа са инвалидитетом је у помињаним Закључним запажањима, у погледу степена имплементације ових одредаба, изразио забринутост због тога што не постоји свеобухватна стратегија деинституционализације, док број институционализованих особа са инвалидитетом остаје висок, као и да није уложено довољно напора да се обезбеде средства за развој услуга подршке, а нарочито услуга персоналних асистената у локалним заједницама, за оне који напуштају институције. Комитет је такође истакао да се још увек улажу средства у реновирање или проширење институција, док многе препреке иницијативама организација особа са инвалидитетом, укључујући сувише компликован процес давања лиценци, и даље опстају. Такође, Комитет је указао и на недостатак приступачног социјалног становања и препоручио пуну примену закона којим се особама са инвалидитетом гарантује квота од 10% приступачних станова.

Ефикасан систем социјалне заштите подразумева постојање плана активности усмереног на смањење кључних аспеката сиромаштва, стварањем материјалних и других предуслова и пружање шанси сваком појединцу да обезбеди егзистенцију себи и својој породици. Имајући у виду да је готово свака особа са инвалидитетом била или је још увек корисник права из система социјалне заштите, те самим тим у већем ризику од дискриминације у овој области због свог инвалидитета, потребно је указати на прописе

који у нашој земљи регулишу ову област.

Законом о социјалној заштити¹¹⁵ се уређује делатност социјалне заштите, циљеви и начела, права и услуге социјалне заштите, поступци за остваривање права и коришћење услуга социјалне заштите, права и обавезе корисника, оснивање и рад установа, услови за пружање услуга од стране других облика организовања, надзор и инспекцијски надзор, положај стручних радника и стручних сарадника, подршка и унапређењу квалитета стручног рада, финансирање и друга питања. Особама са инвалидитетом од значаја је посебно одредба прописана чланом 3. овог закона који дефинишући циљеве социјалне заштите, у тачки 3. утврђује и стварање једнаких могућности за самостални живот и подстицање социјалне укључености, кроз пружање услуга социјалне заштите и друге активности које предупређују, умањују или отклањају зависност појединаца и породица од социјалних служби. Права на социјалну заштиту особе са инвалидитетом остварују као корисници неке од услуга социјалне заштите или кроз остваривање неког од законом прописаних права на материјалну подршку.

Чињеница да су услуге социјалне заштите овим законом дефинисане као активности пружања подршке и помоћи појединцу и породици ради побољшања, односно очувања квалитета живота, отклањања или ублажавања ризика неповољних животних околности, као и стварање могућности да самостално живе у друштву, уз обавезу поштовања неких од прокламованих начела на којима закон почива, попут начела забране дискриминације на основу инвалидитета, говори у прилог њиховом значају за особе са инвалидитетом. На обавезу обезбеђивања услуга социјалне заштите указује члан 64. закона. Одредбама чл. 79-112. Закона о социјалној заштити прописано је и право на различите врсте материјалне подршке које се остварује ради обезбеђења егзистенцијалног минимума и подршке социјалној укључености корисника које је од немерљивог значаја за највећи број особа са инвалидитетом, јер је реч о друштвеној групи у највећем ризику од сиромаштва.

Веома важан пропис, који је у тесној вези са остваривањем права из система социјалне заштите је и Закон о локалној самоуправи¹¹⁶ којим је утврђено да је у надлежности општине да се између осталог стара о задовољавању потреба грађана у области здравствене и социјалне заштите¹¹⁷.

Важан извор права у овој области представља и Закон о социјалном становању¹¹⁸ који уређује услове за одрживи развој социјалног становања и начин

обезбеђивања и коришћења средстава за развој социјалног становања. Право на решавање стамбених потреба у складу са овим законом имају лица која су без стана, односно лица без стана одговарајућег стандарда и која из прихода које остварују не могу да обезбеде стан по тржишним условима. Инвалидитет је једно од основних мерила за утврђивање реда првенства за решавање стамбених потреба лица која остварују право на решавање стамбених потреба.

У овом контексту је потребно поменути и Закон о социјалној карти¹¹⁹ којим се успоставља и вођење јединственог регистра Социјална карта, односно садржина, начин приступања, обрада и чување података у оквиру Социјалне карте, као и друга питања од значаја за његово успостављање и вођење.

Када се посматра област социјалне заштите, од стране стручњака се већ дуже време указује на потребу измена и допуна Закона о социјалној заштити, или доношења потпуно новог прописа, а поједине верзије су у ранијем периоду биле и достављане на мишљења надлежним органима. Такође се континуирано указује на потребу усвајања новог стратешког документа који се односи на развој социјалне заштите, као кључног за уређивање будућих праваца деловања у овој области, посебно имајући у виду да је важење претходне стратегије истекло још 2009. године. Повереник у континуитету у својим извештајима указје да припрема и доношење нових прописа траје веома дуго, да је закон којим се уређује област социјалне заштите усвојен још 2011. године, као и да су поред чињенице да је усвојен одређен број правилника, неке области још увек неуређене.

Повереник је у Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања током година поднео више иницијатива које су се односиле на измену и/или допуну више одредаба Закона о социјалној заштити. Имајући у виду да Закон о социјалној заштити није измењен у складу са упућеним иницијативама, као и да је Министарство у више наврата најављивало измене и допуне Закона о социјалној заштити, Повереник је 2024. године упутио обједињену иницијативу за измене и допуне овог важног закона.

У овој иницијативи је, између осталог, указано да за задовољење потреба становништва, евидентан је недостатак у погледу обима и врсте услуга социјалне заштите, њихове доступности и континуитета. Недостатак услуга социјалне заштите доводи до неједнаког положаја лица која услуге подршке не могу да остваре уопште или не могу да их остваре у континуитету, односно доводи до дискриминације тих лица по основу различитих личних својстава – инвалидитета, старосног доба, здравственог стања и сл. Проблем је и што због недостатка организованих

115 „Службени гласник РС”, бр. 24/11 и 117/22 - одлука УС

116 „Службени гласник РС”, бр. 24/11 и 117/22 - одлука УС

117 члан 20. тачка 4.

118 Службени гласник РС”, број 72/09

119 „Службени гласник РС”, број 14/21

услуга постоји велики број неформалних неговатеља, који су најчешће жене, што их додатно оптерећује, онемогућава укључивање на тржиште рада, ствара економску зависност и продубљује родну неједнакост. У смислу наведеног неопходно је приликом измена закона размотрити начине финансирања и уједначавања пружања услуга социјалне заштите на читавој територији земље у складу са потребама становништва, при чему је потребно извршити анализу постојећих услуга, да ли су оне предвиђене тако да њиховим остваривањем могу да се задовоље различите потребе корисника.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/894-24-inicijativa-za-izmene-i-dopune-zakona-o-socijalnoj-zastiti/>

Наведено је показала и Ex post анализа Стратегије развоја социјалне заштите¹²⁰ коју је спровело Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања 2021. године. У овој анализи се између осталог наводи да је као кључан акт којим би се уредили будући правци деловања у области социјалне заштите, потребно усвојити нову Стратегију за област социјалне заштите. Такође, у овој анализи је наведено и да се на основу расположивих података може закључити да су изостали очекивани ефекти у погледу децентрализације социјалне заштите, као и да се, иако су у закону наведени сви битни елементи у погледу надлежности свих нивоа власти, као и механизми за обезбеђивање додатних средстава са републичког нивоа оним општинама и градовима који нису у могућности да сами обезбеде довољна средства, очекивани ефекти децентрализације у овој области не могу сматрати репрезентативним.

Почетком 2022. године је након неколико година рада усвојена Стратегија деинституционализације и развоја услуга социјалне заштите у заједници за период 2022–2026. године¹²¹ (у даљем тексту: Стратегија), у којој је између осталог наведено да су, иако је Република Србија формално опредељења за успостављање процеса деинституционализације, у пракси постигнути одређени резултати када је у питању корисничка група деца и млади, а када је реч о особама са интелектуалним и менталним тешкоћама резултати нису задовољавајући. Број ових лица у установама за смештај годинама је практично непромењен, излазак из установа је ретка појава, поједине услуге у заједници које подржавају останак у природном окружењу недовољно су развијене. Деинституционализацију треба разликовати од трансформације резиденцијалних установа, као процеса усмереног ка реформисању

њиховог мандата, односно услуга које пружају. У том смислу, деинституционализација је шири појам чији је крајњи циљ успостављање система који пружа могућности, подржавајући особе са инвалидитетом у остваривању и одржавању оптималног нивоа самосталности и друштвеног учешћа, узимајући у обзир личне чиниоце, окружење и очекивања. Основни циљ Стратегије је остваривање права на живот у заједници корисника социјалне заштите кроз процесе деинституционализације и социјалне инклузије.

Према овој Стратегији, у Републици Србији функционише 18 установа за смештај деце и младих: 10 установа за смештај деце и младих без родитељског старања, пет установа за смештај деце и младих са сметњама у развоју, три установе за смештај деце и младих са проблемима у понашању. Укупан смештајни капацитет за децу и младе износи 1.656 места. Стратегија даље указује да према подацима из 2013. године, попуњеност капацитета установа за децу и младе је износио 88,8%, али само 37,6% тих капацитета је коришћен за смештај деце и младих, док се остатак користио за смештај одраслих. Највећи број деце и младих са сметњама у развоју, и то нарочито оних са тежим, тешким и вишеструким сметњама, налази се на смештају у великим резиденцијалним установама, а добар део и у установама или радним јединицама за одрасле, где су услови смештаја и квалитет услуге на нивоу који није задовољавајући. У овим у установама корисници су смештени у собе са пет и више кревета, са оскудном организацијом окупационе терапије, стимулативних програма, едукативних и практичних садржаја.

Несумњиво је да су деца и млади са инвалидитетом у неповољнијем положају у односу на децу без родитељског старања. У протеклих неколико година значајно је смањен број смештаја деце без родитељског старања услед развоја хранитељства,

120 Доступно на: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-socijalnu-zastitu/ex-post-analiza-strategije-razvoja-socijalne-zastite>

121 „Службени гласник РС”, број 12/2022

док су слободни капацитети коришћени за смештај деце са сметњама у развоју. Услед тога, њихова заступљеност у некадашњим домовима за децу без родитељског старања износи 58,3%, према наводима из Стратегије.

Оположају особа са инвалидитетом у резиденцијалним установама, али и о потреби за различитим услугама и подршком за самостални живот, било је речи на Седмом европском конгресу за особе са инвалидитетом „Живети у сусрету“, који је 2018. године одржан у Београду, уз подршку Повереника. На овом конгресу, у оквиру тродневних радионица, панела и студијских излета били смо домаћини више стотина гостију из иностранства, из 11 земаља – Немачке, Швајцарске, Аустрије, Италије, Белгије, Холандије, Француске, Русије, Велике Британије, Словеније и из Србије. Мото конгреса „Човек је човеку анђео“ непосредно је потврђен кроз низ сазнања о могућностима и капацитетима, жељама и стремљењима свих учесника.

Као општи циљ Стратегије предвиђено је остваривање људских права на живот у заједници корисника социјалне заштите кроз процесе деинституционализације и социјалне инклузије. Да би се овај циљ постигао, дефинисано је пет посебних циљева, и то: 1) Успостављање нормативних и финансијских претпоставки за спровођење и одрживост процеса деинституционализације, 2) Територијално усклађен и одржив развој услуга у заједници, 3) Трансформација установа социјалне заштите за смештај у пружаоце услуга у заједници, 4) Оснаживање корисника за процесе деинституционализације и укључивање у заједницу, 5) Оснаживање професионалаца за спровођење и заговарање процеса деинституционализације. За сваки посебан циљ дефинисане су мере и кључни показатељи реализације циља, односно конкретних мера.

Да процеси деинституционализације треба да буду усмерени на враћање достојанства и препознавање различитости особа са инвалидитетом упућују Смернице за деинституционализацију Комитета за права особа са инвалидитетом¹²². Процена способности за самосталан живот заснована на инвалидитету је дискриминаторна и треба да буде замењена проценом индивидуалних потреба и препрека за самосталан живот у заједници. Због тога је у Смерницама цео један одељак посвећен потреби да се води рачуна о интерсекционалности и чињеници да идентитет особе са инвалидитетом чини више личних карактеристика од којих је инвалидитет само једна од карактеристика. Остале карактеристике укључују расу, пол и род, родни идентитет и израз, сексуалну оријентацију, сексуалне карактеристике, језик, религију, етничко, аутохтоно или

социјално порекло, мигрантски или избеглички статус, старост, врсту инвалидитета, политичко или друго мишљење, искуство лишења слободе или други статус и ове карактеристике се укрштају да би обликовале лични идентитет особе. Интерсекционалност игра важну улогу животним искуствима свих особа са инвалидитетом. У Смерницама је такође указано да су жене и девојчице са инвалидитетом у институцијама под повећаним ризиком од насиља, експлоатације и злостављања у поређењу са другим женама, као и од родно заснованог насиља и штетних пракси током боравка у институцији, као што су присилна контрацепција, присилни абортус и стерилизација. За децу са сметњама у развоју и инвалидитетом, деинституционализација треба да буде усмерена ка заштити права на живот у породици, у складу са њиховим најбољим интересима. За децу, у основи права на укључивање у заједницу је право на одрастање у породици, а „институција“, у контексту деце, је било која врста смештаја који није у оквиру породице. За децу су посебно опасне и велике и мале домске заједнице.

Задоследно спровођење процеса деинституционализације неопходан предуслов је развој услуга за самосталан живот у заједници. Недостатак ових услуга би могао да доведе до тога да лице које је изашло из домског смештаја нема одговарајућу подршку, те да је принуђено да се врати у установу. Такође, и лица која нису раније била корисници домског смештаја, услед недостатка услуга у заједници су у ризику да постану корисници домског смештаја. Један од предуслова за успешан процес деинституционализације јесте и обезбеђивање већег броја кадрова на локалном нивоу.

У Извештају о Србији за 2023 Европске комисије¹²³ поновљена је препорука из ранијих година и указано да деинституционализација треба да буде приоритет, да се већ годинама чека доношење нове Стратегије развоја социјалне заштите и измена Закона о социјалној заштити, да покривеност и адекватност новчаних накнада за задовољавање основних животних потреба није довољна, као и да је потребно побољшати квалитет и покривеност услугама, а надзорне и регулаторне механизме за праћење и евалуацију треба ојачати. Констатује се и да није постигнут напредак у услугама социјалне заштите на локалном нивоу, а да се систем наменских трансфера уведен 2016. године још увек не спроводи систематски и транспарентно. Буџетска издвајања су доступна само на годишњем нивоу, без вишегодишњих обавеза које би омогућиле континуитет пружања услуга на локалном нивоу и систем утврђивања приоритета и праћења резултата.

122 Смернице за деинституционализацију, укључујући и ванредне ситуације УН Комитет за права особа са инвалидитетом, 2022, доступно на: <https://www.mdri-s.org/e-biblioteka/kategorija/deinsitucionalizacija>

123 Serbia 2023 Report, European Commission, 8. новембар 2023, доступно на: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/ec_report_serbia_2023.pdf

Према подацима из извештаја Републичког завода за социјалну заштиту¹²⁴, број корисника у установама за смештај одраслих и старих са инвалидитетом и другим тешкоћама је годинама на приближно истом нивоу, а услуга домског смештаја и даље доминира у односу на остале услуге које закон обезбеђује за особе са инвалидитетом. На дан 31.12.2022. године, услуга домског смештаја је користило укупно 16.882 пунолетних особа са инвалидитетом, од чега је 70,4% смештено у установе за одрасле и старије, 23,4% у установе специјализоване за смештај одраслих са инвалидитетом, а 5,7% у установе за смештај деце и младих. Мале осцилације, како у погледу укупног броја, тако и у погледу нових корисника указују да већина корисника трајно остаје у њима. Број корисника у многим установама је већи од законски дефинисаног максимума. Као и ранијих година, доминантан разлог престанка смештаја је смрт корисника (у 85% случајева). Дуг останак, ретки или непостојећи контакти са породицом и веома спорадични одласци из установе, јесу обележја корисника у установама за смештај одраслих и старих са инвалидитетом и другим тешкоћама.

Овакви налази су показатељ адекватности капацитета алтернативних услуга које би требало да пруже подршку корисницима и њиховим породицама. Овим установама неопходна је системска подршка у процесу усклађивања са важећим минималним структуралним стандардима (пре свега, у погледу капацитета и броја корисника у једној соби). Зато је потребно омогућити одрживост постојећих и подстицати развој нових услуга. Према процењеном степену подршке одређен број корисника би могао да настави живот у заједници уз одговарајуће алтернативне услуге. Такође, треба имати у виду да успешност деинституционализације у великој мери зависи и од свеобухватног деловања не само унутар система социјалне заштите, већ и од међусекторске сарадње са другим системима, пре свега системом здравствене заштите.

О начину живот у институцијама посебно речито говори цитат из публикације Овде и зидови имају уши¹²⁵ о начину живота и положају особа са инвалидитетом, који гласи: „Живот у резиденцијалној установи одликује недостатак приватности, немогућност доношења одлука о сопственом животу, друштвена искљученост и непоштовање основних људских права и достојанства особе, али и висок ризик од насиља, злостављања и занемаривања. Већина жена са интелектуалним и психосоцијалним

тешкоћама у институцијама је лишена пословне способности што их доводи у ситуацију да не могу самостално да одлучују о месту становања, свом лечењу, медицинским интервенцијама, трудноћи, родитељству, партнерским односима.“

Међународне и домаће организације су посебну пажњу посветиле особама са инвалидитетом смештеним у институције социјалне заштите за време здравствене кризе 2020. године. Ове особе су биле изложене већем ризику од оболевања, са ограниченом помоћи коју пружа недовољан број запослених, без могућности примања посета (које су биле забрањене ефективно више од 140 дана¹²⁶), уз ограничење личне слободе и забране кретања.

Сагледавајући дискриминаторни положај у којем се налазе особе са инвалидитетом у институцијама, Повереник је годинама уназад, у оквиру својих редовних годишњих извештаја давао препоруке за унапређење управо у овој области, и то тако да надлежни органи обезбеде потребне услуге за особе са инвалидитетом у континуитету, уз наставак процеса деинституционализације и већи број услуга у заједници, али и мултисекторски приступ овом проблему и сарадњу различитих система, како би се могао постићи напредак. О појединим препорукама мера које је Повереник овим поводом упutio већ је било више речи у делу овог извештаја који се односи на област образовања, имајући у виду да је, примера ради, услуга личног пратиоца везана управо за ову област. Повереник је указивао и на друге проблеме који се овим поводом јављају.

Повереник је Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и Министарству здравља упutio препоруку мера за остваривање равноправности у погледу прописивања стандарда за пружање услуга из члана 60. став 3. Закона о социјалној заштити који никада нису разрађени иако је Закон о социјалној заштити ступио на снагу још 2011. године. Циљ ове препоруке је да се предузму потребне мере и активности како би се омогућило остваривање социо-здравствених услуга и пружање услуга оној категорији корисника који због специфичног социјалног и здравственог статуса имају потребу и за социјалним збрињавањем и за сталном здравственом заштитом или надзором.

У препоруци је указано је на демографске трендове који предвиђају продужење очекиване дужине живота

124 Извештај о раду установа социјалне заштите, Републички завод за социјалну заштиту, доступно на: <https://www.zavodsz.gov.rs/sr/izve%C5%A1ta-ji-iz-sistema/>

125 Овде и зидови имају уши, Иницијатива за права особа са инвалидитетом, доступно на: https://www.mdri-s.org/public/documents/upload/deinsitucionalizacija/Ovde-i-zidovi-imaju-usi_zaj-sajt.pdf

126 Положај особа са инвалидитетом током Ковид-19 пандемије у контексту придруживања ЕУ – policy brief, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом (MDRI-S), доступно на интернет страници: <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2020/09/Polozaj-osoba-sa-invaliditetom-to-kom-Covid-19-pandemije-u-kontekstu-pridruzivanja-EU.pdf>

што ће довести и до значајног увећања заступљености старијих лица која имају 80 и више година. С обзиром на високу заступљеност старијих који живе сами, често и без подршке породице, постојаће све већа потреба за услугама службе за кућно лечење и палијативно збрињавање. Поред тога, треба имати у виду и важност палијативног збрињавања које је веома значајно за побољшање квалитета живота пацијента у терминалној фази, јер му је услед здравственог стања, односно фазе развоја болести, поред медицинске терапије потребна и додатна подршка у отклањању физичког и психичког бола, као и превазилажењу других потешкоћа које доноси терминална фаза. Услуге палијативног збрињавања представљају специфичан и најважнији вид подршке за појединце и породице који се суочавају са проблемима у одређеној фази болести, па је потребно дефинисати и посебне стандарде за ову врсту услуге, као и овлашћења за надзор и контролу над пружањем услуге.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/prepor-ka-mera-za-ostvarivanje-ravnopravnosti-ministarst-vu-zdravlja-povodom-palijativnog-zbrinjavanja/>

Када су у питању млади са инвалидитетом и ризик од институционализације, потребно је указати и на појаву дезинформација да је остваривање неких права из области социјалне заштите условљено продужењем вршења родитељског права и након пунолетства детета или одузимањем пословне способности. Наиме, Повереник је у пракси имао случајеве где су грађани указивали да су од запослених у центру за социјални рад добијали углавном усмени савет да је потребно да члана породице са инвалидитетом лише пословне способности и да га на тај начин „збрину“ одређивањем старатеља. У оваквим случајевима је потребно обезбедити пружање тачних информација о последицама одузимања пословне способности и указати да се ни за једно загарантовано право не прописује лишење пословне способности као услов за остваривање права.

Имајући у виду стратешку опредељеност система на деинституционализацију, потребно је водити рачуна и о капацитетима система социјалне заштите, који треба да одговори на бројне изазове који се пред њега постављају. Несагледавање потреба целокупног система социјалне заштите и системског уређивања ове области за последицу може имати слабљење капацитета установа, додатно оптерећење и „сагоревање“ запослених, као и немогућност унапређења њиховог рада. Овај систем треба да може да одговори на свакодневне захтеве ради омогућавања квалитетног мапирања потреба грађана, благовременог активирања свих облика подршке и помоћи, уз истовремени рад на јачању контролних механизма и праћења и оцене квалитета услуга социјалне заштите, што је од кључног значаја за унапређење положаја особа са инвалидитетом. Ово су разлози због којих је Повереник више година, кроз своје редовне годишње извештаје, указивао да је потребно квантитативно и квалитативно ојачати капацитете, пре свега социјалне, здравствене, дечије заштите, али и других служби које раде на заштити социоекономски угрожених група и група које су у већем ризику од дискриминације, ојачати инспекцијске органе и повећати број инспекцијских надзора у овим областима. У том смислу је потребно преиспитати постојеће нормативе кадрова и успоставити критеријуме засноване на реалним потребама ових служби. Повереник непосредно сарађује са представницима система социјалне заштите, са којима се размењују информације о начину рада и проблемима са којима се сусрећу, указујући на могуће начине превазилажења тих проблема.

Када се сагледава ситуација на нивоу локалних самоуправа, поменута Ex post анализа Стратегије развоја социјалне заштите показала је и да су наменски трансфери довели до тога да одређене локалне самоуправе престану са улагањем средстава из локалних буџета током 2018. године, иако су током 2015. године то чиниле, што је у супротности са сврхом овог концепта. Потребно је спровести евалуацију на који начин су трошена средства из наменских трансфера, али реализовати и бољу контролу свих трансфера, како би се отклониле могућности злоупотребе овог инструмента и како би расподела средстава била усклађена са одредбама Уредбе о наменским трансферима. Јединице локалне самоуправе скоро да нису предузеле активности у планском управљању социјалном заштитом на локалном нивоу. Интегрални приступ у идентификовању потреба и планирању услуга у заједници је изостао. На основу података из ове анализе може се закључити да се област социјалне заштите не налази међу приоритетима при креирању локалних јавних политика. Дакле, промене у систему социјалне заштите теку споро, финансијска ситуација многих локалних самоуправа је непредвидива, а

чињеница да се наменски трансфери планирају на годишњем нивоу, а не на дужи период, доводи у питање одрживост планирања и пружања услуга.

У притужби организације цивилног друштва је наведено да је општина донела одлуку о измештању дневног боравка за особе са сметњама у развоју ван градске средине. Овим поводом Повереник се обратио Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања које је навело да су инспектори социјалне заштите извршили службену саветодавну посету и констатовали да се објект налази на удаљености око 4 км од центра општине против које је притужба поднета, да не постоји јавни превоз до објекта и да објект није адекватан, као и да објект у којем се тренутно пружа услуга није обновио лиценцу. Повереник је констатовао да је забрињавајућа чињеница да је планирано измештање овог објекта на локацију далеко од очију јавности, јавног превоза и ван урбане средине што, поред чињенице да је поступљено противно стандардима социјалне заштите, није у складу ни са антидискриминационим прописима. Посебно је забрињавајућа чињеница да је пружаоцу ове услуге истекла лиценца почетком 2023. године.

Повереник је донео мишљење да су повређене одредбе закона, те је препоручено да се ова одлука стави ван снаге и предузму све потребне мере и активности у циљу обезбеђивања адекватног простора у којем ће бити пружана услуга дневног боравка за особе са сметњама и инвалидитетом од стране лиценцираног пружаоца услуге. Општина је обавестила Повереника да стари објект не испуњава услове за даље пружање услуге, да су поднели захтев за лиценцирање услуге у новом објекту као и да су обезбедили сопствени превоз прилагођен корисницима који за кретање користе колица као и да је направљено ново аутобуско градско стајалиште испред установе.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/939-22-diskriminacija-na-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-pruzanja-usluga/>

У Ex post анализи Стратегије развоја социјалне заштите је такође наведено и да у протеклом периоду није дошло до значајнијих ефеката у погледу повећања броја пружалаца услуга социјалне заштите. Најзначајнији раст бележи услуга домског смештаја за стара и одрасла лица, и то искључиво приватних установа које пружају ову услугу. У периоду од 2015. до 2018. године број пружалаца услуге смештаја за одрасла и стара лица увећан је за 142%. У погледу осталих услуга не бележе се значајније промене. Са друге стране, поставља се питање адекватности услуге помоћи у кући за стара и одрасла лица (која је уједно и најраспрострањенија услуга), која треба да представља алтернативу домском

смештају, поготову код корисника са вишим степенима функционалности. Заштита особа са инвалидитетом је доминантно обезбеђена кроз услугу домског смештаја, а помаци у погледу обезбеђивања алтернативних услуга су веома мали.

И резултати истраживања које је спровео Повереник за потребе израде овог извештаја показују да више од половине анкетираних удружења (52%) сматра да су за побољшање квалитета живота и равноправног учешћа у друштву особа са инвалидитетом најважније доступније услуге социјалне заштите и подршке за самостални живот у заједници. О потребама за услугама говоре и цитати особа са инвалидитетом учесника истраживања: „Неопходно је континуирано пружање услуга за особе са инвалидитетом током 12 месеци годишње и развијање нових“.

О недовољној развијености услуга говори се у бројним публикацијама. Тако, према резултатима истраживања Мапирање услуга социјалне заштите и материјалне подршке у надлежности јединица локалних самоуправа у Републици Србији¹²⁷, услуге социјалне заштите обезбеђују се у 142 од укупно 145 јединица локалне самоуправе. У три општине се није обезбеђивала ниједна од локалних услуга социјалне заштите (Алибунар, Беочин и Трговиште). У 117 локалних самоуправа обезбеђене су услуге за децу и младе, а у 128 за одрасла и старија лица. Услуге које припадају овој групи бележе већу распрострањеност од услуга из осталих група, што се не разликује у односу на претходне циклусе мапирања. У тој групи се налазе и три појединачно посматрано најраспрострањеније услуге: помоћ у кући за одрасле и старије, лични пратилац детета и дневни боравак за децу са сметњама у развоју и инвалидитетом. Најочљивија промена у распрострањености се региструје код услуге лични пратилац детета. У 2021. години, ова услуга се обезбеђује у 96 локалних самоуправа, што представља значајно повећање у односу на раније стање.

Развоју услуге лични пратилац детета су свакако допринеле и препоруке мера Повереника упућене јединицама локалне самоуправе о којима је било речи у делу овог извештаја који се односи на област образовања, али и стратешка парница коју је 2021. године покренула ова институција у складу са надлежностима прописаним законом.

Због ускраћивања права на услугу личног пратиоца у складу са Законом о социјалној заштити, Повереник је поднео тужбу против Општине Нови Кнежевац

127 Мапирање услуга социјалне заштите и материјалне подршке у надлежности јединица локалних самоуправа у Републици Србији, Др Гордана Матковић, Жарко Шундерић, Лазар Муждало, 2023, доступно на: <https://csp.org.rs/sr/oblasti-rada/usluge-socijalne-za%C5%A1tite/publikacije.html>

и Центра за социјални рад, након обраћања мајке због дискриминације њеног малолетног детета на основу инвалидитета и здравственог стања, јер је ускраћивањем услуге отежано остваривање права на образовање и пуно укључивање у образовни систем. Ова стратешка парница покренута је у јавном интересу, како би се и судском праксом указало на значај услуге личног пратиоца као подршке деци са инвалидитетом и потешкоћама у развоју, а у циљу њиховог укључивања у редовно школовање, активности у заједници и успостављања што већег нивоа самосталности. Виши суд у Београду је 2023. године донео је пресуду којом је одбијен као неоснован тужбени захтев тужиоца. Повереник је уложио жалбу на ову пресуду и указао да је парница покренута у јавном интересу и успех у овој парници, поред значаја за конкретан случај, ствара правну праксу којом се шаље порука свим јединицама локалних самоуправа и центрима за социјални рад да је у питању услуга на коју дете не сме да чека, да се услуга не пружа само уколико је родитељ довољно упоран да услугу захтева, да је неопходно да услуга буде пружена правовремено и у континуитету, а не да сваке године буде присутна неизвесност да ли ће или неће дете добити услугу која му по закону припада и која је од изузетне важности с обзиром да смо усвојили модел инклузивног образовања. Повереник је нагласио да је Република Србија својим законима и стратешким оквиром у потпуности испунила стандарде из Конвенције о правима детета, међутим уколико се ови закони и стратешки оквир не поштују, односно уколико се делимично поштују, усвајањем одлуке суда би се створила негативна пракса и послала порука да услуга може бити понекада и помало пружана.

И остале дневне услуге у заједници бележе мање-више блажи пад распрострањености у односу на 2018, као и на 2015. и 2012. годину¹²⁸. Смањење распрострањености прати и услугу дневни боравак која је намењена деци и младима, што се вероватно може објаснити експанзијом услуге лични пратилац детета и утицајем инклузивног образовања. Иако сваки четврти корисник у укупном броју корисника ове услуге припада старосној групи 25+, ова услуга је у највећем броју случајева задржала у називу одредницу деца и млади, јер би преименовање вероватно захтевало и нови круг процеса лиценцирања, што представља велики административни напор посебно за пружаоце који долазе из приватног непрофитног сектора. И број локалних самоуправа са дневним боровцима за циљну групу одраслих особа са инвалидитетом је у опадању, као и за старија лица.

128 Мапирање услуга социјалне заштите и материјалне подршке у надлежности јединица локалних самоуправа

Услуге подршке за самосталан живот корисника обезбеђују се у укупно 27 општина и градова у 2021. години (2018. у 29). Персонална асистенција је најраспрострањенија услуга у овој групи и у 2021. години се пружа у 18 локалних самоуправа. Подршка самосталном животу корисника бележи готово занемарљиво повећање распрострањености, док је становање уз подршку за младе и особе са инвалидитетом континуирано у паду. Услуге из ове групе се углавном организују у већим градовима. Услуге смештаја које су у надлежности јединица локалних самоуправа обезбеђују се за кориснике у укупно 18 локалних самоуправа у 2021. години, по правилу у већим градовима.

Отац детета са аутизмом се обратио Поверенику због дискриминације његовог детета на основу здравственог стања и инвалидитета, наводећи да дете похађа школу за „специјално образовање“ која нема организован боравак за децу током распуста, а да је у другом дневном бораваку одбијен јер за дете са аутизмом „тај дневни боравак није одговарајућа средина“ и јер примају само децу која користе инвалидска колица. Притужилац се више пута обраћао граду како би указао на проблем који деца са аутизмом имају наводећи да је „неопходно да им се обезбеди адекватна подршка како би њихови родитељи могли несметано да раде и зарађују за егзистенцију“, али ни на један од послатих дописа није добио одговор. Повереник је дао мишљење да је пропуштањем да обезбеди услугу дневног боравак град повредио одредбе Закона о забрани дискриминације и препоручио да обезбеди пружање услуге дневног боравак свој деци којој је ова услуга неопходна, као и да убудуће не крши прописе о забрани дискриминације.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/491-21-diskriminacija-utvrdjena-protiv-gradske-uprave-po-osnovu-invaliditeta/>

Поред развоја постојећих и унапређивања обима пружања услуга, неопходно је обезбедити и континуитет у њиховом спровођењу. Таква ситуација је нарочито дошла до изражаја током пандемије Ковид -19. У периоду ванредног стања када је у читавој земљи била на снази одлука о забрани кретања, у појединим случајевима забрана да се изађе из стана је онемогућила пружање неопходних услуга што је доводило до погоршања општег здравственог али и менталног стања особа са инвалидитетом, као и осталих чланова породице.

Имајући у виду значај остваривања пре свега здравствене али и услуга социјалне заштите и других услуга потребних у континуитету и током ванредног стања, Повереник је указао на проблеме са којим су се суочиле особе са инвалидитетом, особе оболеле од ретких болести, особе које се налазе у терминалној фази неке болести и које користе услугу палијативне неге у кућним условима, као и друге особе које користе услуге мобилних тимова или неформалних неговатеља са којима не живе у заједничком домаћинству, након усвајања мере забране, односно ограничења кретања за све грађане, те упутио препоруку мера Влади да се у круг лица којима Министарство унутрашњих послова издаје дозволу за кретање уврсте и персонални асистенти и неговатељи, али и неформални неговатељи, као и сродници или пријатељи који не живе у заједничком домаћинству са овим особама, а који им услугу пружају у вечерњим часовима, јер услуга лиценцираних персоналних асистената, односно неговатеља није доступна свим особама.

Персоналним асистентима и неговатељима омогућено је кретање.

Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/inicijativa-vladi-povodom-dozvole-kretanja-neformal-cir/>

О нивоу развоја услуга и положају особа са инвалидитетом говоре и подаци из извештаја Републичког завода за социјалну заштиту¹²⁹, према којима је број пунолетних особа са инвалидитетом који су користиле услуге дневног боравка у 2022. години повећан само за 13,9% у односу на 2018. годину. Међу корисницима доминирају одрасли са 70,5%. Услугу помоћ у кући у 2022. години према подацима из истог извора користило је 12.271 пунолетних са инвалидитетом, а у односу на 2021. годину број корисника ове услуге смањен је за 12,7%. У старосној структури доминирају старији корисници са 88,1%, затим одрасли корисници са 11,4%, док је удео младих износи само 0,4%.

Даље, према истом извештају, укупно 21 пунолетна особа са инвалидитетом је услугу становање уз подршку користила у 2022. години, што је за 54,4% мање у односу на 2018. годину. Недовољна развијеност ове услуге у појединим деловима наше земље има велики утицај на доношење одлуке о смештају особа са инвалидитетом. Треба имати у виду да услугу становање уз подршку за особе са инвалидитетом финансира Република Србија у јединицама локалне самоуправе чији је степен развијености испод републичког просека. Код услуге становање уз

подршку за особе са инвалидитетом број корисника се током 2015. године утростручио у односу на 2012. Овакво кретање броја корисника може се објаснити спровођењем програма „Отворени загрљај“ за чију је реализацију Европска унија доделила 2,3 милиона евра бесповратних средстава. Охрабрује чињеница да је настављен тренд повећања броја корисника услуге персоналног асистента у 2022. години коју је користило 375 пунолетних корисника, што представља повећање од 26,7% у односу на 2021. годину, иако у старосној структури још увек доминирају одрасли корисници са 77,6%, затим старији са 11,7% и млади са свега 10,7%.

Актуелно стање указује да постоји изражена потреба за већим бројем лиценцираних пружалаца за све услуге за које су прописани минимални стандарди, а посебну пажњу је потребно посветити развоју слабо заступљених услуга и омогућавању остваривања континуума подршке у складу са потребама особа са инвалидитетом. Овакво стање се одражава и на чињеницу да се велики број услуга пружа пре свега од стране неформалних неговатеља, најчешће жена, што као последицу има њихов комплексан положај, немогућност укључивања на тржиште рада, економску зависност, уз слабе перспективе за будућност. У развијеним земљама ради се на развоју интервентних стратегија и обезбеђивању финансијских и других ресурса, као и система формалне подршке и сагледавања потреба неформалних неговатеља¹³⁰ а неформално неговатељство добија све већу друштвену улогу. Јавне политике у овој области треба да буду засноване на истраживачким доказима, актуелној регулативи и могућностима њихове имплементације. Неформална нега је захтевна активност, најчешће лоцирана у старијој животној доби, а може трајати дужи низ година. Стратегијом деинституционализације се не предвиђају никакве активности које би се односиле на унапређење положаја и јачање капацитета неформалних неговатеља, сагледавање њихових потреба, увођење услуга подршке, обука за обављање послова, умрежавања. Несагледавање потреба целокупног система социјалне заштите и системског уређивања ове области, неће унапредити нити положај особа са инвалидитетом, нити неформалних неговатеља, због чега Повереник у континуитету указује на потребу активног рада на унапређењу положаја и јачању капацитета неформалних неговатеља (флексибилно радно време, рад од куће, плаћено одсуство, предах смештај, групе за узајамну помоћ, едукације и сл).

129 Извештај о раду установа социјалне заштите, Републички завод за социјалну заштиту, доступно на: <https://www.zavodsz.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji-iz-sistema/>

130 Унапређење положаја неформалних неговатеља у Републици Србији – истраживање свеобухватних потреба у циљу креирања препорука за јавне политике, Центар за подршку и инклузију ХЕЛПНЕТ, Београд 2019. године, доступно на: <http://helpnet.rs/wp-content/uploads/2020/02/Unapredjenje-poloza-ja-neformalnih-negovatelja-istrazivanje.pdf>

Услуга персоналне асистенције доступна је само пунолетним лицима са инвалидитетом са процењеним I или II степеном подршке, која остварују право на увећани додатак за туђу негу и помоћ, имају способности за самостално доношење одлука, радно су ангажована или активно укључена у рад различитих удружења грађана, спортских друштава, политичких партија и других облика друштвеног ангажмана, односно укључене су у редовни или индивидуални образовни програм. Дакле, након завршетка школовања у оквиру основног и средњег образовања, особе са инвалидитетом губе право на услугу лични пратилац, а услови за услугу персоналног асистента су такви да уколико особа није радно ангажована или активно укључена у рад различитих удружења, односно није наставила образовање, остаје без потребне подршке за укључивање у друштвени живот или самосталан живот.

Поверенику се у вези ове врсте подршке обратило удружење грађана које пружа помоћ особама са аутизмом и њиховим породицама и указало да су деци и младима са сметњама у развоју доступне одређене услуге социјалне заштите (нпр. лични пратилац детета) само док су у образовном систему. Појаснили су да за децу и младе са аутизмом и вишеструким сметњама након напуштања образовног система, нема адекватне услуге социјалне заштите која би им омогућила да наставе школовање, усавршавање, запосле се и живе у својој заједници као равноправни грађани и грађанке.

Сагледавајући проблеме у вези доступности услуге персоналне асистенције, Повереник је упутио Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Иницијативу за измену Правилника о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите у циљу проширивања права на пружање услуга персоналне асистенције на сва лица са инвалидитетом која, у складу са законом, имају потребу за овом услугом, а не само на она која остварују право на увећани додатак за помоћ и негу другог лица. Како је остварење права на увећани додатак за помоћ и негу другог лица условљен постојањем телесног оштећења од 100% по једном основу или органског трајног поремећаја неуролошког и психолошког типа, односно оштећења од најмање 70% по два основа, то је један број особа са инвалидитетом по аутоматизму онемогућен да користи услугу персоналне асистенције, те ова лица имају значајне проблеме у задовољењу основних животних потреба. Министарство још увек није обавестило Повереника о поступању.

Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/605-22-inicijativa-za-izmenu-pravilnika-o-blizim-uslovima-i-standardima-za-pruzanje-usluga-socijalne-zastite/>

За особе са аутизмом и вишеструким сметњама од значаја је омогућавање благовремене и целовите услуге подршке за живот у заједници континуирано у сваком животном добу. Међутим, особе са аутизмом, интелектуалним потешкоћама или вишеструким сметњама у одређеном броју не могу да испуне услов за остваривање права на услугу основу члана 99. Правилника о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, односно право на персоналну асистенцију која је класификована као услуга подршке за самосталан живот. Поменути чланом је као услов за остваривање права на персоналну асистенцију, између осталог, наведена способност за самостално доношење одлука. Део популације из спектра аутизма и ретких болести слабо је или потпуно невербалан и самим тим не може да се изјасни о својим потребама.

Повереник је Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања упутио иницијативу да приликом измене Правилника о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите размотри или прилагођавање постојећих услуга или стандардизовање нових циљаних услуга социјалне заштите које би боље таргетирале потребе особе са аутизмом, као и особе које болују од специфичних и различитих ретких болести.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/171-24-inicijativa-za-izmenu-pravilnika-o-blizim-uslovima-i-standardima-za-pruzanje-usluga-socijalne-zastite/>

Већина саветодавно-терапијских и социо-едукативних услуга још увек није уређена, нити су дефинисани стандарди за њихово спровођење. Део услуга пружа се у саветовалиштима, а једну од услуга пружају Центри за породични смештај и усвојење. Услуга породични сарадник, као једина услуга која пружа подршку породицама у кризи бележи велики пад у погледу броја корисника у периоду од 2015. до 2018. године.

Како би се адекватно сагледала деинституционализација неопходно је пружити подршку и пружаоцима тих услуга. У пракси се и у том погледу јављају одређени проблеми. Тако се Поверенику обратило више удружења цивилног друштва пружалаца услуга, указујући да су одредбама Правилника о порезу на додату вредност стављени у неравноправан положај, што се у крајњој линији одражава и на доступност услуга и кориснике.

У циљу равноправне доступности услуга социјалне заштите свим корисницима, Повереник је Министарству финансија упутио Иницијативу за

измену члана 136. став 1. Правилника о порезу на додату вредност. У иницијативи је наведено да је прописима из области пореске политике предвиђено ослобађање од плаћања ПДВ-а које се односи искључиво на услуге социјалне заштите које пружају центри за социјални рад, установе за смештај корисника и установе за дневни боравак и помоћ у кући, из чега произлази да су обвезници ПДВ-а сви други пружаоци услуга социјалне заштите, чиме се у неповољнији положај стављају не само пружаоци услуга који нису набројани, него и корисници тих услуга, имајући у виду различите цене услуга које пружају различити пружаоци. На овај начин фаворизују се пружаоци услуга за које је предвиђено пореско ослобођење и нарушавају основни постулати на којима почива систем социјалне заштите – децентрализација и деинституционализација кроз плурализам пружаоца услуга, даљи развој услуга, повећање обима корисника, односно задовољење потреба корисника.

Правилник је измењен.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/688-22-inicijativa-za-izmenu-clana-136-stav-1-pravilnika-o-porezu-na-dodatu-vrednost/>

Такође, на одрживост постојећих и за увођење нових услуга од утицаја је стабилност њиховог финансирања, али и препознавање потреба, имајући у виду да је мапирање потреба становништва развијено у малом броју локалних самоуправа. У ситуацији ограничених средстава и недовољно развијених услуга када се могу задовољити потребе само одређеног броја најугроженијих, адекватно формулисање приоритета посебно добија на важности.

Прописима из области социјалне заштите регулисана су и различита материјална давања. У 2022. години¹³¹, 11.346 пунолетних корисника са инвалидитетом је користило право на додатак за помоћ и негу другог лица у складу са прописима из области социјалне заштите. Увећани додатак за помоћ и негу другог лица у 2022. години према подацима је користило 34.112 пунолетних корисника, што је за 12% више него претходне године. Износ увећаног додатка за помоћ и негу другог лица иако се усклађује два пута годишње, односно у априлу и октобру, те од октобра 2023 износи 38.852,00 динара. Право на новчану накнаду за помоћ и негу другог лица из система пензијског и инвалидског осигурања, према подацима РФПИО, остварује око 80.000 осигураника и корисника пензије, у износу од 29.911,21 динара. Имајући у виду да је наведени износ намењен особама којима је неопходна помоћ и нега другог лица ради задовољења основних животних потреба, односно да право остварује особа која је непокретна, која

због тежине и природе трајних болести и болесног стања није способан да се самостално креће у оквиру стана уз употребу одговарајућих помагала, нити да се сама храни, свлачи, облачи, одржава личну хигијену, као и уколико је слеп, јасно је да он није довољан, као и да је особа са инвалидитетом која остварује само ово право у великом ризику од сиромаштва и социјалне искључености. Посебан проблем представља ситуација када се корисник овог права из система социјалне заштите запосли, па би право требало да настави да прима у систему пензијско-инвалидског осигурања. Због недостатка информисања о начинима остваривања овог права из различитих система, неретко се дешава да корисници не пријаве запослење и не поднесу захтев РФПИО, или у обрнутом случају, да када запослење изгубе право треба да наставе да користе из система социјалне заштите. Овакве ситуације за последицу имају да лица постају дужници и имају проблеме да поново остваре права из различитих система. С тим у вези, потребно је ефикасније и правовремено информисање корисника права на туђу негу и помоћ из оба система о начинима и последицама његовог остваривања, као и о обавезама корисника.

Особе са инвалидитетом се у континуитету жале како на обухват тако и на висину не само ове врсте материјалне помоћи, него и других права на материјална давања која су усмерена на смањење сиромаштва и социјалне искључености, пре свега имајући у виду да су им то једини извори прихода од којих треба да живе, посебно уколико им је пословна способност одузета. Тако су се, примера ради, током година Поверенику у више наврата обраћали грађани у вези са остваривањем права на инвалидски додатак за одређене категорије пензионера, због чега се Повереник обратио Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и упутио Иницијативу за измену и допуну Закона о правима бораца, војних инвалида, цивилних инвалида рата и чланова њихових породица, како би и ратни војни инвалиди који су млађи од 65 година, а корисници су пензије, имали право на инвалидски додатак¹³².

У иницијативама за измену и/или допуну више одредаба Закона о социјалној заштити упућених Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Повереник је указао и на потребу сагледавања начина регулисања материјалних давања из система социјалне заштите, и то:

- услова за остваривање права на новчану социјалну помоћ који треба да буду такви да ниједно лице или породица не остану без овог права у ситуацији

132 Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/1033-22-inicijativa-za-izmenu-i-dopunu-zakona-o-pravima-boraca-vo-jnih-invalida-civilnih-invalida-rata-i-clanova-njihovih-porodica/>

када су угрожени до те мере да не могу да обезбеде своју егзистенцију и минималне стандарде које сваки човек треба да има. У том смислу је потребно размотрити искључујући услови из члана 82. став 1. тачка 2) Закона о социјалној заштити којим је прописано да право на новчану социјалну помоћ не може остварити појединац, односно породица ако је продао или поклонио непокретну имовину или се одрекао права на наслеђивање непокретне имовине или ако је протекао период у којем би, од тржишне вредности непокретне имовине коју је продао, поклонио или се одрекао права на наслеђивање могао обезбеђивати помоћ;

- релаксирања имовинских услова који се узимају у обзир приликом остваривања права на новчану социјалну помоћ, пре свега повећања земљишног максимума у зависности од квалитета земљишта нарочито код старачких домаћинстава. Неопходно је утврдити реалну могућност остваривања прихода од земље у власништву у ситуацијама када она прелази имовински цензус прописан законом, јер власништво над запарложеном земљом у удаљеним крајевима, посебно у савременим условима пољопривредне производње, не значи да та земља може да обезбеди адекватан приход за нормалан и достојан живот.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/894-24-inicijativa-za-izmene-i-dopune-zakona-o-socijalnoj-zastiti/>

The background features a light blue, stylized illustration. At the top, there is a large umbrella. Below it, several simplified human figures are depicted using thick, rounded lines. The text is centered over this graphic.

ДИСКРИМИНАЦИЈА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ У ОБЛАСТИ ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ

ЧЛАН 25. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ЗДРАВЉЕ

Државе стране уговорнице признају особама са инвалидитетом право на остваривање највишег могућег здравственог стандарда без дискриминације засноване на инвалидитету. Државе стране уговорнице ће предузети све одговарајуће мере како би особама са инвалидитетом омогућиле приступ здравственим услугама, водећи рачуна о полу, укључујући рехабилитацију у вези са здрављем. Државе стране уговорнице посебно ће:

(а) обезбедити особама са инвалидитетом исти избор, квалитет и стандард бесплатне или приступачне здравствене заштите и програме који се нуде другим лицима, укључујући у области полног или репродуктивног здравља и јавних здравствених програма намењених широкој популацији;

(б) обезбедити оне здравствене услуге које су конкретно потребне особама са инвалидитетом због њиховог инвалидитета, укључујући рано откривање и интервенцију, по потреби, и услуге намењене свођењу на најмању меру и спречавању даљег инвалидитета, укључујући међу децом и старијим особама;

(ц) обезбедити ове здравствене услуге што је могуће ближе заједницама где људи живе, укључујући сеоске средине;

(д) затражити од професионалних здравствених радника да обезбеде исти квалитет лечења особама са инвалидитетом као и другима, укључујући на основу слободне и информисане сагласности, између осталог, ширењем сазнања о људским правима, достојанству, аутономији и потребама особа са инвалидитетом путем обуке и усвајањем етичких стандарда за јавну и приватну здравствену заштиту;

(е) забранити дискриминацију према особама са инвалидитетом приликом обезбеђења здравственог осигурања и животног осигурања уколико је такво осигурање дозвољено националним законодавством, које ће се обезбедити на праведан и разуман начин;

(ф) спречити дискриминаторско ускраћивање здравствене заштите или здравствених услуга или хране или течности на основу инвалидитета.

У Закључним запажањима Комитета за права особа са инвалидитетом изражена је забринутост због недовољне ране идентификације и интервенције код деце са инвалидитетом, због ограниченог приступа здравственим услугама, нарочито приступа услугама везаним за сексуално здравље и репродукцију.

Системом здравствене заштите остварује се ниво очувања здравља грађана и породице кроз спровођење мера за очување и унапређење здравља, спречавање и рано откривање болести и повреда и благовремено и ефикасно лечење и рехабилитацију, што је У нашој земљи регулисано прописима из области здравствене заштите. У оквиру унапређења примарног нивоа здравствене заштите регулисана је и сензибилизација здравствених радника и локалне самоуправе ради унапређења знања и вештина комуникације са особама са инвалидитетом, као и унапређење и јачање служби кућног лечења и неге и патронажних служби које су кључне за помоћ особама са инвалидитетом. И други прописи из ове области непосредно су у вези са положајем особа са инвалидитетом, као што су прописи о правима пацијената, о медицинско-техничким помагалима, о листама лекова, о заштити лица са менталним сметњама и сл.

У Републици Србији у области здравствене заштите постоји низ прописа који регулишу ову област. Када су у фокусу особе са инвалидитетом, обезбеђена су права на све облике здравствене заштите, адекватно дијагностиковање, лечење и рехабилитацију уз обезбеђивање медицинско техничких помагала, медицинских инструмената и остале опреме. Највећи број права из здравственог осигурања особе са инвалидитетом остварују у организационој јединици завода на чијем подручју имају пребивалиште (Дом здравља). Област здравствене заштите и здравственог осигурања регулисана је пре свега Законом о здравственом осигурању¹³³ и Законом о здравственој заштити¹³⁴, али и другим прописима, попут Закон о заштити лица са менталним сметњама¹³⁵. Овим прописима је уређено да се приликом пружања здравствене заштите ни један корисник не сме дискриминисати ни на који начин, па ни по основу психичког или телесног инвалидитета. Особама са инвалидитетом се гарантују права из здравственог осигурања, чак и када не испуњавају услове за стицање статуса осигураника по основу запослења и рада. Овакав

¹³³ „Службени гласник РС“, бр. 25/19 и 92/23

¹³⁴ „Службени гласник РС“, бр. 25/19 и 92/23 – аутентично тумечење

¹³⁵ „Службени гласник РС“, број 45/13

приступ законодавца је потпуно оправдан, јер је особама са инвалидитетом потребно осигурати одређена права, али их притом не условљавати запослењем или радом, јер је то често немогућ услов. Права из здравственог осигурања која се гарантују свим грађанима, па и особама са инвалидитетом, су превенција и рано откривање болести, куратива односно, лечење оболелих путем терапија, медицинска рехабилитација и право на медицинско техничка помагала на терет средстава фонда за здравствено осигурање.

Пракса Повереника међутим показује да се дискриминација по основу здравственог стања сваке године налази у врху личних својстава због којих грађани Повернику подносе притужбе. Такође, овај основ дискриминације се неретко наводи у комбинацији са још неким личним својством - инвалидитетом, старосним добом, родним идентитетом или полом, због чега се у оваквим случајевима ради о вишеструкој дискриминацији. Дискриминација особа са инвалидитетом се у овој области манифестује на различите начине - од неприступачности установа здравствене заштите и несензибилисаности медицинског особља за рад са особама са инвалидитетом, до онемогућавања коришћења услуга, немогућности заказивања прегледа и интервенција, одласка на рехабилитацију као и примања одговарајуће терапије на терет буџета. За случајеве дискриминације у овој области је, на основу непосредног контакта са грађанима и представницима организација које се баве заштитом људских права, уочено и постојање страха од виктимизације због потребе даљег лечења, што је неретко препрека за формално обраћање и покретање поступака за заштиту од дискриминације.

У Истраживању о праћењу индивидуалних искустава особа са инвалидитетом¹³⁶ наведена су искуства особа са инвалидитетом и ограничења у коришћењу здравствених услуга и рехабилитације због неприступачности или рестриктивних критеријума за остваривање појединих права, које је доживело 45% учесника овог истраживања. Дискриминацију у овој области доживело је 28,3% испитаника, а у области остваривања права на заштиту репродуктивног здравља 43,3%. Указано је и да здравствени радници опште медицине не познају карактеристике појединих врста инвалидитета, као и да користе неадекватну терминологију.

Обезбеђивање приступачности установа здравствене заштите често је један од основних предуслова да особе са инвалидитетом уживају право на здравствену заштиту у пуном обиму и када су у питању услуге које

пружају установе секундарне и терцијалне заштите. Посебно је осетљиво питање приступачности када се у тим установама смештају деца са инвалидитетом, на дечијим одељењима.

Повереник је донео мишљење у поступку поводом притужбе против Опште болнице „Свети Лука“, због дискриминације на основу инвалидитета, јер је дечије одељење Опште болнице неприступачно деци са инвалидитетом која за кретање користе колица. Такође је наведено да до међуспрат постоји бетонска рампа која не испуњава стандарде за несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом. Општој болници „Свети Лука“ је препоручено да обезбеди тоалетна колица за одржавање личне хигијене пацијената са инвалидитетом, да до обезбеђивања пуне приступачности, било новим распоредом унутар објекта или на други начин, организује рад и предузме све потребне мере у циљу обезбеђивања приступачности дечијег одељења особама које за кретање користе колица или се отежано крећу, као и да убудуће воде рачуна да не крше законске прописе о забрани дискриминације.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/695-21-misljenje-po-prituzbi-protiv-opste-bolnice-zbog-diskriminacije-po-osnovu-invaliditeta/>

О пракси Повереника у вези са неприступачношћу здравствених услуга детаљнији преглед је дат у делу овог извештаја који се односи на дискриминацију приликом пружања јавних услуга или при коришћењу објекта и површина.

ЧЛАН 26. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ОДРЖАВАЊЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈА

1. Државе стране уговорнице ће предузети ефикасне и одговарајуће мере, укључујући путем подршке особа са сличним тегобама, како би се особама са инвалидитетом омогућило да постигну и очувају максималну независност, пуну физичку, менталну, социјалну и стручну способност, као и пуно укључивање и учешће у свим аспектима живота. У том циљу, државе стране уговорнице ће организовати, ојачати и пружити свеобухватне услуге и програме одржавања и рехабилитације, посебно у области здравља, запошљавања, образовања и социјалних услуга, тако да ове услуге и програми:

(а) отпочну у најранијој могућој фази и да се заснивају на мултидисциплинарној процени индивидуалних потреба и способности;

(б) подрже учешће и укључивање у заједницу као

¹³⁶ Мониторинг индивидуалних искустава особа са инвалидитетом у Републици Србији, Центар за оријентацију друштва, Disability Rights Promotion International, Београд, 2013

и у све аспекте друштва на добровољној основи и да буду доступни особама са инвалидитетом на местима најближим њиховим заједницама, укључујући сеоску средину.

2. Државе стране уговорнице ће подстицати развој почетне и континуиране обуке за професионалце и друго особље које ради на пружању услуга одржавања и рехабилитације.

3. Државе стране уговорнице ће се залагати за расположивост, познавање и употребу помоћних средстава и технологија, осмишљених за особе са инвалидитетом, које се односе на одржавање и рехабилитацију.

Комитет за права особа са инвалидитетом је у Закључним запажањима изразио забринутост због недовољне адекватне обучености здравствених радника за пружање неге особама са инвалидитетом и неприступачности здравствених услуга и здравствених установа. Препоручено је Републици Србији да обезбеди запосленима у здравственој заштити адекватну обуку и потребне компетенције и убрза спровођење националног програма за унапређење развоја у раном детињству, као и да особама са инвалидитетом, једнако као и свим другима, осигура приступ здравственој заштити, укључујући и приступ услугама у вези са сексуалним и репродуктивним здрављем. Такође, препоручује обучавање здравствених радника у вези са третманом особа са инвалидитетом и обезбеђивање приступачности здравствених услуга и здравствених установа.

Циљ медицинске рехабилитације јесте враћање или побољшање оштећених функција тела, што је од нарочитог значаја за побољшавање и унапређење здравственог стања особа са инвалидитетом. Према резултатима Истраживања о доступности бањских услуга особама са инвалидитетом у Републици Србији¹³⁷ ове услуге не могу да се користе због архитектонске неприступачности услуга и капацитета, а на основу посета шест бања у Србији уочено је да ниједна не поседује у потпуности одговарајуће услове за боравак особа са инвалидитетом и да је потребно донети свеобухватан план прилагођавања бањских комплекса особама са инвалидитетом и старијим особама. Иако су неке бање реконструисале своје објекте, нису узеле у обзир стандарде приступачности који су по закону обавезни, па тако у већини случајева недостају столице за улазак у базен, нема приступачних соба

за кориснике у инвалидским колицима, не постоје приступачни тоалети, већина нема обележена паркинг места за особе са инвалидитетом. Неприступачност услуга и капацитета у бањским лечилиштима једнако је велика препрека особама са инвалидитетом, колико и финансирање тог боравка.

Повереник је сагледавајући резултате овог истраживања упутио препоруку мера здравственим установама специјализованим за рехабилитацију, препоручујући им да предузму све потребне мере и активности у циљу обезбеђивања приступачности објекта који користе и услуга које пружају у овим објектима како би се обезбедило да особе са инвалидитетом, посебно оне које за кретање користе колица могу самостално да бораве и равноправно са другима користе терапијске услуге.¹³⁸

Из истих разлога Повереник је примио више притужби због дискриминације на основу инвалидитета у области здравствене заштите.

У притужби против Специјалне болнице за рехабилитацију због дискриминације на основу инвалидитета је наведено да је подносиатељи притужбе, након хируршке интервенције, препоручено бањско лечење и рехабилитација, због чега се обратила овој болници како би најпре утврдила да ли је објекат болнице приступачан за особе које користе колица. Међутим, из информација које је добила путем телефона и електронском поштом, подносиатељка притужбе не може самостално да борави у овом центру за рехабилитацију. У изјашњењу Специјалне болнице за рехабилитацију, наведено је да особе које користе колица за кретање могу самостално да приступе објекту и собама као и деловима где се врши третман и рехабилитација. У допуни изјашњења је појашњено да у хотелу постоји соба којој самостално може приступити особа која за кретање користи колица, и особа у таквој соби може да борави и да се креће, али да не постоји тоалет који самостално може да користи, а техничка адаптација собе није могућа с обзиром да је објекат грађен пре ступања на снагу одговарајућих правила. Полазећи од прописа који су обавезујући у погледу обезбеђивања приступачности објекта у јавној употреби особама са инвалидитетом и применом правила о прерасподели терета доказивања Повереник је донео мишљење да су повређене одредбе Закона о забрани дискриминације, а Специјалној болници за рехабилитацију је дата препорука да предузме мере и активности у циљу обезбеђивања приступачности објекта који користи како би се обезбедило да особе са инвалидитетом могу самостално да бораве у овом објекту и равноправно са другима користе услуге

137 Резултати истраживања о доступности бањских услуга особама са инвалидитетом у Републици Србији, Црвени крст Србије и Савез за приступачност Србије, 2023, доступно на интернет страници: https://saps.rs/preuzimanja/Dostupnost%20banjskih%20usluga%20osobama%20sa%20invaliditetom%20u%20Republici%20Srbiji_2023.pdf

138 Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/964-24-preporuka-mera-banjama-povodom-pristupacnosti/>

ове болнице, као и да се убудуће придржава прописа који забрањују дискриминацију.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/1158-19-misljenje-na-pritužbu-aa-protiv-specijalne-bolnice-zbog-invaliditeta/>

И резултати истраживања које је спровео Повереник за потребе израде овог извештаја показују да 22% испитаних особа са инвалидитетом недовољну приступачност услуга здравствене заштите и рехабилитације види као највећу препреку за равноправно учешће у друштву. Такође, према оцени испитанака само 8% установа здравствене заштите је приступачно, а када је реч о приступачности јавних установа, других пружаоца услуга и јавних површина установе здравствене заштите налазе се на првом месту као најнеприступачнији објекти. На питање шта је најважније за побољшање квалитета живота и равноправног учешћа особа са инвалидитетом у друштву чак 20% испитаника наводи унапређење здравствене заштите. Занимљиво је да је одговор на слично питање које је постављено организацијама особа са инвалидитетом које су такође учествовале у овом истраживању показао да 14% испитаних организација сматра да је унапређење здравствене заштите најважније за побољшање квалитета живота и равноправног учешћа особа са инвалидитетом у друштву.

Од посебног значаја у овој области је сензибилисаност медицинског особља за вршење услуга особама са инвалидитетом. Ова лица неретко нису упозната на који начин треба да се понашају и како да се обрађају особама са различитим врстама инвалидитетом, нити како да им пруже адекватну здравствену заштиту, о чему говори и пример из праксе Повереника. Овакве ситуације указују на потребу реализације различитих обука и сензибилизације медицинског особља.

Повереник је у поступку поводом притужбе поднете против физиотерапеутског центра због дискриминације на основу здравственог стања и инвалидитета, донео мишљење да су одбијањем пружања услуге због чињенице да подносилац притужбе има аутизам повређене антидискриминационе одредбе. У притужби је наведено да подносилац има аутизам, да га је заболело раме, те да га је исте вечери прегледао ортопед и да му је констатована упала, преписана терапија и дата препорука да се у лечење укључи и физијатар. Позвао је физиотерапеутски центар како би заказао преглед, а када је рекао да се ради о особи са аутизмом, речено му је „да они са таквим пацијентима не раде и да не може да закаже преглед“. Повереник је утврдио дискриминацију и дао препоруку по којој је поступљено.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/404-22-diskriminacija-na-osnovu-zdravstvenog-stanja-u-oblasti-pruzanja-usluge/>

Са изазовима и баријерама у погледу остваривања здравствене заштите посебно се суочавају жене са инвалидитетом. Осим предрасуда и стереотипа који су присутни према њима и у оквиру здравственог система, проблем је недовољна доступност информација, посебно недостатак информација у прилагођеним форматима, недовољна приступачност услуга, због недовољних техничких капацитета, недовољне информисаности медицинског особља о инвалидитету, као и због неадекватне и неприлагођене комуникације са лекарима и медицинским особљем. Многе здравствене установе немају хидрауличне гинеколошке столице, што отежава, а у неким случајевима и онемогућава гинеколошки преглед.

Поред тога, веома су присутне предрасуде у погледу трудноће и рађања жена са инвалидитетом. Посебно је неповољан положај жена са инвалидитетом које су лишене пословне способности и оних које су у резиденцијалним установама, јер одлуке у вези са својим репродуктивним здрављем не доносе самостално, већ то у њихово име чине старатељи.

Повереник је покренуо поступак против Клинике за гинекологију због незаказивања гинеколошког прегледа пацијенткињи са инвалидитетом којој је била потреба ванстандардна здравствена услуга (ултразвучни преглед мале карлице у тоталној анестезији). У току поступка је утврђено да подносиатељи притужбе преглед није заказан, иако је њен старатељ то покушао да учини, уз уредно оверен упут. Донето је мишљење да је оваквим поступањем клиника прекршила прописе о забрани

дискриминације иу препоручено да се у што краћем року закаже преглед, као и да о датуму прегледа, потребној медицинској документацији и другим условима које је потребно испунити, писаним путем обавести подносиоцу притужбе и њеног старатеља, да преиспита интерне процедуре поступања за пружање ванстандардских здравствених услуга особама са инвалидитетом, те да их по потреби, усагласи са антидискриминационим прописима, да упуту писано извињење подносиоцу притужбе и њеном старатељу, као и да убудуће, приликом обављања послова из своје надлежности, поступа у складу са антидискриминационим прописима. По овој препоруци је поступљено.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/prituzba-d-t-protiv-klinike-za-ginekologiju-i-akuserstvo-kcs-zbog-diskriminacije-po-osnovu-invaliditeta-u-oblasti-zdravstva/>

Иако Закон о здравственој заштити јасно прописује начело правичности здравствене заштите које подразумева забрану дискриминације у пружању здравствене заштите и по основу инвалидитета ово је једна од области у којој се јасно уочава разлика између нормативног и стварног. Тако, у случају потребе за болничким лечењем, особа са инвалидитетом нема право на пратњу у болничким условима о трошку Фонда за здравствено осигурање, већ се пратња мора обезбедити на други начин. Како би се здравствена заштита особа са инвалидитетом у болничким условима подигла на виши ниво, требало би предвидети и могућност финансирања из обавезног здравственог осигурања пратње у болничким условима пунолетне особе са инвалидитетом, увек када је то потребно, према процени лекара и према датим околностима.

Потреба за унапређењем стања у погледу пружања различитих услуга особама са инвалидитетом наглашена је и у студији Обезбеђивање здравствене заштите особама са менталним сметњама у складу са људско-правним стандардима¹³⁹ у којој се указује на неопходност јачања веза и координације у раду, односно интерсекторски приступ у погледу услуга здравствене и социјалне заштите, посебно у збрињавању особа са менталним и интелектуалним потешкоћама у установама или заједници. У овој студији је наведено да свако тело и сваки учесник у системима који обезбеђују услуге треба да буде упућен на могућности других

139 Обезбеђивање здравствене заштите особама са менталним сметњама у складу са људско-правним стандардима, Удружење правника за медицинско и здравствено право Србије – Супрам, Београд – Доступно на интернет адреси: <http://www.supram.org.rs/projekti/projekat-obezbedivanje-zdravstvene-zastite-osoba-sa-mentalnim-smetnjama-smestenim-u-rezidencijane-ustanove-srbije-u-skladu-sa-ljudskopravnim-standardima/uvid-u-istrazivanje/>

система и у потребе корисника услуга/пацијената, те да је због тога, поред допуне постојећег законског оквира, потребно спроводити и сталну едукацију учесника (здравственог, социјалног, образовног, радног и др. система) о правима и о различитим могућностима реализације сарадње у правцу изједначавања положаја особа са инвалидитетом.. Поред јачања веза међу појединим системима, ради пуног укључивања посебно појединих категорија особа са инвалидитетом у заједницу, потребно је даље развијати специфичне услуге у заједници – дневне центре, радне центре, дневне боравке и сл. Овај процес је неопходно спроводити истовремено са процесом постепене деинституционализације који је у току. Деинституционализација не може да подразумева само смањивање броја лица у појединим установама социјалне заштите или здравственим установама, него управо омогућавање повратка лица у заједницу.

ЧЛАН 15. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ОДСУСТВО ЗЛОСТАВЉАЊА ИЛИ ОКРУТНОГ, НЕХУМАНОГ ИЛИ ПОНИЖАВАЈУЋЕГ ПОСТУПАЊА ИЛИ КАЖЊАВАЊА

1. Нико неће бити изложен злостављању или окрутном, нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању, посебно нико неће бити подвргнут медицинским или научним експериментима без своје сагласности.

2. Државе стране уговорнице ће предузети све ефикасне законске, административне, судске или друге мере у циљу спречавања да особе са инвалидитетом, равноправно са другима, буду изложене злостављању или свирепом, нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању.

Комитет за права особа са инвалидитетом је у Закључним запажањима изразио забринутост и због чињенице да Закон о заштити лица са менталним сметњама дозвољава лишавање слободе на основу инвалидитета и дозвољава смештај у психијатријску установу без пристанка и присилан смештај деце и одраслих са менталним и/или психосоцијалним сметњама у институције. Република Србија је подстакнута да опозове законе и забрани задржавање на основу инвалидитета деце и одраслих са менталним сметњама, укључујући задржавање без пристанка у психијатријским установама и присилно смештање у институције. Изражена је и забринутост зато што законски старатељ може да одобри медицинску меру, укључујући и стерилизацију, без пристанка особе са инвалидитетом, па је препоручена забрана медицинских мера без претходне сагласности особе са инвалидитетом и обезбеђивање одговарајућих правних лекова и обештећење за оне коју су подвргнути

таквим поступцима. Такође, Комитет је указао на недозвољеност коришћења физичког спутавања, изолације и прекомерне антипсихотичке терапије, чак и код деце. Изражена је и забринутост због тога што се особе са инвалидитетом, посебно оне које су лишене пословне способности, још увек против своје воље подвргавају контрацептивним третманима, абортусу, стерилизацији, научним истраживањима, терапији електрошоковима или психијатријским интервенцијама, те је препоручио да се предузму све неопходне мере да се осигура право на обавештеност и пристанак по слободној вољи пре било какве мере која би могла да утиче на особу са инвалидитетом, без обзира на њену пословну способност.

Питање остваривања права на здравствену заштиту лица на институционалном смештају је у великој мери обрађено у извештају Заборављена деца Србије¹⁴⁰ у коме је, између осталог, наведено да су истражитељи у установама видели децу којој је ускраћен неопходан медицински третман, а да су од особља добили информацију да „конзилијум лекара“ доноси одлуку о томе да ли ће дете бити задржано на лечењу (што може да укључи и евентуални оперативни захват). У појединим случајевима, конзилијум је проценио да постоји „висок ризик“ код ове деце – а зна се да ће без медицинске интервенције деца сигурно умрети. Такође, налази овог извештаја указују да су институције превасходно усмерене на задовољавање базичних потреба без неопходне рехабилитације и стимулације што доводи до погоршања стања код деце и има негативне последице по њихово здравље и живот. На основу запажања током посета институцијама у Србији (како великим домовима тако и малим домским заједницама), истраживачи су дошли до закључка да је смештај у резиденцијалним установама неодговарајући по психичко и физичко здравље детета и да води погоршању потешкоћа у развоју, дехуманизацији, социјалној изолацији и не доприноси рехабилитацији и развоју вештина које доприносе укључивању у друштво. Третман у овим установама, или изостанак бриге и неге, води погоршању сметњи и угрожава здравље и живот детета, због чега је дат низ препорука које се односе на деинституционализацију и подршку породици, како би сва деца остала у најмање рестриктивном окружењу. Повереница је одмах реаговала саопштењем за јавност, а организован је и састанак са представницима Иницијативе за права особа са инвалидитетом са којима је договорена сарадња у случајевима дискриминације.

140 Заборављена деца Србије, Иницијатива за права особа са инвалидитетом, јун 2021, доступно на интернет страници: <https://www.driadvocacy.org/wp-content/uploads/Serbia-2021-web-SRB-1.pdf>

ЧЛАН 20. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - ЛИЧНА ПОКРЕТЉИВОСТ

Државе стране уговорнице ће предузети ефикасне мере да особама са инвалидитетом обезбеде личну покретљивост са највећим могућим степеном самосталности, укључујући:

- (а) да особама с инвалидитетом олакшају личну покретљивост на начин и у време које оне одаберу, уз прихватљиве трошкове;
- (б) да се особама са инвалидитетом олакша приступ квалитетним помагалима за кретање, уређајима, технологијама и облицима живе помоћи и посредника у кретању, укључујући њихово стављање на располагање уз прихватљиве трошкове;
- (ц) да особама с инвалидитетом обезбеде обуку у вештинама кретања као и специјализованом особљу које ће радити са тим особама;
- (д) да подстакну правна лица која производе помагала, средства и помоћне технологије за кретање да узму у обзир све аспекте покретљивости особа са инвалидитетом.

У раније поменутој Стратегији унапређења положаја особа са инвалидитетом у Републици Србији наведено је да су специјалне болнице за психијатријске болести започеле процес деинституционализације, тако да је заузетост постеља у константном паду од 2012. године. Међутим, треба имати у виду да један од изазова у процесу деинституционализације особа са инвалидитетом из психијатријских болница представља то што многе особе немају где да оду, с обзиром да немају породице или породице нису у могућности да се о њима брину, а алтернативни видови подршке, који би укључивали и становање, нису развијени. О потреби развоја ових центара се говори и у Програму за заштиту менталног здравља у Републици Србији¹⁴¹, у коме је наведено и да је неопходно у овај процес укључити најпре саме кориснике и њихову мрежу друштвене подршке, организације цивилног друштва, независних институција, посебно Националног превентивног механизма и друге релевантне актере.

Право на медицинско техничка помагала су од посебног значаја када говоримо о особама са инвалидитетом, јер се уз помоћ ових помагала олакшава вршење основних животних функција. Такође, право на медицинско-техничка помагала оставрује се и кроз обавезу Републичког завода за здравствено осигурање да сноси плаћање њихове цене у распону од 65-100% вредности, што је од изузетног значаја, јер олакшава набављање неопходних а скупих помагала.

141 Доступно на: <https://www.zdravlje.gov.rs/ttekst/343487/program-o-zastiti-mentalnog-zdravlja-u-republici-srbiji-za-period-2019-2026-godine.php>

Међутим, ова помагала су неретко застарела и не прате напредак који је остварен у другим земљама, а неретко због недовољног знања здравствених радника о особама са инвалидитетом долази до ускраћивања права која им по закону припадају. Повереник је током година упутио већи број иницијатива овим поводом.

Повереник је упутио Републичком фонду за здравствено осигурање иницијативу да измени Листу помагала тако што ће је ускладити са чланом 59. Правилника о медицинско-техничким помагалима која се обезбеђују из средстава обавезног здравственог осигурања, у погледу ограничења за коришћење ових помагала. Републички фонд за здравствено осигурање је обавестио Повереника да ће приликом наредне измене и допуне Правилника бити размотрена иницијатива за измену индиција за обезбеђивање заушног апарата (иза уха) – базног дигиталног за лица старија од 18 година (са најмање 2 канала повећања) који се обезбеђује из средстава обавезног здравственог осигурања, и с тим у вези измена Листе помагала, а у складу са мишљењем струке и расположивим финансијским средствима за ове намене.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/inicijativa-za-izmenu-propisa-pravilnika-o-medicinsko-tehnickim-pomagalima-cir/>

Овим поводом се Поверенику често обраћају оболели од ретких болести, односно представници удружења, наводећи да лекови који им се преписују нису довољно ефикасни, да постоје бројни други лекови који су не само ефикаснији, него се и лакше подносе или њихова употреба има других предности, као и да поједини лекови за одређена стања нису у нашој земљи регистровани.

У обраћању Поверенику је указано да оболелих од NMOSD – Neuromyelitis optica у Републици Србији има око 100, а да се лек који спречава даљу прогресију ове болести не налази на позитивној листи лекова, да је до недавно коштао 10.000,00 динара, док је сада у неким апотекама чак и дупло скупљи. У питању је ретка, хронична, прогресивна, аутоимуна болест која може довести до губитка вида, непокретног стања, па и до смрти. Уколико лек, који је неопходан да би се ова болест држала под контролом и који спречава да дође до тежих последица, кошта више хиљада или десетина хиљада динара то нарочито тешко погађа сиромашније грађане јер недостатак финансијских средстава ове грађане практично онемогућава да за себе обезбеде адекватну терапију. У свету постоје иновативне биолошке терапије за лечење ове болести које у нашој земљи још увек нису доступне за разлику од иновативних терапија за друге болести које се одобравају о трошку државе.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/64-24-inicijativa-za-izmenu-pravilnika-o-listi-lekova-koji-se-propisuju-i-izdaju-na-teret-sredstava-obaveznog-zdravstvenog-osiguranja/>

Подсећамо да Повереник већ годинама, у својим редовним годишњим извештајима, препоручује обезбеђивање ефикаснијих терапија, лекова, материјала и помагала новије генерације на терет Републичког фонда за здравствено осигурање, посебно за особе са инвалидитетом, старије, особе које се лече дијализом, које болују од ретких или системских болести, и др, као и да је потребно предузимати мере превентивне заштите, скрининг прегледа и посветити посебну пажњу подизању свести и информисаности о здравственим ризицима и репродуктивном здрављу, уз обезбеђивање веће доступности психолошке подршке. Важно је и напоменути да Републички фонд за здравствено осигурање у великом броју случајева поступа по иницијативама и препорукама Повереника.

У вези са остваривањем права на здравствену заштиту, потребно је напоменути да нису ретки случајеви и да особа са инвалидитетом није у могућности да у пуном капацитету ужива различита права због дискриминаторних одлука које услед неправилне или неједнаке примене законских прописа доносе одређени органи, о чему сведоче примери у наставку.

Повереник је Министарству здравља упутио препоруку мера за остваривање равноправности у погледу рада лекарских комисија, на основу сазнања да ове комисије које издају лекарска уверења о телесној и душевној способности за управљање моторним возилом немају уједначену праксу и процедуре приликом издавања лекарских уверења особама са инвалидитетом.

Стога је Министарству здравља препоручено да предузме све потребне мере из своје надлежности како би обезбедило да лекарске комисије, приликом издавања лекарских уверења о телесној и душевној способности за управљање моторним возилом особама са инвалидитетом, уједначе своју праксу приликом одлучивања, тако да она буде у складу са најновијим асистивним технологијама и начелом пуне социјалне укључености особа са инвалидитетом. Такође, Министарство здравља предузео је све потребне мере из своје надлежности како би обезбедило да лекарске комисије приликом прегледа за издавања лекарских уверења о телесној и душевној способности за управљање моторним возилом особама са инвалидитетом, поред прегледа особе и увида у њену медицинску документацију, изврше увид и у само адаптирано возило те особе, како би се увериле да техничке

карактеристике адаптираног возила омогућавају особи са инвалидитетом да безбедно, као возач, учествује у саобраћају.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/preporuka-ministarstvu-zdravlja-za-ostvarivanje-mera-ravnopravnosti-u-radu-lekarskih-komisija/>

У притужби против Службе медицине рада подносиоца је између осталог навела да јој је за потребе уписа у средњу медицинску школу, смер медицинска сестра – техничар, било неопходно лекарско уверење, да има дијабетес „mellitus тип 1“ и да јој је из разлога који су у вези са њеним здравственим стањем, издато лекарско уверење у коме је констатовано „да је спремна за упис у средњу школу, осим медицинске“.

У току поступка је утврђено да су Одлуком о упису ученика у средњу школу, услови за упис ученика у средњу школу прописани према смеровима, а не према школи, као и да у конкретном случају дијагноза дијабетес „mellitus тип1“ не доводи у питање испуњење прописаних здравствених услова за смер медицинска сестра-техничар. Повереник је дао мишљење да су повређене одредбе Закона о забрани дискриминације, начелници службе је препоручено да са мишљењем Повереника упозна све чланове тима који издају лекарска уверења у тој здравственој установи, да јој упути писано извињење и да више не крши антидискриминационе прописе. По овој препоруци је поступљено.

Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/974-20-prituzba-protiv-doma-zdravlja-zbog-diskriminacije-na-osnovu-zdravstvenog-stanja/>

Поред већ раније поменутих, оболели од ретких болести се суочавају и са другим бројним проблемима. Тако је удружење „Добра“ у свом обраћању Поверенику навело да су чланови тог удружења остварили право на ваучере у износу од 50.000 динара које је додељивало Министарство за бригу о породици и демографију, али да не могу да их искористе јер не могу да користе ни једну од услуга које се пружају у специјалним болницама, односно да те услуге за њих нису адекватне. Повереник је Министарству за бригу о породици и демографију упутио препоруку мера да као опцију за коришћење ваучера уврсте и друге постојеће објекте за рехабилитацију и рекреацију а који би адекватније могли да одговоре на потребе оболелих од ретких болести.¹⁴²

142 Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/411-24-preporuka-mera-retke-bolesti/>

У циљу унапређења правног оквира и заштите од дискриминације деце и ученика са незаразним хроничним болестима, као и ретким болестима, Повереник је упутио иницијативу Министарству здравља за доношење процедура о поступању са децом и ученицима са дијабетесом и другим незаразним хроничним, као и ретким болестима током боравка у предшколским установама и школама. Циљ иницијативе је подршка, добра контрола болести и спречавање настанка компликација, што утиче и на унапређење положаја деце и њихову заштиту од стигматизације и дискриминације. У иницијативи је указано и на потребу перманентне сарадње између домова здравља, здравствених радника и запослених у образовним установама, како по питању превентивног деловања, тако и неопходне едукације.

Више на: <https://ravnopravnost.gov.rs/misljenja-i-preporuke/zakonodavne-inicijative-i-misljenje-o-propisima/page/2/>

У овој области се чине различити напори за унапређење стања, па су тако у 2023. години издвојена већа средства за лечење деце са ретким болестима, а уведен је и обавезни скрининг преглед на ретку болест спиналну мишићну атрофију у свим породицишћима у Србији на терет РФЗО. Поред овог, за тек рођене бебе постоји скрининг за још три болести – фенилкетонурију, хипотиреозу и од 2021. године за цистичну фиброзу, а сва три су на терет РФЗО. Допуњен је Правилник о утврђивању телесних оштећења, у оквиру којег је додата нова глава којом су утврђени проценти телесног оштећења за: урођене аномалије, генетичке поремећаје и ретке болести, као и за запаљенске реуматске болести и малигне болести, што би требало да допринесе и бољем препознавању ових болести у циљу остваривања права на додатак за помоћ и негу другог лица.

Да равноправан положај особа са ретким болестима подразумева константно унапређивање законског оквира и развијање система подршке, као и уклањање различитих баријера и предрасуда према оболелима, истакла је повереница на отварању пете регионалне конференције “Caring for Rare” у организацији Националне организације за ретке болести Србије (НОРБС). Циљ овог скупа је био да се подигне свест о изазовима са којима се суочавају особе са ретким болестима и њихове породице, да је изузетно важно да се постигнути стандарди и ниво остварених права стално повећавају, али и да се укаже на потребу за додатним прилагођавањем и стандардизацијом услуга социјалне заштите. На конференцији је истакла важност сарадње између институција, стручњака и цивилног сектора како би се побољшали услови за живот и лечење особа са ретким болестима, али и унапредио квалитет живота њихових породица. Повереница је овом приликом добила признање за посебан допринос унапређењу положаја оболелих од ретких болести.

На овом месту потребно је указати и на проблеме са којим се суочавају особе оболеле од деменције која свакако представља посебан облик инвалидитета. Треба имати у виду податке Светске здравствене организације према којима више од 55 милиона људи широм света има деменцију, да је ово обољење тренутно седми водећи узрок смрти и један од главних узрока инвалидитета и зависности код старије популације. Доступни подаци говоре и да су жене у већем ризику од било које врсте деменције, укључујући Алцхајмерову болест. Такође, две трећине особа које пружају негу и подршку некоме са Алцхајмеровом болешћу су жене. Отуда, ова разорна болест поставља велики терет за жене како на послу тако и код куће, приморавајући их да доносе тешке одлуке о својој каријери, односима и будућности. Када се овим подацима додају подаци са последњег Пописа становништва који показују да 22% становништва у Србији припада старосној групи 65+ и да се овај тренд брзог старења становништва убрзава, јасно је да ће се број ових особа у будућности повећавати, а самим тим ће се усложњавати и проблеми због неодговарајућег одговора институција система, пре свега оних у области здравствене заштите.

Међутим, обзира кога ова болест више погађа, и мушкарци и жене имају право на неговатеље и здравствене услуге. Истовремено, расположиви капацитети у установама социјалне заштите за старије грађане у Србији износе 1,3%. Имајући у виду чињеницу да услуге за ову групу особа са инвалидитетом нису системски развијене ни у локалној заједници, нити у установама социјалне заштите за старије, неопходно је осмислити стратегију за решавање овог проблема, јер подаци Српског удружења за Алцхајмерову болест показују да тренутно има 140.000 особа које живе са неким обликом деменције, од којих је 30.000 само у Београду. То значи да ће тако велики број дементних пацијената захтевати од нас да направимо прелазак са чисто и крајње бирократског на хуманији приступ

који захтева акције оријентисане на кориснике, јер свакодневне потребе таквих пацијената не могу да чекају.

Услуге у заједници, додатна финансијска средства, здравствене услуге за пацијенте у кући, психолошка подршка за неформалне неговатеље, повећани резиденцијални капацитети, најсавременији и приступачни третмани деменције, особље и објекти у дневној нези, предах нега и многи други сегменти холистичког приступа су неопходни имајући у виду да је негу и лечење деменције неопходно проширити - све већи број наших грађана приближава се поодмаклој доби и такве услуге ће им можда бити потребне.

ЧЛАН 11. КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ - РИЗИЧНЕ СИТУАЦИЈЕ И ХУМАНИТАРНЕ КАТАСТРОФЕ

Државе стране уговорнице ће предузети, у складу са својим обавезама према међународним правом, укључујући међународно хуманитарно право и међународно право везано за људска права, све потребне мере како би се обезбедила заштита и сигурност особа са инвалидитетом у ризичним ситуацијама, укључујући ситуације оружаног сукоба, хуманитарне катастрофе и елементарне непогоде.

Наведени члан Конвенције о правима особа са инвалидитетом обрађујемо у овом делу извештаја, пре свега имајући у виду да је појавом пандемије Ковид-19 вируса почетком 2020. године, постала видљива потреба за имплементацијом наведене одредбе. Већ у првим данима здравствене кризе, бројни органи и организације широм света су посебну пажњу посветили положају угрожених група становништва у условима ванредних ситуација, а као најугроженије групе становништва у оваквим ванредним условима препознате су старије особе и особе са инвалидитетом. Искуство из периода пандемије и забране кретања ради спречавања ширења заразе, нагласило је између осталог и веома штетан утицај институционализације на права и животе особа са инвалидитетом. Особе са инвалидитетом смештене у институције биле су изложене већем ризику од оболевања, са ограниченом помоћи коју пружа недовољан број запослених, без могућности примања посета (које су биле забрањене ефективно више од 140 дана), уз ограничење личне слободе и забране кретања.¹⁴³

143 Положај особа са инвалидитетом током Ковид-19 пандемије у контексту придруживања ЕУ – policy brief, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом (MDRI-S), доступно на интернет страници: <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2020/09/Polozaj-osoba-sa-invaliditetom-to-kom-Covid-19-pandemije-u-kontekstu-pridruzivanja-EU.pdf>

УН Комитет за права особа са инвалидитетом усвојио је 2022. године Смернице за деинституционализацију, укључујући и ванредне ситуације¹⁴⁴. У овим смерницама је наглашено да је институционализација у супротности са правом особе са инвалидитетом да живи самостално и да буде укључена у заједницу, као и да се ради о дискриминаторној пракси према особама са инвалидитетом, супротној члану 5. Конвенције.

У периоду ванредног стања када је у читавој земљи била на снази одлука о забрани кретања, у појединим случајевима забрана да се изађе из стана је доводила до погоршања здравственог стања особа са инвалидитетом, али и менталног здравља осталих чланова породице.

Повереник је током ванредног стања изазваног пандемијом упутио 312 препорука мера и 12 иницијатива органима јавне власти, у циљу сагледавања стања и деловања на унапређењу положаја појединих група становништва, међу којима и особа са инвалидитетом које су у условима пандемије нарочито рањиве. Рад Повереника у пуном капацитету у овом периоду представљен је и као пример добре праксе на састанку Европске мреже тела за равноправност који се односио на поступање тела за равноправност током кризе изазване пандемијом, а препоруке мера, нарочито оне које су дате на почетку проглашене пандемије у циљу заштите људских права и смањења негативних ефеката пандемије на посебно угрожене групе, оцењене су као одличне.

Такође, Повереник је већ у првим данима пандемије указао на проблеме са којима се лица суочавају у поступку остваривања различитих услуга.

Ради обезбеђивања редовности и континуитета у пружању услуга током ванредног стања, Повереник је упутио препоруку мера свим јединицама локалне самоуправе да:

- обезбеде редовно пружање услуге помоћ у кући свим корисницима који су то право остварили пре проглашења ванредног стања;
- поједноставе и убрзају процедуре за остваривање услуге помоћ у кући за време трајања ванредног стања, односно да прилагоде процедуре новонасталим околностима и уведеним мерама ради спречавања ширења заразне болести Ковид-19, како би ова услуга била доступна свим лицима којима је неопходна, а која због година живота, хроничне болести, инвалидитета и сл. не могу да задовоље основне животне потребе;

144 Доступно на: <https://www.ohchr.org/en/documents/legal-standards-and-guidelines/crpd5-guidelines-deinstitutionalization-including>

- предузму мере из своје надлежности у циљу обезбеђивања потребних дозвола за кретање лица која пружају услуге.

Лицима која пружају ову услугу је омогућено кретање и настављено је пружање услуге помоћ у кући.

Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-je-dinicama-lokalne-samouprave-pomoc-u-kuci/>

Сагледавајући специфичне потребе појединих група грађана, препоруком мера Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Повереник је указао на значај издавања дозвола за кретање особа са аутизмом и њихових родитеља и старатеља у време трајања забране кретања, пре свега због природе њиховог инвалидитета, јер немогућност одржавања рутине у свакодневним активностима, може довести до појава „тантрума, мелтдауна, агресије и самоповређивања“. Такође, препоручено је и да се приликом организације подршке која се већ пружа грађанима на локалном нивоу, размотри предлог да се кроз укључивање центара за социјални рад или волонтерских сервиса, родитељима и старатељима особа са аутизмом пружи додатна подршка у решавању њихових проблема. Особама са аутизмом и њиховим пратиоцима је омогућено кретање за време трајања забране кретања.¹⁴⁵

Такође, указано је и на проблеме са којима су се суочиле особе на дијализи, као једна од најугроженијих групација хроничних болесника, која у редовним околностима иде на третмане сваки други дан или три пута недељно у зависности од потреба, а повећање размака између две дијализе доводи у питање животе оболелих. Стога је Влади упућена иницијатива да је потребно свим здравственим установама указати на неопходност скраћивања времена чекања на резултате тестова на Ковид-19 за пацијенте на дијализи како би се омогућили услови за несметано одвијање редовних терапија, и на тај начин спречило угрожавање њиховог здравља.¹⁴⁶ За особе на дијализи су рађени брзи тестови, а третмани спровођени редовно.

Обезбеђење приступа редовним здравственим услугама и терапијама, прегледима и психолошкој подршци током криза, укључујући приступачне здравствене објекте, као и јасне и ефикасне процедуре пружања услуга из области здравствене заштите у кризама, само су неки од изазова произашлих из кризе изазване епидемијом Ковид-19.

145 Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-ministarstvu-za-rad-za-cir/>

146 Више на: <http://ravnopravnost.gov.rs/preporuka-mera-vladi-i-kriznom-stabu-za-suzbijanje-zarazne-bolesti-covid-19-u-vezi-resavanja-problema-sa-kojima-se-za-vreme-vanrednog-stanja-suocavaju-osobe-na-dijalizi/>

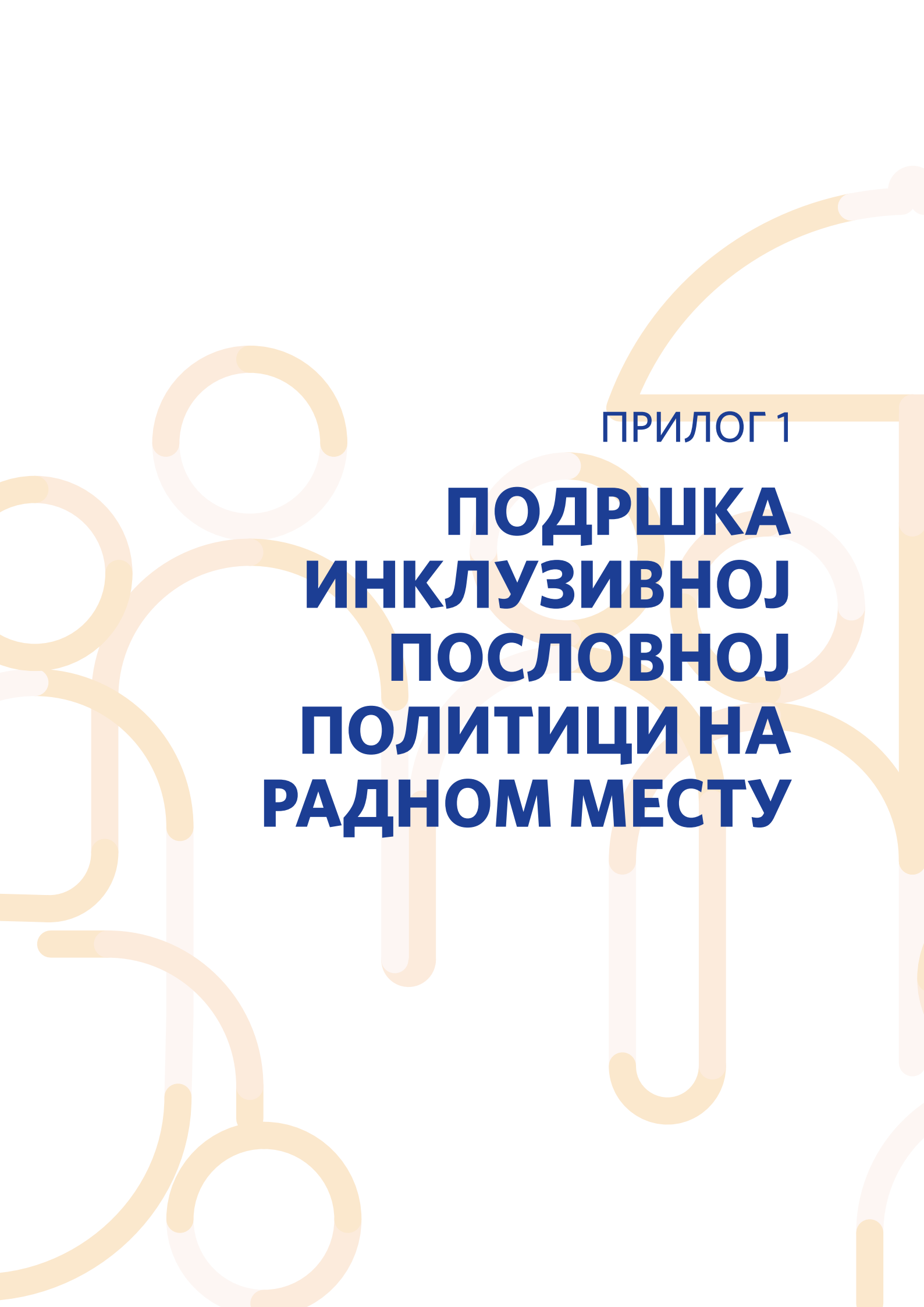
На основу ових искустава, Повереник је у периоду након здравствене кризе препорукама органима јавне власти нарочито указивао на потребу да се:

- установе јасне, прецизне и примењиве процедуре за поступање у свим фазама трајања кризних догађаја, базиране на квалитетним и дисагрегираним подацима о становништву, након анализе одговора надлежних органа на свим нивоима на здравствену кризу изазвану вирусом Ковид-19;
- у процес израде процедура за поступање у кризним ситуацијама укључе стручњаци из различитих области, представници рањивих друштвених група попут старијих грађана, особа са инвалидитетом, Рома и сл, односно њихових организација и институција за заштиту људских права;
- унапреди приступ адекватним, свеобухватним и правовременим информацијама о кризним догађајима, као и начинима за њихово превазилажење;
- обезбеди већа доступност психолошке подршке и заштите менталног здравља посебно у кризним ситуацијама.

Најгора ствар код инвалидитета је та што људи прво виде ваш инвалидитет а онда вас

-Easter Seals organization

ПРИЛОГ 1

**ПОДРШКА
ИНКЛУЗИВНОЈ
ПОСЛОВНОЈ
ПОЛИТИЦИ НА
РАДНОМ МЕСТУ**

Како би се олакшало послодавцима и омогућило вођење инклузивне и антидискриминационе пословне политике, водећи рачуна о разноликости на радном месту која досиносе ефикасности рада, а имајући у виду брзе и динамичне промене на тржишту рада, као и новине у нормативној сфери, током 2024. године Повереник је израдио и публикувао иновирани **Кодекс равноправности - Смернице за израду кодекса антидискриминационе политике послодаваца у Србији** (прво издање Кодекса је из 2017. године).

Кодекс равноправности треба послодавцима да олакша процес израде интерних докумената за примену инклузивних политика и начела равноправности у пословању, као ефикасног механизма за препознавање и спречавање потенцијалних случајева дискриминације у радном окружењу.

Потреба за израдом Кодекса равноправности произашла је из анализе показатеља вишегодишње праксе Повереника која показује да је број притужби због дискриминације највећи у области рада и запошљавања, да грађани траже заштиту због неједнаког третмана у различитим фазама запошљавања и рада - од расписивања конкурса, приликом селекције и одабира кандидата у процесу запошљавања, до евалуације учинка рада, развоја каријере, могућности за напредовање у радном окружењу, до престанка радног односа и разлога који га условљавају. Рад и запошљавање, као област друштвеног живота, веома је важна јер представља основ зараде и егзистенције, те тако утиче на све аспекте живота сваког појединца. Такође, пракса Повереника указује да се дискриминација на тржишту рада манифестује према свим групама грађана, без обзира на њихово лично својство, али да је најучесталија према женама, и то како у односу на пол, тако и у односу на брачни и породични статус, према особама са инвалидитетом, према млађим али и према старијим радницима, према лицима која имају здравствених проблема, према избеглицима и мигрантима, у односу на сексуалну и родну оријентацију и др...

Важно је подвући да су штетне последице дискриминације у радном окружењу бројне - она доводи до пада ефикасности и продуктивности запослених, изазива демотивисаност, подрива међуљудске односе, изазива и подстиче сукобе и

негативну атмосферу, неретко угрожава и углед компаније, што у крајњој линији доводи до смањења профита, а што је у супротности са интересима како радника тако и послодавца. Насупрот томе, друштвено одговорно пословање и прихватање начела равноправности, толеранције и недискриминације као стандарда пословања, не представљају послодавцима терет, већ прилику да вишеструко просперирају, што би и требало да буде крајњи циљ сваке рационалне и одрживе пословне политике.

Антидискриминациона политика уређена је бројним прописима у нашој земљи, којима су предвиђене и различите подстицајне мере у правцу олакшавања запошљавања појединих друштвених група, пре свега особа са инвалидитетом. Треба нагласити и чињеницу да се стопа незапослености у континуитету смањује¹⁴⁷. Ово су објективни разлози који указују да је потребно уложити додатне напоре, како од стране органа јавне власти пре свега оних који су задужени за обављање послова запошљавања (што је детаљно обрађено у делу овог извештаја који се односи на област рада и запошљавања), тако и од стране послодаваца, како би се сва лица која су ван тржишта рада, посебно особе са инвалидитетом, у што већој мери укључиле у радне процесе. Да су послодавци из различитих сектора препознали ову потребу, говори и заинтересованост за укључивање на радионице које организује Повереник, а које се односе управо на ову област.

Како су особе са инвалидитетом једна од друштвених група која је чешће изложена дискриминацији, а како укључивање на тржиште рада доводи до њихове економске самосталности и укључености у друштвене

¹⁴⁷ Према последњим подацима стопа незапослености у Републици је 8,1%, Анкета о радној снази, РЗС, доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=15384&a=24&s=2400?s=2400>

токове, од нарочитог је значаја да се и на овај начин допринесе разбијању стереотипа и предрасуда о капацитетима радника са инвалидитетом, да се подстакне веће запошљавање на одговарајућим радним местима, али и да се помогне послодавцима на који начин треба да укључе особе са инвалидитетом у радни процес, како да реализују мере и активности разумног прилагођавања, и како да остваре све бенефите које од разноликости радног окружења следе.

Ради процене изазова у ранијој имплементацији инклузивних радних политика, мапирања области са којима послодавци имају највише проблема у пракси, као и идентификовања примера успешних пракси, спровели смо и истраживање са послодавцима. Ово истраживање је показало да тек нешто више од половине испитаних компанија (58%) има формално усвојен документ који се бави питањима антидискриминације, а међу њима свега трећина компанија (36%) има документ који се бави искључиво овим питањима, док преостале две трећине (64%) имају документ који обухвата антидискриминацију заједно са другим темама.

Такође, послодавци су исказали интересовање и за међусобном разменом добрих пракси и пружањем подршке у имплементацији различитих мера, што је узроковало, са стране Повереника, креирање специфичне мреже послодаваца посвећених овим темама, који могу и желе да пруже подршку једни другима.

Мрежа послодаваца Партнерство за равноправност, омогућава послодавцима да преко ове мреже могу да међусобно, уз подршку Повереника, али и узајамно, унапређују своје антидискриминационе праксе, успостављају међусобне контакте, размењују примере добре праксе, али и научене лекције, сагледавају начине за превазилажење проблема, користе различите едукације...

Како би сваки послодавац сагледао до које мере је његово пословање инклузивно, у Кодексу равноправности је најпре укратко дат међународни и домаћи правни оквир, али и укратко појашњени механизми заштите од дискриминације, са посебним освртом на надлежности и поступак пред Повереником. Након тога следи Упитник – самопроцена развијености антидискриминационих пракси, на основу кога сваки послодавац може да сагледа где има простора за унапређење стања, и које то конкретне кораке може да предузме, односно у којој мери је потребно додатно ангажовање на креирању/имплементацији/унапређењу инклузивних и/или антидискриминационих политика у самој компанији.

Примери изазова који могу да онемогуће доследно спровођење политике равноправности на радном месту су: постојање конкретних проблема у пракси са неком од група на тржишту рада, постојање стереотипа и предрасуда, недостатак људских или материјалних ресурса, недостатак примера добре праксе из других компанија, потреба за екстерном подршком, обуке, едукације, упутства/водици и сл.

За послодавце и компаније које још увек нису развиле неки од модела интерних документа, кодекса антидискриминационе политике (било као документа који се бави искључиво овим питањима или документа који уз друге теме укључује и теме равноправности) односно за оне који унапређују своје своје антидискриминационо пословање, у Кодексу равноправности су дате основне процедуре и кораци (појединачно појашњени и образложени), који се могу груписати на:

- успостављање Тима за израду Кодекса равноправности (у даљем тексту: Тим);
- обуку лица, односно чланова Тима и њихово сензибилисање за питања дискриминације;
- сагледавање досадашњих пракси, уочавање проблема и могућих решења за унапређење стања;
- подршку ментора/Повереника;
- израду Кодекса равноправности код послодавца и његово објављивање;
- упознавање свих запослених са одредбама Кодекса равноправности и едукација о механизмима заштите од дискриминације;
- активно учешће у мрежи компанија које у свом пословању примењују инклузивне радне политике, размена информација, знања, научених лекција и примера добре праксе ради континуираног унапређења интерних политика.

Кроз ПОЈМОВНИК је дат преглед основних појмова од значаја за израду и/или унапређење Кодекса равноправности са бројним примерима из праксе Повереника, а на крају је дат и Модел кодекса равноправности, који може да послужи као добар пример или водиља какав документ може да буде.

Текст Кодекса равноправности је доступан у електронском облику: <https://ravnopravnost.gov.rs/kodeks-ravnopravnosti-smernice-3a-izradu-kodeksa-antidiskriminacione-politike-poslodavaca-u-srbiji/>

ПОЈЕДИНИ ПРИМЕРИ ДОБРЕ ПРАКСЕ

Оно што је један од закључака послодаваца који су учествовали у истраживању Повереника приликом сачињавања Кодекса равноправности, односи се на потребу размене идеја и добрих пракси између послодаваца који припадају различитим секторима, различите су величине и капацитета и сл, како би могли да међусобно добију идеје и предлоге али и узајамно пруже помоћ и подршку у процесу пре свега имплементације добрих антидискриминационих пракси. Због тога, у наставку, дајемо поједине примере, на који начин веће компаније поступају, са нагласком да се ради само о делу активности које се предузимају у континуитету.

Делта Фондација основана је са идејом да реализује задужбинарске пројекте и централизује све хуманитарне активности чланица Делта Холдинга. Циљ програма и пројеката Делта Фондације је да трајно допринесу унапређењу квалитета живота заједница у којима компанија послује. Након оснивања 2007. године урађена је детаљна анализа потреба социјално угроженог становништва у Србији и стављен фокус на подршку деци без родитељског старања и особама са инвалидитетом. Од 2018. године компанија је посвећена и развоју руралних подручја кроз пројекте Наше село и Дигитално село, а заједници се пружа подршка и у санирању последица елементарних непогода.

У циљу подршке особама са инвалидитетом Делта Фондација је изградила и предала држави на управљање и коришћење две задужбине, од којих је прва Дневни боравак за децу и младе са инвалидитетом „Сунце“, у Београду, на Бежанијској коси.

Дневни боравак за децу и младе са инвалидитетом „Сунце“, у Београду

Овај центар изграђен 2012. године, данас представља сигурно место за боравак 80 деце и младих са инвалидитетом. Са осам дневних боравака, девет радно-терапеутских радионица, сензорном собом, физкултурном салом и другим просторијама на располагању, деци са инвалидитетом омогућава сигурно окружење за едукацију и дружење. Прилаз објекту је приступачан за несметан долазак возила са корисницима, као и возила организованог превоза, корисницима који се отежано крећу и за самостално кретање корисника. Кретање корисника у инвалидским колицима или уз друга помагала омогућено је постојањем рампе са рукохватима чија је површина чвста, равна и отпорна на клизање. Дневни боравак се састоји из два нивоa и поседује лифт, степениште са рукохватима, ограђену терасу и двориште. Просторије које су намењене корисницима су приступачне, опремљене адекватном опремом, у складу са наменом простора. Физкултурна сала је опремљена неопходним справама прилагођеним потребама корисника, поседује свлачионицу са тоалетом и простором за одлагање реквизита. Објект има ограђено двориште са лејом са лековитим биљем, воћњакoм и справама за вежбање, безбедно је за боравак корисника.

Друга задужбина Делта Холдинга је Центар за спорт и рехабилитацију особа са инвалидитетом „Искра“, у Крагујевцу, који је изграђен 2016. године као јединствен у региону. Простор заузима површину 660м² и има капацитет за 88 корисника. Објект је у потпуности прилагођен особама са инвалидитетом, без баријера, са тактилним стазама, индукционом петљом, Брајевим ознакама и адекватним свлачионицама.

Центар за спорт и рекреацију особа са инвалидитетом „Искра“, Крагујевац

Концепт објекта Искра пружа могућност вишедневног боравака и реализације многобројних спортских и рекреативних активности које омогућају особама са инвалидитетом ефикасну пострехабилитацију и ресоцијализацију, уз подршку стручног особља. Опремљен је мултифункционалним просторима за едукацију и инклузивна дружења. Садржи: четири простране собе са дуплим купатилима прилагођеним особама са инвалидитетом; мултифункционалну салу за едукацију, семинаре и инклузивна дружења опремљену компјутерима и специјалном техником која елиминише шумове, како би особе са оштећењем слуха са слушним апаратом јасније чуле звукове (индукциона петља); спортско – рехабилитациони блок са ординацијом за терапијску масажу, собом за хидротерапију, теретаном и ординацијом за психолога и педагога; спољни спортски садржаји: терен за боћање, атлетска стаза и терен за тренинг оријентације за особе са оштећењем вида.

Корисници услуга овог центра су особе свих врста инвалидитета свих старосних доба, који имају потребу за рехабилитацијом али и рекреативце и спортисте, као и врхунске спортисте параолимпијског програма и програма специјалних олимпијада.

Вишедневни боравак у центру „Искра“ има за циљ охрабривање особа са инвалидитетом у процесу рехабилитације за максимално коришћење преосталих физичких потенцијала у новонасталим здравственим околностима уз стручну подршку лекара, терапеута, психолога, специјалних педагога, социјалних радника и тренера а на основу њихових индивидуалних афинитета.

Осим изградње и донације задужбинарских објеката Делта фондација је од оснивања помагала оснаживање особа са инвалидитетом и кроз:

- донацију три комби возила: ШОСО „Антон Скала“, Универзитетском центру за студенте са хендикепом и санитетског возила за дом у Кулини,
- донацију улазне рампе за особе са инвалидитетом за дечије позориште Бошко буха,
- реконструкцију дневног боравака „Место сусрета“, награђена Виртус наградом,
- акцију Помозимо срцем (опремање дневних боравака за ОСИ у Србији),
- подршку удружењима чији су чланови особе са инвалидитетом у циљу њихове боље инклузије и социјализације, за реализацију спортских активности, едукативне радионице о асистивним технологијама и др,
- традиционално трчање за БГ Маратон на трци „Заједно до циља“ уз прикупљање прилога за

СОСИБ, које организује тренинге и рехабилитацију за децу са инвалидитетом.

У погледу радне инклузије и запошљавања особа са инвалидитетом, од 2009. године, Делта Холдинг је остварио сарадњу са удружењем Форум младих са инвалидитетом у циљу креирања стратегије за запошљавање особа са инвалидитетом, организовани су тренинзи за менаџмент и запослене у чије тимове се особе са инвалидитетом запошљавају. У компанији је на интерном порталу доступан и „Кодекс у комуникацији са особама са инвалидитетом“. Осим развоја корпоративне културе по потреби се додатно прилагођавају и радна места и услови рада, тако да је у компанији запослено 68 особа са различитим облицима инвалидитета.

Компанија Лидл Србија је пети пут заредом добитник престижног сертификата „Top Employer“, који једном годишње додељује независна организација „Top Employers Institute“ најбољим послодавцима у свету. Овај сертификат сврстава компанију Лидл међу најбоље послодавце у Србији, а у прилог томе говоре и конкурентни услови рада које компанија обезбеђује својим запосленима. Истовремено, Лидл је у 2025. години први пут на интернационалном нивоу добио и признање „X-Large Enterprise Seal“ за велике компаније, као и признање „Top Employers Europe“ по осми пут.

„Ово признање представља потврду нашег рада и доказ је тога да запослене заиста стављамо у средиште нашег пословања. Поносни смо на досадашњи учинак и радујемо се што ћемо наставити да обликујемо радно окружење у којем сваки запослени може да исказе свој пун потенцијал“, истакла је директорка Дирекције Људски ресурси у компанији, Ивана Марковић.

„Top Employers Institute“ сертификатује компаније на основу анализе процеса и пракси у области управљања људским ресурсима, која обухвата шест кључних димензија: стратегија са фокусом на људе, радно окружење, запошљавање, развој запослених, разноликост и инклузија, као и задовољство послом. Компанија Лидл се посебно истиче у сферама запошљавања, корпоративног управљања и развоја запослених.

Лидл Србија послује по прецизно дефинисаним HR процесима и процедурама, кроз које показује своју професионалност и посвећеност запосленима, уз једнак третман. Компанија је позната по конкурентним условима рада, а недавно је унапређена и палета бенефита коју нуди својим запосленима.

Повећање плата, једнократне исплате, картице за запослене у вредности до 50.000 динара годишње, бонус системи награђивања, додаци за годишњи

одмор, приватно здравствено осигурање и програм подршке за запослене EAP (Employee Assistance Program) кроз који запослени бесплатно добијају поверљиве услуге саветовања од стране експерата из области права, финансија и психологије, само су неки од бенефита које имају запослени.¹⁴⁸

Које то мере и активности предузима ова компанија? Како су у свом допису Поверенику навели, Лидл Србија:

КОД ЗАСНИВАЊА РАДНОГ ОДНОСА:

- примењује објективне критеријуме за пријем у радни однос тако да се узимају у обзир знања и вештине кандидата које одређена позиција захтева, строго искључивајући личне особине кандидата (забрањена је посредна и непосредна дискриминација);
- гарантује једнаку зараду за исто радно место, без обзира на лична својства кандидата;
- оглашава потребу за радним местом на начин да се у огласу истиче једнака могућност без обзира на личне карактеристике;
- у сваком огласу за посао наводи: „У процесу селекције кандидати неће бити непосредно нити посредно дискриминисани у односу на здравствено стање, односно инвалидност, пол, боју коже, старост, националну припадност, вероисповест, брачни статус, сексуално или политичко опредељење, чланство у различитим организацијама или неко друго лично својство.“

EMPLOYEE LIFECYCLE

- уведен јединствен институт на нашем поднебљу, Повереници за запослене, као неутралне контакт особе чији је основни посао брига о запосленима;
- позиција Кординатора за родну равноправност.

СТРАТЕГИЈЕ

- Lidl се залаже за једнак третман свих својих запослених што је био темељ за развијања мисије “Zajedno u Lidlu”. Будући да је ово међународни стандард, мисија је намењена свим запосленима, широм света. Уз ову мисију промовише се фер и отворено пословно окружење засновано на поверењу, а људи су у средиште активности ове компаније. У Lidlu нема толеранције на неједнак третман и дискриминацију, као ни за понашање које укључује психолошко и/или физичко насиље;
- овакви ставови су регулисани Политиком о једнаком третману и Правилником о једнаком третману, регулише једнак третман за све запослене;
- Gender Pay Gap;

• члан је различитих иницијатива које промовишу различитост, као и равноправност полова на радном месту, као што су Партнерство за равноправност, потписано са Повереником за заштиту равноправности Републике Србије и УН Принципи за оснаживање жена (UN Women’s Empowerment Principles);

• имају развијену Compliance културу која се негује од оснивања компаније.

КОНТРОЛНИ МЕХАНИЗМИ

Развијен систем кроз интерне канале комуникације којима се обезбеђује пријава сваке неусаглашености са законским и интерним прописима кроз: Анонимни систем за пријаву; Адвоката од поверења; Повереника за Compliance i HR Compliance питања.

Поред тога, ова компанија преузима бројне активности које подразумевају одговорно и инклузивно пословање, како за своје запослене, тако и за потрошаче и ширу заједницу. Тако је 2022. године покренут пројекат “Хоћеш да мењамо места? Помери се с места” који је подржала Национална организација за особе са инвалидитетом Србије – НООИС, са циљем решавања проблема непрописног паркирања на паркинг местима за особе са инвалидитетом испред Lidlovih продавница и подизања свести о правима и потребама особа са инвалидитетом.

Истовремено је започело и додатно обележавање паркинг места за особе са инвалидитетом испред продавница таблама које преносе снажну поруку:

Хоћеш да мењамо места?

Бахато паркирање је само још једна од препрека за особе са инвалидитетом.

Помери се с места

¹⁴⁸ Извор:

И 2023. године је настављено са овим пројектом, тако што су додатно обележена паркинг места испред Лидл продавница и покренуто неколико активација са циљем подизања свести потрошача о последицама непрописног паркирања.

На позив компаније и на неколико сати, око 20 особа са инвалидитетом „блокирало“ је паркинг испред једне продавнице у Београду. Активност која је свакако скренула пажњу пролазника је за циљ имала промоцију наставка кампање „Хоћеш да мењамо места? Помери се с места!“. Лидл и НООИС су овим гестом још једном позвали несавесне и бахате возаче који се паркирају на јасно обележеним местима за особе са инвалидитетом да размисле о својим поступцима и осећају који изазива „неправедно заузето“ паркинг место.

Места на паркингу била су заузета од стране особа са инвалидитетом и симболично постављеним инвалидским колицима, а да осећај и искуство нису пријатни потврдили су возачи који су у Београду на паркингу Лидл продавнице у Војвођанској улици узалудно покушали да паркирају свој ауто. Тако је „Хоћеш да мењамо места?“, део слогана кампање добио праву практичну димензију, и потрошаче али и све возаче још једном подсетио на значај подизања свести о правима и потребама особа са инвалидитетом и поштовању правила ОСИ паркинг места.

Места за особе са инвалидитетом обележена жутом бојом умногоме олакшавају функционисање и паркирање особама са инвалидитетом, пре свега због ширине места и близине улазу. Бахато паркирање на овим местима и њихово заузимање од стране особа којима нису неопходна, представља само још једну у низу свакодневних препрека за особе са инвалидитетом.

Компанија IKEA је посвећена пружању једнаких могућности за запошљавање особа са инвалидитетом кроз различите иницијативе, попут:

Прилагођавања радног места: Приликом запошљавања особа са инвалидитетом у компанији се отворено разговара о потребама појединаца и радна места се прилагођавају како би се створила приступачна радна средина.

Рани развој каријере: IKEA је сарађивала са Форумом младих са инвалидитетом кроз програм стручне праксе и имала је плаћене праксе за особе са инвалидитетом како би им помогла да стекну драгоцено радно искуство и побољшају своје шансе за запошљавање.

Побољшања приступачности: У сарадњи са Форумом младих са инвалидитетом процењена је и побољшана приступачност у робној кући. Прилагођавања укључују приступачне системе за пријаву/одјаву, као и лифтове

и рампе за лакши улаз у објекат. Сви објекти се стално прилагођавају на основу потреба које се утврђују редовним проценама. Такође, нови интерни садржаји, укључујући видео и аудио материјале, прилагођени су запосленима са оштећењем вида или слуха.

Посетиоци са инвалидитетом могу да користе: инвалидска колица за употребу унутар робне куће, олакшан приступ робној кући, резервисана паркинг места и посебно прилагођен тоалет.

Едукација и подизање свести запослених: IKEA даје приоритет едукацији запослених о инклузији особа са инвалидитетом кроз радионице, обуке и ресурсе како би се пружила подршка купцима и колегама са инвалидитетом, што је део ширих иницијатива које се односе на различитост и инклузију.

- **Радионице о инклузивном језику:** IKEA је у сарадњи са невладиним сектором спровела радионице о инклузивном језику, укључујући правни оквир и права особа са инвалидитетом, а одржана је и посебна обука за регионални менаџмент и додатне радионице за 80 лидера.

- **Континуирана обука:** У оквиру програма ED&I (Равноправност, различитост и инклузија), одржано је више радионица са циљем подизања свести и промовисања инклузивних пракси, а нова радионица је заказана за фебруар 2025. године.

Спољни ангажман: IKEA подржава Мрежу послодаваца за запошљавање особа са инвалидитетом, коју је основао Форум младих са инвалидитетом, учествује у различитим догађајима, укључујући промотивне видео материјале који доприносе информисању о програму, чиме се показује посвећеност овом циљу. Компанија IKEA је учествовала на форуму CSR&ESG 12. децембра 2024. у Београду, где је делила искуство и најбоље праксе као инклузивни послодавац за особе са инвалидитетом.

Одрживи развој и подршка заједници: IKEA се такође ангажује у ширим иницијативама за особе са инвалидитетом, укључујући донације, подршку склопштима и програме у заједници који имају за циљ побољшање живота особа са инвалидитетом. Поводом 5. годишњице робне куће IKEA у Београду, кроз сарадњу са локалном НВО подржана су деца са инвалидитетом и њихове породице опремањем инклузивног центра у школи “Вељко Рамадановић” у Земуну. Запослени су волонтирали у састављању намештаја и учествовали у подизању свести кроз промотивне видео материјале.

Развојно саветовалиште, Чачак

У партнерству са UNICEF-ом компанија је допринела донацијама и стручношћу приликом дизајнирања и опремања сензорних соба које користе готово 1000 деце.

У Чачку је проширено и адаптирано Развојно саветовалиште, а компанија IKEA поклонила је намештај, опрему и дидактичка средства.

Развој производа: Компанија IKEA има за циљ да створи производе који су приступачни свима, па асортиман укључује предмете попут подесивих кревета и ергономског намештаја, који помажу особама са инвалидитетом да живе независније. Такође, компанија је представила колекцију OMTÄNKSAM, осмишљену у сарадњи с ергономистима, физиотерапевтима и истраживачима како би одговорили на специфичне потребе особа са инвалидитетом.

Поред тога, у овој компанији се исказује посвећеност изградњи бољег друштва у којем сви напредују и осећају се добродошло – без обзира на то ко су и одакле долазе. Јачањем посвећености и заједничким снагама мења се наратив и пружа подршка избеглицама, подстиче друштвена интеграција и обнављају средства за живот. Такође, користећи утицај и величину компаније залажу се за ЛГБТ+ права. Заједно са другим компанијама, цивилним друштвом, колегама и купцима, ова компанија жели да буде снага за покретање позитивних промена, пружајући подршку законодавству и инвестирајући у образовање и подизање свести о постојећим ЛГБТ+ стереотипима.

То је пут ка променама на који крећемо као заједница, посвећени остваривању позитивног утицаја заједничким снагама – наводи се на званичној презентацији ове компаније.

A stylized, light purple background illustration. At the top is an open umbrella. Below it, two simplified human figures are shown from the waist up, facing each other as if in conversation. The entire illustration is composed of thick, rounded lines.

**УПУТСТВО
за спровођење
активности у
вези са разумним
прилагођавањем
радних места/
послова за особе са
инвалидитетом**

ЗАКОНСКА ОБАВЕЗА РАЗУМНОГ ПРИЛАГОЂАВАЊА

Законска обавеза разумног прилагођавања радних места/послова за особе са инвалидитетом (у даљем тексту: разумно прилагођавање) у Републици Србији је регулисана одредбама члана 23. Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом¹⁴⁹, тако што се под запошљавањем особа са инвалидитетом под посебним условима сматра запошљавање код послодавца уз прилагођавање послова, радног места или послова и радног места. Под прилагођавањем послова подразумева се прилагођавање радног процеса и радних задатака, док се под прилагођавањем радног места подразумева техничко и технолошко опремање радног места, средстава за рад, простора и опреме - у складу са могућностима и потребама особе са инвалидитетом. Прилагођавањем се може обезбедити и стручна помоћ, као подршка особи са инвалидитетом код увођења у посао или на радном месту, кроз саветовање, оспособљавање, услуге асистенције и подршку на радном месту, праћење при раду, развој личних метода рада и оцењивање ефикасности.

Законом о забрани дискриминације је регулисано (члан 14. ст. 3) да се не сматрају се дискриминацијом посебне мере уведене ради постизања пуне равноправности, заштите и напретка лица, односно групе лица која се налазе у неједнаком положају, као и да су послодавци дужни да предузму одговарајуће мере ако је то потребно у конкретном случају у циљу обезбеђивања приступа, разумно прилагођеног радног места, учешћа, стручног усавршавања и напредовања у послу запослених који се налазе у неравноправном положају у односу на друге запослене, а нарочито особа са инвалидитетом, као и других лица која су у неравноправном положају на тржишту рада.

ИЗВРШЕЊЕ ЗАКОНСКЕ ОБАВЕЗЕ РАЗУМНОГ ПРИЛАГОЂАВАЊА

Обавеза да се изврши разумно прилагођавање радних места/послова има за циљ да се обезбеди да сви радници имају исти приступ запошљавању, обављању посла, односно задржавању запослења, као и напредовању у каријери, без обзира на инвалидитет.

Послодавци имају обавезу да предузму одговарајуће кораке да уклоне, односно сведу на најмању меру препреке са којима се суочавају радници са инвалидитетом или кандидати за посао.

Потреба за прилагођавањем радног места за појединачног радника:

- не сме бити разлог за отпуштање радника,
- не сме бити разлог да радник не напредује уколико испуњава услове у погледу квалификација, искуства, вештина и др. за обављање одређеног посла,
- се разматра у вези са сваким аспектом радног процеса,
- треба да буде разумна и у складу са потребама и могућностима и радника и послодавца.

Разумно прилагођавање подразумева прилагођавање физичког окружења - радног места и/или прилагођавање самих послова, односно начина извршавања послова, у односу на потребе и могућности како радника, тако и послодавца.

Особа са инвалидитетом можете и треба да третирате са више обзира од особа без инвалидитета, што разумно прилагођавање и представља, тиме у свом колективу обезбеђујете остваривање равноправности и једнаке могућности за све раднике!

Прилагођавање треба да буде разумно, стога размотрите шта је за вас разумно и практично. Практичност зависи од више фактора који се тичу самог послодавца (величина, ресурси којима располаже, делатност, доступност финансијске подршке и др), као и радника (прилагођавања су различита у зависности од врсте и степена инвалидитета радника), односно његових потреба. Различитим људима ће бити потребне различите промене, чак и ако изгледа да имају сличне проблеме.

Оно што је разумно у једној ситуацији може се разликовати од онога што је разумно у другој ситуацији. На пример када неко већ ради за вас и суочава се са губитком посла без прилагођавања (када се очекује да послодавац изврши трајније промене које могу изискивати и више ресурса) или када неко тражи посао и долази на разговор.

¹⁴⁹ „Службени гласник РС“, бр. 6/09, 32/13 и 14/22 - др. закон

Многа прилагођавања која се могу извршити не представљају већа материјална издвајања, а правни оквир не захтева да се ради више од оног што је разумно.

У обавези сте да обезбедите само оно што је потребно за обављање посла, нисте у обавези да обезбедите опрему коју лице користи у свакодневном животу, као што су: наочаре, слушни апарат или инвалидска колица.

НАПОМЕНА: средства за реализацију разумног прилагођавања обезбеђујете из сопствених извора. Међутим, уколико можете да обезбедите средства из других извора, свако прилагођавање у оквиру тих средстава је разумно (средства се нпр. могу обезбедити и преко Националне службе за запошљавање¹⁵⁰ која редовно годишње расписује конкурс за рефундацију трошкова зараде лицу ангажованом на пружању стручне подршке на радном месту – радна асистенција као и рефундацију примерених трошкова прилагођавања радног места).

Препоручљиво је да о потребама и могућностима за прилагођавање разговарате са радником са инвалидитетом, иначе предузете активности могу бити неефикасне. Такође је препоручљиво и да у овај процес укључите и друге субјекте, попут Националне службе за запошљавање, организација цивилног друштва које се баве унапређењем положаја особа са инвалидитетом, друге послодавце који имају релевантна искуства, предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и друго.

Разумно прилагођавање мора бити циљано и оптимизовано, односно ефикасно у смислу да се препреке са којима се суочавају радници са инвалидитетом у потпуности уклоне или смање на најмању прихватљиву меру.

Примера ради, Повереник за заштиту равноправности је формирао мрежу послодаваца – Партнерство за равноправност кроз коју послодавци могу да сарађују, размењују искуства, примере добре праксе и научене лекције, како би у

¹⁵⁰ Конкурс доступан на: <https://nsz.gov.rs/filemanager/Files/Dokumenta/Javni%20pozivi/2024/Javni%20pozivi%20OSI/Refundacija%20tro%C5%A1kova%20podr%C5%A1ke%20OSI%20koje%20se%20zaposl-javaju%20pod%20posebnim%20uslovima/Javni%20poziv%20za%20refundaciju%20tro%C5%A1kova%20podr%C5%A1ke%20OSI%20koje%20se%20zapo%C5%A1ljavaju%20pod%20posebnim%20uslovima%20u%202024.%20godini.pdf>

свакодневним активностима промовисали принцип равноправности на радним местима.

НАПОМЕНА:

особе са инвалидитетом немојте одвајати у посебне просторије или објекте од осталих запослених, на тај начин не постижете разумно прилагођавање него их на извршан начин искључујете из колектива.

Водите рачуна о свим потребама а не само обављању радних задатака – особа са инвалидитетом треба да стигне до посла, користи радне али и друге просторије као што су кухиње, тоалети, ходници, паркинг...

Потребно је да свим радницима обезбедите приступачан приступ свим информацијама релевантним за посао и њихов положај на послу.

Треба да знате да ће неретко бити потребно да извршите више различитих прилагођавања да бисте превазишли конкретне препреке и омогућили одређеном раднику да несметано обавља послове.

ВРСТЕ РАЗУМНОГ ПРИЛАГОЂАВАЊА - КОНКРЕТНЕ АКТИВНОСТИ

У наставку се разматрају обавезе послодаваца и дају примери врста разумних прилагођавања које је могуће извршити, по корацима који су посебно нумерисани.

(1) О потреби за разумним прилагођавањем је потребно размишљати унапред. Имајући у виду законску обавезу запошљавања особа са инвалидитетом¹⁵¹ и, са друге стране, чињеницу да постојећи радници код послодавца могу доћи у ситуацију смањене радне способности, потребно је да благовремено будете свесни обавезе разумног прилагођавања, пре суочавања са индивидуалном ситуацијом. Уколико сте као послодавац свесни ове чињенице и у континуитету водите рачуна о томе шта је могуће да учините, како у погледу радног окружења, тако и у погледу конкретних послова, мање изазова ћете имати у будућности.

Ако реновирате или мењате своју зграду, размишљајте о томе како да ту зграду учините архитектонски приступачном за особе са инвалидитетом. То ће вам помоћи ако запошљавате особу са инвалидитетом или постојећи радник постане особа са инвалидитетом,

¹⁵¹ Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом

а омогућава и проширење листе клијената, као и примену принципа друштвено одговорног пословања.

Такође, приликом набавке нове опреме водите рачуна о особама са сензорним или физичким оштећењима (одмах набављајте одговарајућу опрему - нпр. ергономске радне столице, подесиви радни столови, клизне полице, светлосну и звучну сигнализацију и сл).

Благовремено сагледавање потребе за разумним прилагођавањем подразумева и акта и пословну праксу послодавца, што нас доводи до следећег корака.

(2) Анализирајте постојећу регулативу и праксу ваше компаније када је у питању остваривање равноправности у области рада и запошљавања. Поред прописа из области рада, које послодавци најчешће консултују и на које овом приликом управо због тога нећемо указивати, потребно је имати у виду и одредбе Закона о забрани дискриминације (члан 16. став 1.): Забрањена је дискриминација у области рада, односно нарушавање једнаких могућности за заснивање радног односа или уживање под једнаким условима свих права у области рада, као што су право на рад, на слободан избор запослења, на напредовање у служби, на стручно усавршавање и професионалну рехабилитацију, на једнаку накнаду за рад једнаке вредности, на правичне и задовољавајуће услове рада, на одмор, на образовање и ступање у синдикат, као и на заштиту од незапослености¹⁵².

У смислу наведеног, потребно је да објективно размотрите да ли су радници са инвалидитетом стављени у суштински неповољнији положај у односу на раднике без инвалидитета због било које одредбе, критеријума или праксе у вашем колективу. То практично значи да је потребно да сагледате сва

¹⁵² Изрази „дискриминација“ и „дискриминаторско поступање“ означавају свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лица или групе као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, роду, родном идентитету, сексуалној оријентацији, полним карактеристикама, нивоом прихода, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, брачном и породичном статусу, осуђиваности, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима (члан 2. Закона о забрани дискриминације)

одговарајућа акта којима су регулисани радни процеси, распоред радника, обавезе и овлашћења који су од утицаја на вашу пословну праксу, као и да размотрите потребу њихове измене или доношења, да би се уклониле или смањиле баријере које могу довести особу са инвалидитетом у суштински неповољнији положај у односу на друге раднике.

Да бисте овај процес могли у потпуности и свеобухватно да реализујете, претходно би требало да приступите унапређивању знања и капацитета свих запослених. С тим у вези, препоручљиво је да реализујете обуке о појму и облицима дискриминације, као и механизмима заштите, како за раднике на менаџерским позицијама, односно доносиоце одлука, тако и за остале раднике. Циљ ових обука је да се што већи број запослених упозна са појмом и облицима дискриминације на радном месту, како би могли да препознају конкретне случајеве у пракси, да се упознају са механизмима заштите, препознају предности разноликости на радном месту и њихов допринос унапређењу радног окружења и резултата рада. На овај начин се делује превентивно у погледу спречавања евентуалних случајева дискриминације.

Посебно, када су у питању особе са инвалидитетом, није редак случај да радници нису упознати са начином међусобне комуникације и опхођења у зависности од врсте и обима инвалидности. Могуће је у том смислу организовати и обуке на ову тему, које ће свим радницима помоћи да разумеју са каквим се препрекама појединци суочавају, што ће им помоћи и у разумевању потребе за разумним прилагођавањем. Такође, на овај начин се обезбеђује и несметана комуникација, што је од утицаја како на продуктивност особе са инвалидитетом, тако и осталих запослених.

Превазилажењем стереотипа и предрасуда о способностима и капацитетима свих запослених, без обзира на њихова лична својства, омогућава да се сви запослени осећају као равноправни чланови колектива, чиме се директно делује и на повећање продуктивности на радном месту.

У обављању ових послова, од помоћи може да буде [Кодекс равноправности – смернице за израду кодекса антидискриминационе политике послодавца у Србији](#) Повереника за заштиту равноправности, који садржи и листу - Самопроцена развијености антидискриминационих пракси код послодавца. На основу ових докумената можете лакше да сагледате степен инклузивности ваше пословне политике и праксе, посебно да ли постојеће антидискриминационе мере у потпуности поштујете.

У процесу доношења нових или измени постојећих аката, образложите разлоге који су вас довели до

појединих решења, како бисте и у перспективи могли лакше да сагледате у којој мери сте остварили жељене резултате. Водите рачуна да сте овом приликом посветили посебну пажњу могућностима обезбеђивања разумног прилагођавања појединих радних места и/или конкретних послова.

Примери обезбеђивања разумног прилагођавања у погледу врсте и начина обављања посла:

- за одређена радна места је предвиђен искључиво рад са пуним радним временом. Изменом овог услова, омогућавате да и особе са инвалидитетом чије стање изазива озбиљан замор или имају друге сличне проблеме, раде са флексибилним или непуним радним временом, чиме омогућавате разумно прилагођавање;
- омогућавање рада од куће на појединим радним местима уз или без истовремене измене описа послова који би то омогућавали;
- доношење одлуке о могућности коришћења више краћих пауза у току рада или омогућавање раднику да буде одсутан одређено време током радног времена због рехабилитације или лечења, такође представља вид разумног прилагођавања;
- омогућавање уноса хране и лекова који су неопходни;
- омогућавање непосредне или електронске комуникације, у зависности од потреба...

Раднике за које се проценом радне способности утврди да не могу да обављају поједине радне задатке из описа свог радног места, распоредите на друго, одговарајуће радно место. Потреба за оваквим распоређивањем се може често десити, а о конкретним пословима које одређено лице може у складу са својим капацитетима да обавља, треба водити рачуна и приликом запошљавања особа са инвалидитетом, као и приликом напредовања у каријери.

Добро размислите о свим радним задацима одређених радних места, па особу са инвалидитетом, распоредите на радно место на коме је опис послова такав да њихово обављање неће утицати на радну способност запосленог.

Понављамо – о овим питањима се консултујте са запосленим, а по потреби укључите и друге који могу бити од помоћи!

Радник мора бити у стању да обавља основне функције посла, па, по потреби одређене и, неретко, небитне задатке из радних захтева елиминишите. Некад је

могуће поједине радне задатке у потпуности укинути, док поједини радни задаци могу постати део описа послова другог радног места.

Рад на другом радном месту може да подразумева и претходну обуку за послове радног места или преквалификацију, уколико је то разумно и не захтева несразмерне материјалне трошкове, предугачак временски период или веће ангажовање људских ресурса.

(3) Посебан корак код разумног прилагођавања радних места/послова је уклањање физичких препрека. То значи да ћете можда морати да извршите грађевинске радове у својој згради или просторијама.

НАПОМЕНА:

Не морате да радите велике грађевинске радове, прилагођавање треба да буде разумно и са финансијског аспекта.

Каква је тачно интервенција потребна зависи од врсте баријера које се налазе у просторијама. Потребно је да прегледате све просторије, а можда ће бити потребно реализовати више промена.

Физичке препреке укључују: степенице, прилазе, ивичњаке, спољашње површине, паркинг просторе, улазе и излазе у зграде (укључујући путеве за хитне случајеве), унутрашња и спољна врата, капије, тоалете и друге санитарне просторије, заједничке просторе (шалтери или сервисни столови, сале за састанке и сл), осветљење и вентилација, лифтови и покретне степенице, подне облоге, знакови, намештај, опрема (рачунари, столице, полице, алати, машине и сл).

Ова листа није потпуна, дата је само као пример, а помоћ може да пружи Правилник о техничким стандардима планирања, пројектовања и изградње објеката, којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом, деци и старим особама¹⁵³. Овим правилником су прописани стандарди којима се ближе дефинишу обавезне техничке мере и услови пројектовања, планирања и изградње објеката, а уколико се послодавац придржава решења датих у овом акту, неће погрешити приликом обезбеђивања приступачности радног места.

Физичке препреке се у појединим случајевима могу и једноставно превазићи, а да таква прилагођавања представљају разумна прилагођавања.

¹⁵³ „Службени гласник РС”, број 22/15

Примери једноставнијег превазилажења физичких препрека су:

- проширење врата, обезбеђивање рампе или померање намештаја за корисника инвалидских колица;
- премештање прекидача за светло, квака на вратима или полица и друге опреме које сметају лицима која имају потешкоће при ходању;
- обезбеђивање одговарајућег контраста у простору како би се помогло безбедној покретљивости особа са оштећеним видом, замена стаклених врата или њихово обележавање;
- обезбеђивање система архивирања и других система у лако уочљивим бојама.

Разумно прилагођавање радног простора не мора бити нужно везано за материјална улагања у обезбеђивање физичке приступачности, често су довољни само ваше време, подршка и креативност!

У неком случајевима је довољно да преуредите распоред намештаја у радном простору, смањите висину полица у складишним просторима, уклоните тепихе, прераспоредите раднике тако да неприступачно место рада или радни простор замените приступачним које већ постоји и сл.

Такође, посвећивање пуне пажње припреми радних задатака или интерној обуци, мењање фонта или величине образаца, обезбеђивање редовног проветравања простора или клима уређаја и сл. Може бити у појединим ситуацијама довољно да би се обезбедило разумно прилагођавање.

НАПОМЕНА:

Увек водите рачуна о безбедности и здрављу на раду, реализујте само она прилагођавања која не представљају ризик по здравље и безбедност било ког радника.

(4) Обезбеђивање додатне опреме, помагала или услуге, може да помогне особи са инвалидитетом, било у процесу запошљавања, било током рада. Врста опреме, помагала или услуге у великој мери зависи од појединачне особе са инвалидитетом и посла који обавља или ће обављати. Сама особа са инвалидитетом може да зна шта је потребно и каква техничка или технолошка помагала постоје, а могуће је консултовати и друге субјекте попут удружења особа са инвалидитетом, предузећа за

професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, друге послодавце и сл, како је већ наведено у овом водичу.

Примери додатне опреме или помагала су:

- софтвер за читање с екрана са синтетизованим говором;
- прилагођена тастатура за некога са артритисом или велики екран за раднике са оштећеним видом;
- прилагођени телефон за лица са оштећеним слухом;
- друга модификована опрема за особе са инвалидитетом, у зависности од делатности, величине и капацитета послодавца (нпр. ручке на машини, говорни калкулатори, еластичне траке, модификоване контроле опреме за ручни или ножни рад, текстуални или видео телефони, одговарајућа светлосна или звучна сигнализација...).

Услуге које се могу обезбедити могу бити различите, у зависности од потреба особе са инвалидитетом. Потребно је водити рачуна и о радној активацији и/или социјализацији на радном месту, посебно када се ради о новозапосленим радницима или радницима распоређеним на друге радне задатке, односно ново место рада. Нови радници треба да стекну сазнања о условима рада, условима за напредовање, усавршавање, правилима понашања, правима и обавезама, људима са којима ће радити, приликама које владају у колективу, стандардима, вредностима, као и да стекну радне вештине и искуство на конкретним пословима.

Овој фази је потребно посветити посебну пажњу како би се радници са инвалидитетом интегрисали у колектив и били у потпуности оспособљени за рад. О пружању ове врсте подршке, као и других врста услуга, можете се саветовати са другим субјектима који имају одговарајуће искуство, на које смо већ указивали.

У појединим случајевима је могуће обезбедити и лице које би особи са инвалидитетом пружало стручну подршку на радном месту – и то у виду менторства (из самог колектива) или радне асистенције (коју може да пружа и особа изван колектива). Ова врста асистенције представља пружање одговарајуће индивидуалне и практичне подршке одређено време у зависности од потреба и капацитета за самостално обављање одређених активности, као и могућности послодавца.

Примери различитих услуга су:

- тумачи знаковног језика за лица која имају потешкоће са слухом;
- радна активација, интеграција у колектив и социјализација;
- организовање обуке о коришћењу специфичне опреме, или измена стандардне обуке на радном месту како би се постигли одговарајући ефекти у односу на врсту и степен инвалидности;
- обезбеђивање менторства, односно обезбеђивање лица које ће особи са инвалидитетом пружити помоћ и подршку за рад на радном месту (одређено краће или дуже време у односу на потребе конкретног радника);
- обезбеђивање радне асистенције, односно ангажовање лица на пружању стручне подршке на радном месту;
- измена упутстава или прилагођавање одговарајућих приручника (на Брајевом писму или на аудио CD-у за особе са сензорним оштећењима, а упутства за особе са сметњама у учењу могу се преносити усмено са индивидуалном демонстрацијом...).

Упутство је доступно и у електронском облику: <https://ravnopravnost.gov.rs/uputstvo-za-sprovođenje-aktivnosti-u-vezi-sa-razumnim-prilagođavanjem-radnih-mesta-poslova-za-osobe-sa-invaliditetom/>

[illegible]

РЕПУБЛИКА
СРБИЈА

ПОВЕРЕНИК ЗА
ЗАШТИТУ
РАВНОПРАВНОСТИ